

The Project Gutenberg eBook of Mr Britling pääsee selvyyteen II, by H. G. Wells

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Mr Britling pääsee selvyyteen II

Author: H. G. Wells

Release date: June 27, 2016 [EBook #52418]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK MR BRITLING PÄÄSEE SELVYYTEEN II ***

Produced by Juhani Kärkkäinen and Tapio Riikonen

MR BRITLING PÄÄSEE SELVYYTEEN II

Kirj.

H. G. Wells

Englanninkielestä suomennettu

Helsingissä, Kustannusosakeyhtiö Otava, 1919.

TOINEN OSA

MATCHING'S EASY SODAN AIKANA. (Jatk.)

TOINEN LUKU.

Osanottajia.

1.

Varsinkin kaksi asiaa nyt askarrutti mr Britlingin mieltä. Toinen oli suurenmoinen ja miehekäs aatos, sankarillinen ja juhlallinen laadultaan, ajatus, että pitäisi ryhtyä ottamaan osaa suureen taisteluun, jättää Dower House tottumus- ja toimintapiireineen ja lähteä —. Päästyään aatoksissaan tuohon asti hän ei ollut oikein selvillä mihin oli lähdeittävä tai mitä oikeastaan oli tehtävä. Hänen mieleensä kuvautui tekaistuun univormuun puettu vapaaehtoinen, joka aiheutti vakavia vaurioita pensasaidan takaa esiin hyökkäävälle viholliselle. Univormu oli luultavasti sommiteltu samaan tapaan kuin se puku, joka hänellä oli yllään mi Direckin saapuessa. Siinä oli hihanauha. Toisinaan hän taas kuvitteli työskentelevänsä puhelimen ääressä tai jossakin toimistossa suorittamassa jonkinlaista näennäsvirallista työtä, joka kysyi pikemmin älyä kuin harjoitusta. Silloinkin tietysti hihanauhalla varustettuna. Kuukaus sitten hän olisi tuskin tiennyt, mikä "hihanauha" oikeastaan on; nyt se tuntui kansallisen järjestyminen tunnussanalta. Hän oli maanantaina aamujunassa matkustanut Lontooseen aikoen heti kirjoittautua johonkin tarjona olevaan toimeen; sanalla sanoen: hän tahtoi saada hihanauhan mitä pikimmin. Aamulehdet, joita hän osti asemalla, muuttivat hänen Pariisiin välttämätöntä kukistumista koskevan vakaumuksensa toivonsekaiseksi epäilyksi, mutta ei saanut järkytetyksi hänen päätöstänsä. Uutiset, joissa kerrottiin tappioista ja takaa-ajoista ja peräytymisestä peräytymästä päästyäkin, olivat sanomalehdistä kadonneet. Saksalaisten oikea siipi oli joutunut vastahyökkäyksen alaiseksi ja näytti olevan vaarassa ahdistua Parisin ja Verdunin väliin englantilaisten hyökätessä siviltä sen kimppuun. Tämä kevensi hänen mieltänsä, mutta ei mitenkään muuttanut hänen uutta käsitystään, että sota oli pelottavan ankara asia. Siinäkin tapauksessa, että vihollista pidätettäisiin ja pakotettaisiin hiukan peräytymään jäisi riittävästi työtä joka miehelle, kun tulisi kysymykseen ajaa se takaisin omaan maahansa. Tämä sota oli jotakin ennenkuulumatonta ja koski varmaan kaikkia... Se merkitsi, että joka miehen oli annettava itsensä. Että hänenkin oli uhrauduttava. Tätä asian selvää tajuamista ei mikään saanut estää puhkeamasta teoksi. Oli erinomaisen häpeällistä pysytellä nyt syrjässä ja olla tekemättä voitavaansa sivistyksen hyväksi, Englannin hyväksi, kaiken mukavuuden ja turvallisuuden hyväksi, jota oli saanut nauttia — noita harjoitettuja, tottelevaisia, riivattuja miljoonia.

Sinä päivänä mr Britling oli pelkkää yltiöpäistä vapaaehtoisuutta, pelkkää isänmaallista uhrautuvaisuutta.

Mutta kaiken tämän urheuden takana oli mr Britlingin mielessä tuo toinen asia, eräänlainen pelko. Hän oli nyt valmis levittäytymään hyökkääjää vastaan kuin rohkea kalkkunakukko, joka höyhen jännittyneenä. Hän oli valmis käymään eteenpäin pistin ojona, marssimaan ja kaivamaan niin kauan kuin voimia suinkin riittäisi, ampumaan ja, jos niin tarvittiin, kuolemaan juoksuhaudaan mieluummin kuin sallisi saksalaisen militarismin hallita maailmaa. Omasta puolestaan hän ei peljännyt. Hän oli valmis kaatumaan taistelulentäille tai sankarillisesti makaamaan sotilassairaalassa. Mutta seikka, jonka erikoinen ja lamaava luonne oli hänelle täysin selvä ja jota hän siitä huolimatta kaikin voimin yritti olla tajuamatta, oli se, ettei sodan hirviö ollut läheskään yhtä halukas lähestymään häntä kuin hän sitä, että sen silmät jo olivat kiintyneet johonkin hänen ulkopuolellansa ja takanansa olevaan, että se jo liiankin selvästi ojensi pitkää, varjomaista käsivarttansa hänen ohitsensa siepatakseen Teddyn — ja Hugh'n...

Nuoriso on sodan ruokaa...

Teddyhän ei kumminkaan missään tapauksessa kuulunut mr Britlingin määrättäviin. Teddy sai tehdä miten hyväksi näki. Mr Britling ei tahtonut edes neuvoa häntä. Hugh taas —

Mr Britling teki parhaansa julkeasti kieltääkseen mitä itse hyvin älysi.

"Vanhin poikani on vain seitsemäntoistavuotias", sanoi hän. "Hän on innokas lähtemään, ja paha minun olisi, ellei niin olisi laita. Hänet otetaan tietysti johonkin kadettikuntaan — hänhän on oppinut jo jotakin sentapaista koulussa. Tai ottavat hänet nostoväkeen. Mutta ennenkuin hän täyttää yhdeksäntoista, on asia tavalla tai toisella lopussa. Pelkään, että poika parka tuntee itsensä pettyneeksi..."

Saatuaan Hugh'n onnellisesti työnnetyksi mielensä taka-alolle — liian nuorena, miehen töihin vielä pystymättömänä — mr Britling saattoi antaa kansallista nousua haaveilevalle mielikuvitukselleen vapaan vallan. Siitä ajatuksesta, että taisteluun oli kaikkien otettava osaa, oli helppo siirtyä kuvittelemaan Englantia aseistettuna, vakavasti sotaan varustautuneena. Todellisuuden ankarat esteet eivät merkinneet mitään. Hän oli itse valmis sanomaan — ja niin ollen hän tuns useimpain englantilaisten olevan valmiita sanomaan hallitukselle: "Tässä me olemme käytettävänä. Tämä ei ole

mikään diplomaattien sota eikä sotaministeristön sota; tämä on koko kansan sota. Me olemme kaikki halukkaat ja valmiit siirtämään syrjään tavanmukaiset toimmemme ja tarjoamaan omaisuutemme ja itsemme. Päähänpistot ja yksityinen toiminta ovat hyviä ja soveliaita rauhan vallitessa. Ottakaa meidät ja käyttäkää meitä niinkuin haluate. Ottakaa kaikki mitä meillä on." Ajatellessaan hallitusta tässä yhteydessä hän unohti sen hallitsevan luokan, jonka itse tunsu. Raeburn liehuvine lahkeineen, sirosteleva Philbert, kirkuva lady Frensham, tyly, härkäpäinen Carson, juoppo Bandershoot ja kavala Taper, juonikas Asquith, kaunopuheinen, mutta köyhäsisältöinen George ja järkkymätön Grey — kaikki nuo brittiläisen toimintalaadun tyyppilliset edustajat katosivat hänen tajunnastaan mielikuvituksen sitä hehkuttaessa. Hän unohti ikävystyttävät väittelyt, puuta heinää puhuvat sanomalehdet, "bluffit", salajuonet, lauantaiseuroissa harjoitetun viekkaan kaupanteon, täysikasvuisten henkilöiden "koulupoikakunnian", ajattelussa ilmenevän yleisen epärehellisyyden; hänen mieleensä kuvastui yksinkertaisempi ja ihanteellisempi hallitus. Epämääräisesti hän ajatteli, että oli jotakin noiden miesten takana ja yläpuolella, Englanti, maan hallitseva hengetär, jossa ilmeni arvokasta turvallisuutta ja lujaa tahtoa. Hän kuvitteli tuolla haavemaisella hallitsijattarella olevan ihmeen täydelliset suunnitelmat ja laskelmat voidakseen selviytyä tästä ratkaisevasta tapahtumasta, joka jo useita vuosia oli mitä ilmeisimmin maata uhannut. Hän näki mielessään suuren kansakunnan, joka vastahakoisuudestaan huolimatta käytti suuria mahdollisuuksiaan oikeudenmukaisen puolustussodan jatkamiseen, ja hänen rohkeasti etenevä ajatuksensa täytti helposti kaikki suunnitelmissa ja laskelmissa ilmenevät puutteet. Hänen mielestään täytyi jossakin "tuolla ylhäällä" olla henkilöitä, jotka osaavat laskea ja jotka jo ovat laskeneet kaikki mitä sellaisessa taistelussa voimme tarvita, täytyi olla järjestelijöitä, jotka olivat suunnitelleet ja laskeneet kaikki käytännöllisiä ja helposti suoritettavia yksityiskohtia myöten.

Tällainen tiedosta uskoon luiskahtaminen lienee välttämätöntä inhimillisen sankaruuden olemassaololle...

Oman osuutensa suuressa kansallisessa nousussa ajatteli hän hyvin vaatimattomaksi. Hän oli kirjailija, jonkinlainen todellisuuden alimuistutus; hän ei ollut tottunut käskemään, hänen osansa oli pikemmin huomioidentekijän kuin asiain järjestelijän ja hän piti itseänsä pelkkänä mitättömänä yksilönä, joka yksilöllisesti elopiiristänsä irtautuen liittyy suureen koneistoon tarttuakseen kivääriin ja maataksaan juoksuhaudassa, vahtiakseen siltaa tai ladatakseen patruunaa — nauha hihassaan tai jotakin sentapaista — kunnes suuri tehtävä saataisiin suoritetuksi. Sunnuntaiyö oli täynnä kuvitelmia: annettuja määräyksiä, maaseutu nousemassa tekemään mitä tehtävä oli, teitä, joita parhaillaan pantiin kuntoon, varoja, joita järjestettiin, ja yksityiselämän pikkuharrastukset oli sysätty kerrassaan syrjään. Ja kesken kaiken oli mr Britling vielä kyllin nuorekas uneksimaan henkilökohtaista sotapalvelusta, äkkinäisiä varoja, jotka hän nopeasti ja miehuullisesti torjui, etevä ja uskaliaita tekoja ja harvinaisia palkintoja — kaikki unia, joita leijailee jokaisen mielikuvitusrikkaan rekryytin mielessä...

Laajaksi kävisi esitys, jos tahtoisu seikkaperäisesti kertoa niistä tutkimuksista, joita mr Britling kahden päivän kuluessa suoritti keksiäkseen jonkin soveliaan tavan uhatun isänmaansa palvelemiseksi. Olisi ensinnäkin kuvailtava hyvin harjattu isänmaanystävä, älykkäissä kasvoissa intoisa ilme, istumassa Lontoon junassa lukien sotauutisia — ensimmäisiä rauhoittavia uutisia moneen päivään — ja yrittäen salata, että hänen elämänsä oli tempautunut irti juurineen ja että hänen koko olemuksensa leimusi pelkkää uhrautuvaisuutta. Kuvaus olisi lopetettava neljäkymmentäkahdeksan tuntia kestäneen touhun, tiedustelun, juttelun, odottelun ja telefoimisen jälkeen esittämällä sama herrasmies hiukan väsähtäneenä ja silmissä jonkinlainen välinpitämättömyyden ilme palaamassa asemalta oikoteitse läpi Claveringsin puiston juurtuakseen jälleen vanhaan maaperäänsä. Tärkein sillä välin sattunut seikka oli se, että mr Britling havaitsi pahoin erehtyneensä kun oli kuvitellut brittein valtakunnan hallitusta älykkääksi, valistuneeksi ja viisaaksi.

Suuri *Business as usual*-kausi oli jo loppumassa, ja Lontoossa vallitsi innostus vapaaehtoiseen sotapalvelukseen parhaimmillaan. Tämän innostuksen tiellä oli mitä kurjimpia ilmoittautumissääntöjä. Rasittuneet ja sangen kyvyttömät upseerit, jotka luulivat osoittavansa etevyyttään kieltäytymällä ottamasta vastaan siviilihenkilöiden tarjoamaa apua ja esiintymällä erinomaisen hitaasti ja varovasti sekä hyvin arvokkaasti ja ylhäisesti, istuivat likaisissa, ahtaissa suojissa sähköisten kiukkuansa tuolle ennenkuulumattomalle Englannille, joka tungeskeli ovilla ja ikkunoilla ilmoittautuakseen vapaaehtoiseen sotapalvelukseen. Jokaisen sotamiehenottoimiston ulkopuolella seisoi miehiä ja nuorukaisia joukottain odottamassa; he nojailivat seiniä vasten, istuivat katukäytävällä, odottivat tunnin toisensa jälkeen, odottivat myöhäiseen iltaan ja palasivat seuraavana päivänä, ilman asuntoa, ilman ruokaa, monet nälästä sairaina; miehiä, jotka olivat sinne rientäneet maaseudulta, miehiä, jotka olivat kaikki jättäneet toimensa, mikä konttoristin, mikä puotimiehen, mikä minkin viran haluten yksinomaan palvella Englantia ja "näyttää noille kiroituille saksalaisille". He kohtasivat tiellään ällistytävän esteen: toimeenpanijaan leväperäisyyden. Kulkiessaan Pyhän Martin kirkon ohi ja poikki Trafalgar Squaren ja nähdessään suurenmoisen isänmaallisen innostuksen liikkeelle nostattamat kansanjoukot uupuneina odottamassa mr Britling ensi kerran alkoi aavistaa sotaministeristöltä puuttuvan kekseliäisyyttä, sotaministeristöltä, jonka oli niin äkkiä suunniteltava voitto. Seikkaperäisimpiä tietoja hän oli saava

klubissaan.

Niillä kaduilla, joita hän kulki, näytti vallitsevan ankara levottomuus. Omnibusvaunut ja ajoliikenne olivat huomattavasti vähentyneet, mutta nyt näkyi tavaton määrä kuljeksivia jalankävijöitä. Katukäytävillä liikkui ihmisvirta ärsyttävän hitaasti. Useimmat henkilöt kävelivät ja seisoskelivat joutilaina, harvat menivät työhönsä. Varsinkin näytti niin olevan naisten laita. Monet olivat ilmeisesti tulleet Lontoon laitapuolilta epämääräisesti jotakin odottaen, voimatta pysyä kotonaan.

Kaikkialla näkyi liittovaltain lippuja: myymäläin ikkunoissa, ovien yläpuolella, voimavaunuissa, napinlävissä, ja aitauksissa ja ikkunoissa oli suuri määrä väenottoilmoituksia. "Kuninkaasi ja maasi tarvitsevat sinua", oli kehoituslauselmana, ja kysymyksessä oli yhä "satatuhatta miestä", vaikka lordi Kitchenerin vaatimus oli kohonnut puoleen miljoonaan. Useimmissa ajuriautobiileissakin näkyi värväsilmoituksia. Norddeutscher Lloydin konttorin isot ikkunat oli naulattu kiinni ja peitetty paksulla kerroksella sotaväenottojulistuksia.

Klubi oli mr Britlingin sinne tullessa täynnä puhelua ja sotaista hälinää. Hallissa näytti kirjailija Wilkins useille asiaa harrastaville klubin jäsenille taitetusta rautaputkesta valmistettua harjoituskivääriä. Sitä piti käytettävän harjoituksissa, kunnes saataisiin hankituksi oikeita kiväärejä, ja sellaisia voitiin valmistaa markalla kappale. Mr Britling alkoi nyt älytä, että sotamiestenotossa ilmenneet epäkohdat olivat vain ensimmäinen sotaministeristön leväperäisyyden ilmaus. Klubissa juteltiin hyvin vapaasti; eräs sodan alkuvaiheiden ohimeneviä vaikutuksia oli, että englantilaisten luontainen ujous jossakin määrin hälväni, niin että henkilöt, jotka olivat monen vuoden aikana äänettöminä istuneet klubissa aterioimassa ja tuijotelleet sanaa sanomatta mr Britlingiin ja joita hän oli samoin vaieten tuijotellut, nyt ryhtyivät keskustelemaan hänen kanssaan.

"Mitä tulee minunlaiseni miehen tehdä?" kysyi eräs sileäksi ajeltu lakimies.

"Sitä samaa minäkin olen mielessäni hautonut", sanoi mr Britling. "Ne ovat määränneet rekryyttien ylempään ikärajan kolmeksi kymmeneksi; se on luonnottoman alhainen. Mies, joka on hyvän joukon yli neljäkymmenen, kuten minä, kykenee varsin hyvin makaamaan juoksuhaudassa tai vartioimaan jotakin siltaa. Minä en ole varsin keho ampuja..."

"Me olemme tässä keskustelleet kotimaan puolustamista varten otettavia vapaaehtoisia koskevasta kysymyksestä", sanoi lakimies. "Joka tapauksessa meidän pitäisi harjoitella. Mutta sotaministeriö katselee yhtä epäsuopein silmin kaikkia sensuuntaisia puuhiamme kuin jos olisimme aikeissa liittyä saksalaisiin. Se on mieletöntä. Joskaan emme me vanhemmat miehet kelpaa lähetettäväksi sotänäyttämölle, voisimme ainakin astua sellaisten joukkojen sijaan, jotka voisivat sen tehdä."

"Jos teillä olisi kiväärejä", virkkoi eräs teräväpiirteinen harmaapukuinen mies, joka seiso mr Britlingin oikealla puolella.

"Minä otaksun, että niitä voidaan hankkia", sanoi mr Britling.

Puhuin ilmeini ja päätään pudistaen tahtoi teräväpiirteinen mies väittää, että niin ei suinkaan ollut laita.

"Jokainen kaatunut, useat haavoittuneet ja useimmat vangiksi joutuneet", virkkoi hän, "merkitsevät menetettyä kivääriä. Me olemme sodan alusta lukien jo ehtineet menettää kaksikymmentäviisi tuhatta kivääriä. Ollenkaan ottamatta huomioon uusien joukkojen aseistamista täytyy meidän korvata nämä kiväärit samalla kun lähetämme uusia joukko-osastoja. Tiedättekö, kuinka monta kivääriä voidaan viikossa enintään valmistaa maassamme tätä nykyä?"

Sitä ei mr Britling tiennyt.

"Yhdeksän tuhatta."

Mr Britling ymmärsi yht'äkkiä, mitä Wilkins ja hänen leikkikiväärinsä merkitsivät.

Teräväpiirteinen mies lausui sen näköisenä kuin olisi sanonut lopullisesti ratkaisevan sanan asiassa: "Kiväärin piippujen valmistaminen se tuottaa hankaluutta. Tarvitaan monimutkaista koneistoa; meillä ei ole sitä emmekä voi saada sitä valmiiksi ensi kiireessä. Siinä sitä ollaan!"

Teräväpiirteisen miehen puheen laatu muistutti pommin heittämistä. Nyt hän taas heitti yhden. "Sinkkiä", sanoi hän.

"Puuttuisiko meiltä sinkkiä?" kysyi lakimies.

Teräväpiirteinen mies nyökkäsi ja alkoi selittää asiaa yksityiskohtaisemmin.

Sinkki oli välttämätöntä patruunain valmistamiseen; siihen tarvitaan puhdistettua sinkkiä, vieläpä erittäin puhdasta, sillä muuten osuivat laukaukset huonosti. No niin, me olimme jättäneet puhdistamisen belgialaisen ja saksalaisen teollisuuden asiaksi. Jäljellä oli enää vain yksi tai pari englantilaista liikettä... Ellemme kävisi tuimasti käsiksi, loppuisivat ampumavaramme... Ainakin sellaiset ampumavarat, joita käyttäen voi ampua tarkkaan. "Ja siinä sitä ollaan!" sanoi teräväpiirteinen mies.

Mutta hän ei tuona aikana suinkaan edustanut suuren yleisön käsityskantaa.

"Joka tapauksessa otaksun, että voimme saada kiväärejä Amerikasta", sanoi lakimies. "Ja mitä sinkkiin tulee, poistetaan sen puute kyllä, jos puute käy tuntuvaaksi..."

Yläkerran tupakkahuoneessa oli vallitsevana keskusteluaiheena sotaministeristön kykenemättömyys käyttelemään ilmoittautuvia rekryyttijoukkoja sekä sen vihamielisyys kaikkea sellaista vapaaehtoisuutta kohtaan kuin mr Britling oli suunnitellut. Sangen monet klubin jäsenet halusivat ilmoittautua vapaaehtoisiksi, ja heidän kelpoisuudestaan keskusteltiin vilkkaasti. "Minä olen viidenkymmenenneljän", sanoi eräs, "ja kykenisin kävelemään kaksikymmentäviisi peninkulmaa täysissä tamineissa paljoo paremmin kuin useimmat noista yhdeksäntoista vuotiaista poikasista." Eräs toinen oli kolmenkymmenen kahdeksan. "Minun täytyy pitää liikettä käynnissä", sanoi hän, "mutta miksi en voisi siitä huolimatta opetella ampumaan ja käyttämään pistintä?" Hyljättyjen kärsimä henkilökohtainen loukkaus antoi erikoista kärkevyyttä niille lausunnoille, joissa he kritikoivat rekryyttienottoa ja asian järjestelyä yleensä. "Sotaministeristön järjestelmässä on auttamaton virhe", huomautti eräs lihava kaivoksenomistaja. "Rauhan aikana se käyttää asian järjestelyyn kotimaassa yksinomaan sellaisia miehiä, joita varmasti tarvitaan rintamalla heti kun sota syttyy. Kohta kun sota on puhjennut, tulee senvuoksi muutoksia kaikkialla, ja tavallisesti pannaan työhön, jokin uusi mies, jonka kelpoisuudesta ei ole tietoa — jokin esillekaivettu 'entinen', joka on jo arveluttavassa rappeutumistilassa. Sekasorto seuraa aivan itsestään. Sotaministeristö on aina tehnyt niin ja mikäli voi havaita, tulee se yhä menettelemään samalla tavalla. Se ei näytä jaksavan käsittää, että toista henkilöä tarvitaan, ennenkuin edellinen on siirretty pois. Sillä ei ole edes sen vertaa mielikuvitusta."

Mr Britling huomasi Wilkinsin hengenheimolaisekseen.

Wilkins kehitteli parhaillaan yleistä vapaaehtoista palvelusta koskevaa laajasuuntaista suunnitelmaansa. Hänen mielestään oli joka ainoa hyväksyttävä. Jokaiselle oli annettava määrätty tehtävänsä, jokainen oli merkittävä luetteloihin ja jokainen oli varustettava jollakin näkyvällä merkillä.

"Hihanauhalla", virkkoi mr Britling.

"Ei merkitse mitään, saammeko tosiaan kokoon sotavoiman vai emme", sanoi Wilkins. "Kaikki ovat nyt innostuneita — ja pitävät asiaa täytenä totena. Kaikki ovat halukkaita pukeutumaan jonkinlaiseen virka-asuun ja tottelemaan jonkinlaisia määräyksiä. On tärkeätä käydä heihin käsiksi, kun heillä itsellään on halua. Nyt on aika saada maassa aikaan järjestely, niin että keestetään se sisäinen jännitys, joka pakostakin tulee myöhemmin tuntumaan. Mutta meillä ei ilmene minkäänlaista taipumusta tämän yleisen uhrautuvaisuuden iloiseen hyväksymiseen. Näyttää aivan siltä kuin tämä sota olisi jonkinlainen erityinen huvitilaisuus, johon ainoastaan muutamat harvat sotaministeristön ystävät pääsevät. Minä en myönnä kansakunnan vapaaehtoisten olevan kelvottomia — en edes sotilaalliselta kannalta katsoen. On olemassa yllin kyllin meidän ikäisiämme miehiä ja myöskin varsinaisiin sotilasikäluokkiin kuuluvia miehiä, joita voitaisiin edullisemmin käyttää täällä kotimaassa — esimerkiksi sotatarvetehtaitten työmiehiä — ja onhan meillä lisäksi kaikki alaikäiset pojat. Kenties he ehtivätkin jo muuttua täysikäisiksi, ennenkuin tämä juttu on lopussa..."

Hän oli valmis ehdottamaan virka-asun kuosejakin.

"Hihanauha", sanoi mr Britling, "ja ehkä värillisiä nauhoja takin rinnusliepeisiin".

"Kullekin kreivikunnalle omat värinsä", huomautti Wilkins, "ja ellei ole värillisiä kankaita saatavissa, niin onhan ainakin — punaista flanelia. Mikä hyvänsä on parempi kuin että annetaan kansan suuren enemmistön oleilla tällä tavoin joutilaina..."

Mr Britlingin mielessä välähti äkillinen, kuva: punaisia flanelialushameita, joita kiireen kaupalla revittiin hajalle tuota pikaa järjestettävää maanpuolustusväkeä varten. Ohikulkevat pesumuijat saivat pysähtyä luovuttamaan mitä heillä oli luovutettavaa. Mutta hymyilyttävien yksityisseikkojen ei saa antaa himmentää tärkeätä pääasiaa. Aate oli joka tapauksessa oikea...

Edessä olevan tehtävän mielikuva loisti kirkkaana mr Britlingin ja mr Wilkinsin sitä puolustellessa. Mutta kohta se taas kalpeni, kun johtuivat mieleen nuo masentavat seikat, ettei ollut kiväärejä eikä harjoittajia ja ennen kaikkea, että olemassaolevat virastot asettuivat suorastaan vihamieliselle kannalle...

Puhellessaan myöhemmin toisten henkilöiden kanssa mr Britling jälleen teki vaatimattomampia ehdotelmia.

"Eikö ole mitään kirjoitustyötä, mitään vähempiarvoista hallinnollista tointa, johon meitä voitaisiin käyttää?" kyseli hän.

"Kaikkia vanhoja kanootteja", virkkoi kapeakasvoinen mies, "kaikkia vanhoja tutisevia eversti Newcombeja pidetään tässä suhteessa teitä parempina..."

Kun mr Britling puoli neljän tienoissa lähti klubistaan, olivat hänen ajatuksensa pahassa epäjärjestyksessä ja hänen yksityistä päätöstään tehdä mitä pikimmin jotain maansa hyväksi oli ikävästi tylsyttänyt tuo hämmentävä kysymys "miten?" Hän haeskeli yhä edelleen keinoja, mutta niitä ei ollut löydettävissä, ja seurauksena oli yhä kasvava hyödyttömyudentunto.

Hän tunsi naurettavaa salaista vihaa siitä, että hänet oli jätetty mukaanottamatta, aivan kuin lapsi, jota ei päästetä huoneeseen, missä erinomaisen mieltäkiinnittävä leikki on käynnissä.

"Mutta *meidän* sotaa se on sittenkin", sanoi hän.

Hän tavoitti lauseen juuri kun se lipui hänen huulilleen ja tunsi sanoneensa enemmän kuin oli tarkoittanut. Hän käänteli ja tarkasteli sitä, ja mitä enemmän hän siihen syventyi, sitä varmempi hän oli sen totuudesta ja pätevyydestä...

2.

Yön aikaan oli Lontoossa jotakin uutta ja outoa. Viranomaiset koettivat poistaa liiaksi silmäänpistävää valaistusta suurimmilta liikenneväyliltä ottaen huomioon mahdolliset lentohyökkäykset. Liikkeitten piti laskea alas uutimet ja monet isot lyhyt olivat sytyttämättä. Mr Britling piti näitä varovaisuustoimenpiteitä kovin hätäisinä ja turhina ja arveli että niistä voisi aiheutua liikenteessä sattuvia onnettomuustapauksia. Mutta se loi Lontooseen jonkinlaista rembrandtimaista hämyvalaistusta muuttaen kaupungin ruskeiden varjojen, valokeilain ja -juovain salaperäiseksi näkymöksi. Aluksi olivat monet vastahakoisia, ja siellä täällä loisti vielä jonkin ravintolan tai vaatekaupan ikkuna yleisen tummuuden keskellä. Muutamia uppiniskaisia automobiileja liikkui suurine valonheittäjineen. Mutta poliisi oli harvinaisen päättäväinen...

"Pian täällä taas säteilee joka paikassa", mietti mr Britling itsekseen.

Hän kuunteli erästä vanhaa rouvasihmistä, joka syöksyi esiin eräästä säädöksiä rikkovasta voimavaunusta Piccadilly Circuksen luona ryhtyen kiivaaseen sananvaihtoon poliisin kanssa. "Zeppelinejä, mitä vielä!" sanoi hän. "Sehän on mieletöntä! Mitä ne uskaltaisivat tänne tulla! Kuka sitä *sallisi*, olisi hauska tietää?"

Luultavasti joku lady Frenshams'in ystävättäristä, ajatteli mr Britling. Joka tapauksessa tuntui hänestäkin zeppelinin ilmaantuminen Lontoon yläpuolelle aika naurettavalta. Hän ei olisi halunnut että kukaan olisi kuullut hänen itsensä siitä puhuvan... Eihän zeppelinejä milloinkaan oltu nähty Lontoon yläpuolella. Nehän olivat pelkkiä kaasusäkkejä...

3.

Keskiviikkoamuna mr Britling palasi Dower House'iin ja oli yhä vielä viraton siviilimies.

Hallissa tapasi hän pitkäkasvuisen khakipukuisen miehen lukemassa *The Times'ia*, joka tavallisesti oli hallin pöydällä. Mr Britlingin astuessa sisään lukija käännähti ja näkyviin tulivat mr Lawrence Carmine'in kotkamaiset piirteet.

Mr Britlingistä tuntui, kuin olisi hänen ystävänsä onnistunut viekkaasti päästä hänen edelleen.

Mutta Carmine'in kasvoilla ei näkynyt jälkeäkään siitä innostuksesta ja isänmaallisesta tyydytyksestä, jota mr Britling olisi pitänyt aivan luonnollisena. Hän oli harmaankalpea kasvoiltaan ikäänkuin ei olisi nukkunut moneen yöhön. "Nähkääs", selitti hän melkein kuin puolustaakseen hihassaan olevaa kolmea tähteä, "minä olin kapteenina eräässä vapaajoukossa". Hän oli saanut johdettavakseen vapaaehtoisen komennuskunnan, joka oli saanut toimekseen siltain, kaasulaitosten, tehtaiden ja rautatietunneleiden vartioimisen sekä joukon muita vähäarvoisempia, mutta välttämättömiä tehtäviä Easinghamptonin seuduilla. "Minun on täytynyt jättää kotini ja muuttaa vuokralle asumaan", virkkoi kapteeni Carmine. "Minä myönnän inhoavani sitä... Mutta eihän se missään tapauksessa voi kestää kuutta kuukautta... Mutta iljettävää se on... Uh!..."

Hänellä tuntui olevan halua ryhtyä lähemmin selvittämään tuon loppuäänähdyksensä sisältöä,

mutta sitten hän muutti mieltään, ja tuota pikaa otti mr Britling keskustelun johdon hoiviinsa.

Ne kaksi päivää, jotka mr Britling oli oleskellut Lontoossa, olivat täyttäneet hänet ainehistolla, ja häntä ilahdutti kun sai puhetoverikseen jonkun muun kuin Hugh'n, Teddyn tai mrs Britlingin. Hän selitti, että se mitä nyt tapahtui Isossa-Britanniassa, oli *sopeutumista*. Se oli suuren, järjestelemättömän kansakunnan yritystä, nykyhetkellä pikemmin vaistomaista kuin täysin tajuttua, tarkoituksena soveltaa hallituksensa ja varsinkin sotilaallinen järjestyksensä siihen uuteen sodankäynnin mittakaavaan, jonka Saksa oli pakottanut maailman omaksumaan. Kahden vuosikymmenen hellittämättömällä toiminnalla oli brittiläinen laivasto suunnattomasti kasvanut saksalaisten merivarustusten painon alaisena, mutta Englannin maasotalaitosta ei ollut kehitetty lainkaan vastaavassa määrässä. Totta kyllä, että oli ollut olemassa merkityksetöntä, sangen suunnitelmattomasti johdettua yllytystä yleisen asevelvollisuuden hyväksi, mutta mitään sotatarpeita ei ollut kasattu, ei ollut olemassa aseiden valmistuksessa tarvittavia koneita, ei mitään suunnitelmaa eikä perusteita, jotka olisivat helpottaneet maan sotavoimain nopeata lisäämistä ratkaisevalla hetkellä. Sellainen ajatus oli täysin vieras Englannin sotilaskastin henkisille totumuksille. Saksalainen menetelmä, joka kerää maan kaikki voimat ja varat kansalliseen taistelukoneistoon, oli Englannin sotilaalliselle käsityskannalle aivan outo — toistaiseksi. Vieläpä sittenkin, kun sotaa jo oli käyty kokonainen kuukausi. Sota oli tullut Saksan kansakunnan kaikkinielävän mielenkiinnon esineeksi; englantilaisille se oli satunnainen seikkailu. Saksassa oli kansakunta sotilaallistettu, Englannissa oli armeija erikoinen laitos. Yleensä tuli kansakunta toimeen ilman sitä. Aivan samoin kuin poliittinen elämäkin oli erikoistunut... Nyt me yht'äkkiä tarvitsimme hallitusta, joka kääntyisi kaikkien puoleen, ja koko kansan armeijaa. Mistä me ne löytäisimme.

Mr Britling viipyi tuossa ajatuksessa, että Englannin armeijalla, laivastolla ja hallituksella oli erikoistunut luonne. Siinä hänestä näytti olevan selitys kaikkeen, mikä oli häntä Lontoossa loukannut. Armeija oli ollut jotakin kaukaista, jolla oli oma erikoinen tarkoituksensa. Se oli kehittänyt kaikki kastin tuntomerkit. Oman erikoisuutensa rajoissa se oli hyvinkin korkealla, mutta oli vanhoillinen eikä voinut sopeutua olosuhteisiin. Sen itseensä sulkeutuva luonne ei ollut niinkään paljon harkinnan kuin eristyneen toiminnan tulos. Se joutui koskettamaan tavallista yhteiskunnallista elämää pääasiassa kolmen muun erikoistuneen yhdyskunnan välityksellä, nimittäin hovin, kirkon ja näyttämön. Muuten tuo suuri epävirallinen siviilimaailma näkyi sille vain jonakin epämääräisenä, epämiellyttävänä, mahdollisesti vihamielisenä, ja se virkisti itseään tiuskimalla tuolle oudolle maailmalle milloin uskalsi ja tekemällä sille kepposet milloin voi, koska se lähetti kimppuun parlamentinjäseniä ja kitsasteli raha-asioissa. Kun sai selväksi itselleen kuinka erillään yhteiskunnan tavallisesta elämästä, teollisuusmaailmasta ja taloudellisista vaikeuksista armeija eli, kun sai hyvin ymmärtäneeksi, että suurin osa englantilaisia oli sotaministeristön mielestä samoin kuin johtavan poliittisen joukkokunnankin mielestä vain "sivullisia", niin alkoi käsittää hallituksen ja sotaministeristön täydellisen soveltumattomuuden johtamaan niin suurta kansallista ponnistusta kuin nyt tarvittiin. Tuo väki "tuolla ylhäällä" ei tietänyt mitään suurimmasta osasta Englannin elämää, he eivät tietäneet miten ja missä tarvittavia tavaroita valmistettiin; kun heiltä jotakin puuttui, niin he vain pistäytyivät johonkin myymälään ja saivat mitä halusivat. Tämä oli psykologinen välttämättömyys nurkkakuntaisen hallituksen alaisessa pikku armeijassa. Mitään muuta ei voinut odottaakaan. Mutta nyt — miten olikaan — oli kansakunnan päästävä käsiksi hallitukseen, johon se oli suhtautunut välinpitämättömästi niin kauan...

"Nähkääs", sanoi mr Britling toistaen erään lauseen, joka muuttui yhä keskeisemmäksi hänen ajatuksilleen, "tämä on *meidän* sotaamme..."

"Näitä asioita", jatkoi hän, "ei tietenkään voida suorittaa ilman ristiriitoja. Me emme voi ottaa käsiimme maamme kohtaloita, joista olemme olleet niin kauan välittämättä, ilman että syntyy melkoinen määrä sisäistä hankausta. Mutta Englannissa me voimme suorittaa tämän uudelleenjärjestelyn ilman vallankumousta. Se on meidän voimamme..."

"Nykyään Englanti on hämmennyksessä — mutta se on terveellistä hämminkiä. Siinä on elämää. Meillä on muutakin voitettavaa kuin Saksa..."

"Nuo suuret rekryyttijoukot, — jotka väsyneinä ja laiminlyötyinä piirittävät sotaväenottoaikoja, ovat kuin vertauskuva... Niistä näkyy, millaiset suunnattomat tahdon ja miehuuden varastot meillä on. Samalla tulee näkyviin meidän melkein uskomaton kykenemättömyytemme asioiden suuntaamiseen..."

"Noilla herroilla tuolla ylhäällä ei ole aavistustakaan siitä valtavasta tahdosta, joka on Englannissa nousemassa. He ovat arkoja pieniä manööveriherroja, jotka pelkäävät kaikkea omalaatuista, pelkäävät sanomalehtiä ja pelkäävät ammattiyhdistyksiä. Eivät he johda meitä saksalaisia vastaan, heidät on pakosta työnnetty saksalaisia vastaan..."

Tästä johtui mr Britling tekemään uusia havaintoja siihen ja sangen runsaaseen varastoon, joka käsitti Englannin ja Saksan välisiä vastakohtia. Saksa oli kansakunta, jonka oli niellyt ja liittänyt itseensä armeija ja hallintojärjestelmä; preussilainen sotilasjärjestelmä oli sulattanut itseensä Saksan

koko elämän. Se oli kyltymyksen tilassa oleva valtio, valtio, joka oli niellyt oman kansansa. Englanti ei ollut mikään valtio. Sen kansa ei ollut yhdenmukaisesti kaavoihin valettua. Englannin armeija, Englannin sotaministeristö, enempiä kuin Englannin hallintokaan, eivät olleet sulattaneet itseensä mitään, vaan olivat pieniä vanhoja erikoislaitoksia. Englannin kansakunta oli niitten ulkopuolella, niitten käsityksen ja perintätavan rajojen tuollapuolen, se oli jonkinlainen muodoton, mutta suuri olio, ja nyt piti tämän Englannin kansan, tämän todellisen kansakunnan, "sivullisten", tarttua aseisiin. Nyt singottiin äkkiä haaste tuon ulkopuolella olevan, politiikasta ja sotapalveluksesta tietämättömän, suuremman Englannin olennaisimmille aatteille, sen suvaitsevalle hyvätuulisuudelle, sen vapaudelle ja vastuuttomuudelle. Vaarassa ei ollut ainoastaan Englannin elämä, vaan kansanvaltaisuus koko laajuudessaan, kaikki vapaamieliset aatteet ja kaikki vapaus. Vaarassa oli sivistys. Vakuuskirjan vailla olevaa vapaamielistä järjestelmää kuristettiin kurkusta; sen oli puolustauduttava tai sorruttava...

"Minä lähdin Lontooseen saadakseni kuulla mitä minun oli tekeminen. Ei ole ketään, joka voisi sanoa, mitä on tehtävä... Vielä vähemmän on ketään, joka pakottaisi meitä tekemään tehtävämme..."

"Sotaministeristömme on kuin oppikoulu kapinan aikana, ovet ja ikkunat teljettyinä; hallituksemme on kuin palkovene Atlantin hyrskyissä..."

"Kaiken tämän olisi luullut kajahtaneen meille kuin torventörähdyksen. Sen sijaan se on näihin asti ollut kuin naapuritalon meteliä, jota juuri olemme kuunnelleet... Ja nyt kansakunta on hiljalleen heräämässä. Lontoo muistuttaa päästä pyörällä olevaa valveutujaa, joka sikeästä unestaan herää aivan läheltä kuuluviin avunhuutoihin, tulen ja vaaran loimoon ja ankaraan hälinään. Kadut antavat juuri tuollaisen vaikutelman. Ihmiset katselevat ympärilleen ja kuulostelevat. Tuntuu siltä, että minä hetkenä hyvänsä jollakin väliajalla, hiljaisena silmänräpäyksenä, saattaa kuulua etäältä, talojen takaa, epäselvää, matalaa tykinjyrinää tai kuolontuskissaan kamppailevien pienten ranskalaisten tai belgialaisten kylien heikkoja avunhuutoja..."

Sellainen oli mr Britlingin esityksen ydin.

Hän piti etupäässä huolta pöytäkeskustelusta, ja ainoastaan hänen puheensa merkitsi jotakin. Teddy vain äännähteli myöntäen, Hugh oli hiljainen ja ilmeisesti hieman tarkkaamaton, mrs Britling ajatteli ruokakomentoa, palvelijoita ja poikiaan kuunnellen miestänsä vain puolella korvalla, kapteeni Carmine oli harvasanainen ja näytti jonkin epämiellyttävän asian kiusaamalta. Silloin tällöin hän vahvisti tai täydensi mr Britlingin väitteitä. Kolmasti hän huomautti: "Ihmiset eivät vielä älyä..."

4.

Vasta kun he yhdessä istuivat luuvan edustalla mrs Britlingin ja lasten kuulumattomissa, voi kapteeni Carmine selittää hajamielisen käyttäytymisensä ja uupunee ulkonäkönsä. Hänen hermostonsa oli kärsinyt ankaran tärähdyksen. Hän oli tuskin ottanut päällikkyyden, kun eräs hänen miehistään oli saanut surmansa — vieläpä tavalla, joka oli jättänyt syvän jäljen kapteenin mieleen.

Mies oli vartioinut tunnelia ja joutunut junan alle kulkiessaan radan poikki vastakkaiseen suuntaan liikkuvan junan taitse. Sillä tavoin Sarajevon pommi vaati ensimmäisen uhrinsa Essexissä. Kapteeni Carmine oli löytänyt ruumiin. Hän oli löytänyt sen pilvisenä kuutamoyönä, oli ollut siihen kompastua, ja hänen aistimuksensa samoin kuin tunnevaikutelmansakin olivat olleet erikoisen epämiellyttäviä. Hänen oli täytynyt laahata kammottavasti repeytyneet ruumis pois kadulta, melkein irtautunut runneltu pää oli kaameasti kierinyt epämääräisessä valaistuksessa, ja jälkeensä hän oli havainnut hihainsa olevan yltäyleensä veressä. Hän ei ollut sitä ennen huomannut ja kun keksi sen, oli kääntynyt pahoinvoivaksi. Hän piti koko asiaa kaameampana ja hirvittävämpänä kuin mitään painajaista, mutta hänen oli onnistunut käyttäytyä kyllin tyyneesti ja kylmäverisesti osoittaakseen miehilleen hyvää esimerkkiä. Tapahtuman jälkeen hän ei ollut nukkunut tuntiakaan unta näkemättä.

"Eipä osaa odottaa saavansa tuollaisia tehtäviä suorittaakseen noin yht'äkkiä täällä Englannissa", virkkoi kapteeni Carmine... "Kun on parhaillaan polttamassa päivällissikariaan..."

Mr Britling kuunteli tuota kertomusta huolestunein ilmein. Kaikki tuo aprikoiminen ja ajatustoiminta näkyi hänelle ikäänkuin avatun kuukauslehden sivuna. Sen poikki hinattiin tuota veristä möhkälettä, tuota punaisen ja mustan kirjavaa esinettä...

5.

Möhkäle näkyi vielä kirkkaanpunaisena mr Britlingin mielessä, kun Teddy saapui hänen luokseen.

"Minun täytyy lähteä", sanoi Teddy, "minä en voi enää jäädä tänne!"

"Mihin lähteä?"

"Saamaan khakin ylleni. Olen sitä miettinyt aina siitä asti, kun sota puhkesi. Muistatteko, mitä sanoitte hockey-pelin aikana viime lomapäivänä — päivää ennen sodanjulistusta?"

Mr Britling oli kerrassaan unohtanut, hän ponnistelihe muistaakseen.

"Mitä minä sanoinkaan?"

"Te sanoitte: 'Mitä perhanaa me tässä hockeyta pelaamme? Meidän pitäisi harjoitella ja oppia ampumaan noita kirottuja saksalaisia!'... Se ei ole mennyt mielestäni... Minun olisi pitänyt tehdä se jo ennen. Minä olen ollut 'scout-masterina'. Kohta tarvitaan upseereja. Minulle on kerrottu, että Lontoossa on useita upseerikouluja, joiden kurssi suoritetaan mahdollisimman nopeasti... Jos saisini lähteä..."

"Mitä Letty arvelee?" kysyi mr Britling hetken vaiettuaan. Se oli oikein, tietysti — ainoa oikea ajatus — mutta sittenkin se häntä hämmästytti.

"Hän sanoo, että jos sallisitte hänen koettaa tehdä minun töitäni jonkin aikaa..."

"Hän siis *tahtoo* sinun menevän?"

"Tietysti", sanoi Teddy. "Ei hän pitäisi siitä, että piileskelisin... Mutta minä en pääse ilman teidän apuanne."

"Minä autan teitä varsin mielelläni", virkkoi mr Britling. "Mutta miten olikaan, en minä teistä sitä ajatellut. Miten olikaan, en tullut ajatelleeksi sitä *teistä* —"

"*Mitä* te sitten minusta ajattelitte?" kysyi Teddy.

"Sota astuu meidän oman kynnyksemme yli... Tietysti teidän pitää lähteä — jos tahdotte."

Hän mietti. Oli omituista nähdä Teddy tuossa mielentilassa, päättäväisenä, vakavana ja käytäntöön panevana. Hän tunsi tehneensä aiemmin Teddyille vääryyttä; tuo nuori mies ei ollutkaan niin jokapäiväinen kuin hän oli luullut...

He ryhtyivät pohtimaan asian yksityiskohtia ja sen taloudellista puolta. Kävisi kenties välttämättömäksi ottaa laina Teddyn varustamista varten, jos hän piankin saisi upseerinarvon. Sitäpaitsi oli pari muuta pikku juttua... Mr Britling torjui luotaan erään naurettavan mielikuvan: hän muka oli luovuttamassa varoja lähettääkseen Teddyn johonkin, mistä ei nuorella miehellä enempää kuin Lettylläkään ollut oikeata käsitystä...

Seuraavana päivänä Teddy polkupyöränsä selässä hävisi Lontooseen päin. Hän oli päättänyt asettua sinne voidakseen sitä utterammin harjoitella. Hän oli innokas. Teddy ei ollut milloinkaan ennen ollut innokas. Mrs Teddy tuli Dower House'iin hoitamaan sihteerintointia ja koetti olla näyttämättä itsetietoiselta ja tärkeältä.

Kahta maanantaita myöhemmin saapui mr Britlingin luo, joka istui ruusutarhassa suurus-savujaan imeskellen, juoksujalassa ja silmät loistaen innostunut pieni poika. "Pappa!" kirkui poika. "Teddy! Khaki yllään!"

Toinen nuori Britling kierteli hyppien itse sankaria, joka käveli Mrs Britlingin vierellä ja koki olla näyttämättä liian hyökkäävältä ja sotilaalliselta. Hän näytti koko mieheltä khakipuvussaan ja oli poikamaisempi kuin koskaan ennen. Mrs Teddy asteli jäljessä, tyynenä ja ylevänä.

Mr Britlingin mieleen johtui jälleen tuo ajatus, että nämä nuoret ihmiset eivät oikein tienneet, mihin olivat menossa. Hän olisi halunnut olla itse khakiin puettuna ja arveli, ettei tuo omantunnonpistos silloin pääsisi siinä määrin vaivaamaan.

Iltapäivä, jonka hän vietti heidän seurassaan, sai hänet yhä syvemmin vakuutetuksi siitä, etteivät he ymmärtäneet yhtään mitään. Elämä oli näihin asti ollut heille niin lempeä, että Teddyn sotaanlähtökin tuntui heistä vain jonkinlaiselta huvittavalta seikalta. Asia, jonka hän oli ottanut suorittaakseen, oli kieltämättä vakava, mutta samalla ilahduttava ja sangen kunnioitettava. Siitä johtui, että hän esiintyi oudossa asussaan ja oli kadulla kulkiessaan sotilaallisten tervehdysten esineenä... He pohtivat kaikkia hänen sotilasuransa mahdollisuuksia yhtä ihastuneina kuin lapset, jotka juttelevat uuden leikin hyvistä puolista. He sallivat Teddyn kohota hirvittävän nopeasti sotilasarvosta toiseen. Hän otaksui tuota pikaa saavansa upseerinvaltakirjan.

"Nuoremmista upseereista on paha puute. Ne ovat ottaneet jo lähes kolmanneksen tovereistani", sanoi hän ja lisäsi haikeasti kuten se, joka saa vain katsella saavuttamattomia riemuja: "pari heistä pääsee rintamalle jo lähimmässä tulevaisuudessa".

Hän puhui niinkuin nuori näyttelijä jostakin pääosasta. Äänen sävy oli kuin henkilön, joka ikävöi vieraisiin maihin... Täytyy olla kärsivällinen. Tulee se sekin aika kerran...

"Jos minä kaadun, niin Letty saa kahdeksankymmentä puntaa vuodessa", selitti Teddy monen muun yksityiskohtaisen tiedonannon ohella.

Hän hymyili tuolle huvittavalle ajatukselle — niinkuin itseensäluottava kuolematon hymyilee.

"Hän on minun pieni elinkorkoni", sanoi Letty, samoin hymyillen, "elipä tai kuoli".

"Me tulemme kaipaamaan Teddyä kaikin tavoin", sanoi mr Britling.

"Tätähän kestää vain sodan ajan", virkkoi Teddy. "Ja Letty on hyvin älykäs. Minä olen tehnyt parhaani kitkeäkseen hänestä rikkaruohot."

"Jos luulet pääseväsi takaisin työhösi sodan jälkeen", sanoi Letty, "niin erehdyt pahoin. Minä saan vaatimukset kohoamaan."

"*Sinä!*" sanoi Teddy luoden häneen koleaan katseen ja ryhtyen huomiotaherättävästi puhumaan aivan toisesta asiasta.

6.

"Hughkin tulee pian khakiin puettuna", kertoi vanhempi pikkupojista Teddylle. "Hän on liian nuori päästäkseen Kitchenerin armeijaan, mutta hän on mennyt maanpuolustusväkeen. Hän lähti torstaina... Kunpa mekin olisimme vanhempia, Gilbert ja minä..."

Mr Britling oli tiennyt poikansa aikeen siitä illasta lähtien, jolloin Teddy ilmoitti omat suunnitelmansa.

Hugh oli tullut isänsä työhuoneeseen tämän istuessa parhaillaan miettimässä tärkeätä kysymystä, oliko hänen jatkettava "Sodan tutkisteluansa" keskeytyksellä, vai oliko se pantava joksikin aikaa syrjään ja ryhdyttävä mahdollisimman selvästi osoittamaan Englannin tahdon ja voiman sekä sen hallinnollisen ja sotilaallisen johdon välillä vallitseva ristiriita, jota ei oltu riittävän yleisesti tunnustettu. Hän tunsu, että suunnaton määrä inhimillistä innostusta ja tarmoa oli hyljätty ja hukattu, että jos asiat kehittyisivät samaan suuntaan, syntyisi tuhoisa aineksen puute, ja että laajasuuntaiset muutokset olisivat välittömästi tarpeen, jotta voitaisiin, kuten hän sydäimestään toivoi, varmasti saavuttaa nopea, pelkoa synnyttävä voitto Saksasta. Jospa hän heti kirjoittaisi jonkin räiskyvän artikkelin, esimerkiksi "Sodasta ja ammattitaidosta" tai "Sodasta ja aineellisista varoista" ja toisen, jonka nimeksi sopisi "Ei voittoa ilman yhteiskunnallista lujuuutta". Jos hän kirjoittaisi tuollaista, niin tulisiko se huomatuksi, vai häviäisikö se jälkeä jättämättä yleiseen henkiseen sekasortoon. Olisivatko ne kuuluvia ja pelastavia huutoja, vai pelkkää joutavaa huutelemista?... Tuota hän ainakin luuli ajattelevansa, se muodosti joka tapauksessa hänen ajatuksensa valtavuon. Mutta samalla hän kuitenkin hämärästi havaitsi tarkkaavaisuutensa uloimmalla reunalla joukon toisia asioita, jotka ajelehtivat hyökyjen seassa milloin kohoten näkyviin, milloin häviten, ja aina valmiina vähimmästäkin aiheesta syöksymään hänen ajatustensa keskukseen. Siellä oli esimerkiksi kapteeni Carmine, joka laahasi rataavallilta jotakin kauhistuttavaa, jotakin hervotonta, märkää ja lämmintä, mikä aivan äsken oli vielä ollut ihminen. Siellä oli Teddy vakavana ja isänmaallisena — Teddy, jota kohtaan vähäpätöinen kynämies tunsu epäuskoista kunnioitusta. Siellä oli hänen klubissa tapaamansa kapeakasvoinen mies, joka ilmaisi omituista tyytyväisyyttä yleisen epäjärjestyksen johdosta. Ja siellä oli Hugh. Erikoisesti oli siellä juuri Hugh, hiljaisena, mutta vireissä. Se poika ei milloinkaan lörpötellyt. Hän oli perinyt syvän, synkän vaiteliaisuuden äidiltään, jonka oli tapana siitä irtautua kuin musta prinsessa miekkää heiluttaen. Mr Britling viivähti vähän aikaa muisteloissaan... Mutta Hugh ei milloinkaan irtautunut siitä, vaikka aina näyttikin mahdolliselta, että hän sen tekisi — kenties siitä syystä, että hän oli pojan asemassa. Isälle avautuminen ei ollut hänen asiansa... Mitä hän mahtoi ajatella tästä kaikesta? Mihin hän aikoi ryhtyä? Mr Britling oli vakavasti peloissaan, että hänen poikansa ilmoittautuisi vapaaehtoiseksi; olipa hän melkein varmakin, että niin kävisi, mutta oli olemassa hiukan epäilyn häivää, että poika olisi jonkinlaisen rikkiviisauden nojalla paneutunut rauhanrakentajien asenteseen. Ei! Se oli mahdotonta. Belgia silmäin edessä!... Mutta yhtä innokkaasti — verrattomasti hartaammin ja koko olemuksellaan — toivoi mr Britling, ettei Hugh joutuisi mihinkään vaaraan, ettei mikään paha häntä saavuttaisi...

Ovi aukeni ja Hugh astui huoneeseen...

Mr Britling katsahti olkansa yli teeskennellyn! välinpitämättömästi.

"Terve mieheen!" sanoi hän "Mitäs *sinä* tahdot?"

Hugh asteli kömpelösti tulisijan luo.

"Enpä minä mitään", virkkoi hän välinpitämättömästi. "Minä kai tästä lähden hiukan sotilaaksi. Minä

ajattelin... Tahtoisin mielelläni lähteä huomenna erään tuttavan miehen kanssa..."

Mr Britling näytti yhä edelleen pysyvän tilapäisessä asenteessaan.

"Se lienee ainoa, mitä nyt voi tehdä, pelkään minä", sanoi hän.

Hän kääntyi tuolissaan ja silmäili poikaansa. "Mitä sinä aiot tehdä? Upseerikokelaaksiko?"

"En usko, että minusta olisi mihinkään upseerina. Minä en pidä käskyjen jakelemisesta toisille. Me ajattelimme liittyä Essexin rykmenttiin tavallisina sotamiehinä..."

Syntyi pieni vaihtelu. Sekä isä että poika olivat ajatelleet kohtauksen moneen kertaan edeltäkäsien, mutta nyt he huomasivat, etteivät voineetkaan käyttää niitä monia lauseparsia, jotka ajatuksissa olivat tuntuneet kaikkein tehokkaimmilta. Mr Britling! raaputteli poskeaan kynänvarrella. "Minä olen iloinen! siitä, että haluat lähteä, Hugh", sanoi hän.

"Minä *en* halua lähteä", sanoi Hugh, kädet syvällä taskuissaan. "Minä tahtoisin lähteä Cardinalin luo tekemään työtä. Mutta tähän hommaan on kaikkien käytävä käsiksi. Etkö sinäkin ole aina sanonut samaa?... Se on samaa kuin murtovarkaan kiinniotto tai hullun koiran nujertaminen. Se on välttämätön terveydenhoidollinen toimenpide..."

"Sinua ei siis sotilaselämä vedä puoleensa?"

"Ei vähääkään. Sitä en tahdo sanoa, isä. Minusta koko juttu on sietämätön. Saksa näyttää minusta nyt raskaalta, kammottavalta likaiselta ainejoukolta, joka on langennut Belgiaan ja Ranskaan. Meidän on lapioitava tuo törky jälleen pois. Siinä kaikki..."

Hän esitti omasta aloitteestaan vielä muutamia huomautuksia, kun isä vaiken.

"Näetkös, minä en saa nostetuksi itseäni mitään riemunryöppyä tämän asian johdosta", virkkoi hän. "Minun mielestäni on tuo ihmisten tappaminen tai itsensä tapattaminen kerta kaikkiaan inhoittavaa... Minä otaksun, että osakseni tulee harjoittelu, asioilla juoksu, maantiemarssit ja täällä Englannissa vetelehtiminen..."

"Sinä tuskin pääset lähtemään sotänäyttämölle ennenkuin kahden vuoden kuluttua", sanoi mr Britling ikäänkuin olisi asiaa pahoitellut.

Jotakin epäröinnin tapaista näkyi Hugh'n katseessa. "Luultavasti en", lausui hän.

"Silloin täytyy asian jo olla selvä — oli miten oli", lisäsi mr Britling ilmaisten todelliset tunteensa.

"Niinpä minä olen auttamassa vain äärimäisellä liepeellä", vahvisti Hugh, mutta hänen olemuksessaan tuntui yhä jonkinlaista pidättyväisyyttä...

Vaihtelu tuntui päättävän asian teoreettisen puolen käsittelyn. "Missä aiot ilmoittautua?" kysyi mr Britling siirtyen käytännöllisiin yksityiskohtiin.

7.

Marnen taistelu muuttui Aisnen taisteluksi sodan laajat laineet vyöryivät luodetta kohti, kunne brittiläiset taas olivat Belgiassa, epäonnistuivat yrittäessään saartaa Meniniä ja sitten puolustivat Ypresiä. Elokuisista yllätyksistä ja säikähdyksistä siirryttiin syyskuusen voiton ylpeyden välityksellä nyt jo unhottuneisiin mielialoihin, ja mr Britlingin tunto siitä, että tämä sota oli kaikkia muita sotia suuremmoisempi, tärkeämpi ja pitkä-aikaisempi, kävi yhä varmemmaksi. Sodan synnyttämä tunne oli yhä vähemmän ahdinkotilan tunnetta ja yhä enemmän tunnetta siitä, että elettiin uusissa olosuhteissa. Se ei ollutkaan, kuten aluksi näytti, ihmiskunnan erään elämänvaiheen päätös ja toisen alku, vaan vaihe sinänsä. Se oli uusi elämänmuoto. Ja kumminkaan hän ei voinut puolestaan päästä sitä todella koskettamaan muuten kuin kynällään. Ainoastaan kirjoituspöytänsä ääressä ja varsinkin yön aikaan hän tunsu ristiriidan läheisenä, valtavana. Mutta yhä edelleen hän halusi päästä ottamaan osaa henkilökohtaisemmin ja ruumiillisemmin.

Hugh tuli kotona käymään eräänä lokakuun päivänä puettuna huonostisopivaan univormuun; hän näytti jo karkeasyisemmältä, ja syysaurinko oli paahtanut hänen nenänsä punertavaksi. Hän sanoi että elämä oli ankaraa, mutta vaikutti erinomaisen edullisesti hänen hyvinvointiinsa; kenties olikin tarkoitus, että ihmisen tulee tehdä työtä, kunnes väsymyksestä vaipuu uneen, että hänen pitää paastota kymmenen tai kaksitoista tuntia ja sitten syödä kuin susi. Hän oli alkanut mieltä "Woodbine"-savukkeihin ja erääseen väkevään kivennäisveteen, jota nimitettiin "monstersiksi". Hän pelkäsi

ylennystä; hän tunsi, ettei voisi koskaan asettua niin paljon muita kuolevaisia korkeammalle kuin korpraalin välttämättä täytyy olla. Hän yritti yhä edelleen lukea hiukan kemiaa ja kristallografiaa, mutta se ei soveltunut sotilaselämään. Niinä lyhyinä hetkinä, jotka koulutuksen alainen rekryytti saa olla vapaana, oli miellyttävämpää torkuskella, kirjoitella kalikkavärsyjä ja piirustella oman plutoonan miehiä esittäviä pilakuvia. Kun sukulaiset tiedustelivat mitä hän mieluummin haluaisi saada, pyysi hän suurta ruoka-arkkua, sellaista kuin hänellä oli tavannut olla koulussa, vain "*paljon* suurempaa", ja isoa hyönteispulveritölkkiä. Sen piti kelvata isojenkin täiden tappamiseen...

Hänen mentyään kävi mr Britlingistä kerrassaan sietämättömäksi, ettei saanut henkilökohtaisesti ottaa osaa kansakunnan fyysillisiin ponnistuksiin. Hän tahtoi "päästä itse samaan löylyyn". Hänelle oli selvinnyt, että vapaaehtoinen liike oli toivotonta. Itsepintaisesti vastustettuaan kaikkea vapaaehtoista liikettä sotaministeristö oli päättänyt sen hyväksyä muodossa, joka teki sen naurettavaksi. Vapaaehtoisilla ei saanut olla upseereja eikä aseita, jotka olisivat vähimmässäkään määrässä muistuttaneet vakinaisten joukkojen upseereja ja varustuksia, niin että saksalaiset, jos he sattuisivat hyökkäämään maahan, jo peninkulmien päähän huomaisivat kenen kanssa ovat tekemisissä. Wilkinsin aatetta, jonka mukaan koko kansakunta oli merkittävä luetteloihin ja erikoisiin listoihin ja varustettava ulkonaisilla tuntomerkeillä, jotka ilmaisivat kunkin kelpoisuutta, hänen haavettaan, jonka mukaan jokaisen oli asetettava paikalleen suuressa vapaaehtoisessa kansallisessa ponnistuksessa, käsiteltiin lapsellisena unelmana, joka oli syntynyt inhimillisistä tyypeistä typerimmän, romaanikirjailijain, aivoissa. *Punch* teki hänestä suhteellisen hienotunteista pilaa: hänet kuvattiin — päässään mitä ihmeellisin, oman mallin mukaan valmistettu, kolmikolkkainen hattu — piirustamassa kolmikolkkahattuja kenelle hyvänsä. Monet nimettömät kirjeet pyysivät Wilkinsiä "pitämään suunsa kiinni" ja häntä kehoitettiin sekä julkisesti että yksityisesti "jättämään asiat Kitchenerin hoidettaviksi". Siihen aikaan katsottiin hyvin yleisesti isänmaanystävänsä tehneen mitä hänen pitikin, jos hän äänekkäästi ja selvästi huusi ilmoille tuon kehoituksen "jättäkää asiat Kitchenerin hoidettaviksi", ja heti sen jälkeen lähti teatteriin, virralle tai automobiiliretkelle. Oli yleisenä vakaumuksena, että se, joka tahtoi ruveta vapaaehtoiseksi, kun voi aivan vaatimattomasti olla mitään tekemättä, oli jollain hämärällä tavalla jonkinlainen petturi...

Tuo seikka oli hälventänyt mr Britlingin vapaaehtoisuushoureet. Sen sijaan hänet käytettiin valalla lain määräämään tapaan ja varustettiin ylimääräisen konstaapelin tunnusmerkeillä. Ylimääräisen konstaapelin tehtävänä oli etupäässä olla ymmärtämättä mitä sotilaallisessa piirissä tapahtui ja muuten toimittaa mahdollisesti uhattujen kohtain vartioinnissa mitä käskettiin. Hänen tuli sitäpaitsi olla käytettävissä siinä tapauksessa, että sattuisi sisäisiä levottomuuksia. Mr Britling varustettiin ryhmysauvalla ja lähetettiin vartioimaan eräitä salaojia, siltoja ja kahlaamoja Matching's Easyn luoteispuolella olevissa mäkisissä seuduissa. Hänelle ei milloinkaan oikein selvinnyt, mitä hänen pitäisi tehdä, jos tapaisi automobiilin täynnä aseistettuja vihollisia, jotka olivat miinoittamassa sellaista salaojaa tai kavalasti syventämässä jotakin strateegisessa suhteessa tärkeitä kahlaamoja. Hän otaksui alkavansa joko keskustella heidän kanssaan tai kurittaa heitä ryhmysauvallaan tai kenties kumpaakin yht'aikaa. Mutta koska hän itse asiassa ei hetkeäkään epäillyt, että yksikään inhimillinen olento kävisi käsiksi niihin sähkölennätin- ja puhelinlaitteihin, teihin tai muihin hänen varjelukseensa uskottuihin esineisiin, niin tuo epävarmuus ei häntä liikoja rasittanut. Hän kuljeskeli ristiin rastiin yksinäisiä teitä ja polkuja yön pimeydessä ja perehtyi siten lähemmin moniin pensasaidoista ja tiheiköistä kuuluviin pikku huutoihin ja meluihin. Eräänä yönä hän pelasti jäniksenpojan karpän kynsistä, ja kun ahdistaja tuntui olevan varsin halukas ryhtymään hänen kanssaan taistelemaan saaliista, niin hän sen masensi ja ajoi pakoon sähkötaskulampullaan...

Harhaillessaan ympäri seutua Essexin avaran taivaankannen alla tai nojatessaan johonkin aitaan tai unisena istuessaan jollakin veräjällä tai tuulen ja sateen suojassa heinäpielesten ja katosten alla oli hänellä hyvää aikaa mietiskellä. Hänen ajatuksensa tunkeutuivat yhä syvemmälle sodan aiheuttaman ensimmäisen vaikutelman läpi. Hän ei nyt enää ajatellut, mikä oli oikeata mikä väärää tässä erikoisessa yhteentörmäyksessä, vaan mietti niitä ihmiskunnassa piileviä syvempiä voimia, jotka tekivät sodan mahdolliseksi. Hän ei enää suunnitellut teräväjärkisiä sopimuksia, liittoja valtioiden välillä, vaan tutki sensijaan pahan välttämättömyyden ja ihmissydämen ajateltavissa olevan muuttuvaisuuden syvällisempiä ongelmia. Ja sade lankesi hänen ylitsensä ja orjantappuranpiikit pistelivät häntä ja märät, pehmoiset niityt kieltäytyivät suomasta tukea hänen askeleillensa vajoten niitten alla — ja pensasaitojen ja ojien pienestä pimeästä maailmasta kuului sähinää ja huutoja: siellä paettiin ja ajettiin takaa, surmattiin ja jouduttiin surman suuhun.

Eräänä huhtikuun yönä häntä oudostutti fasaanien levottomuus ja kaukaa kuuluva koiranhaukunta, ja sitten hän suureksi ihmeekseen kuuli ikäänkuin etäisen ilotulituksen kohinan ja näki ylhäällä ilmassa, kaukana idässä jotakin eriskummallisen keltaisen täytekynän kaltaista, jota aika-ajoin valaisi valonheittäjän värähtelevä juova ja joka kiiti kiukkuista vauhtia eteenpäin. Hierottuaan silmiään ja katsottuaan uudelleen hän ymmärsi katselevansa zeppelininä — zeppelininä, joka lensi Essexin yli Lontoota kohti.

Mr Britlingin yrittäessä tyydyttää velvollisuudentuntoansa ylimääräisen konstaapelin jokapäiväisellä säännöllisellä toiminnalla teki Mrs Britling tarmokkaasti työtä seuraamalla eräitä opetuskursseja ja laittautuen päteväksi punaisen ristin töihin. Lokakuun alkupuolella tuli sitten saksalaisten suuri hyökkäys Antwerpenia ja merta kohti, suuri hyökkäys, jonka tarkoituksena ilmeisesti oli Calais'hen pääseminen ja joka ajoi edellään joukottain flanderilaisia pakolaisia. Kaikkien kansanluokkain jäseniä pyrki pakenemaan Antwerpenistä Hollantiin ja Englantiin, ja myöhemmin ilmeni Flanderissa ja Pao de Calais'ssa suunnaton väestön väheneminen. Tämä virta hakeutui Englannin itäisiin ja eteläisiin osiin, erityisesti Lontooseen, ja tuota pikaa perustetut järjestöt jakoivat sen nopeasti kunnallisille komiteoille, joista kukin otti osansa pakolaisia, vuokrasi ja kalusti huoneita aivan varattomille ja auttoi varakkaat saamaan hyviä asuntoja. Matching's Easyn komitealla oli huoneita kuudellekymmenelle hengelle, ja sen haltuun uskottiin kirjava, kolmekymmentä yksilöä käsittävä joukko, osa pienen, Ostendesta pois pujahtaneen höyryaluksen lastia. Siihen kuului kaksi flaamilaista talonpoikaisperhettä ja muut olivat Antwerpenistä paennutta keskisäädyn väkeä. Heidät kuljetettiin asemalta Claveringsiin ja jaettiin siellä lady Homartynin ja hänen talonhoitajansa johdolla niiden kesken, jotka olivat valmiit ottamaan heitä vastaan. Tulevain isäntien kesken syntyi melkein kilpailua, kaikki olivat iloisia "saadessaan tehdä jotakin" ja innokkaita osoittamaan näille belgialaisille, mitä Englannissa ajateltiin heidän urhoollisesta pikku maastansa. Mr Britling oli ylpeä saadessaan johdattaa vieraanvaraiseen Dower House'iin erään hra Van der Pant'in, siron, pienen, parrakkaan miehen, joka oli puettu mustaan hännystakkiin, mustaan, kovaan villtihattuun ja villaiseen kaulahuiviin ja jolla oli mukanaan suuri selkäreppu sekä selvästi ulkomaalaisrotuinen polkupyörä. Mr Van der Pant oli pelastautunut Antwerpenistä yhdennellätoista hetkellä, oli pahoin vilustunut ja, mikäli saattoi päättää, kadottanut vaimonsa ja perheensä siinä hädäkässä; hänellä oli paljon puhuttavaa Mr Britlingille ja puhumisinnossaan jäi häneltä huomaamatta, että vaikka Mr Britling ymmärsikin ranskaa varsin hyvin, ei hän ymmärtänyt sitä kovin nopeasti.

Sinä iltana Dower House'issa syöty päivällinen merkitsi selvästi uutta askelta eteenpäin mitä tulee edistyvän suuren sodan ja Matching's Easyn vanhojen tottumusten ja vanhan turvallisuuden välisiin suhteisiin. Sota oli tosiaankin täyttänyt jokaisen mielen, niin että se alusta alkaen teki kaikki muut keskusteluaiheet mahdottomiksi. Se oli temmannut hra Heinrichin Saksaan, Teddyn Lontooseen ja Hugh'n Colchesteriin, se oli sitonut nauhan Mr Britlingin käsivarteen ja karkoittanut hänet ulos öiseen aikaan, se oli tuottanut Mrs Britlingille erinäisiä todistuksia ja keskeyttänyt Mr Lawrence Carmine'in tiheät luonakäynnit ja juttuhetket. Mutta tätä ennen ei ollut syntynyt mitään suoranaista kosketusta Matching's Easyn elämän ja rintamalla käynnissä olevan julman kuula-, granaatti- ja pistinleikin välille. Nyt sitävastoin kehiteltiin Dower House'issa ihmeellisiä englantilais-ranskalaisia sekakieliä, ja vilkas vieras oli heille kertomassa — toisinaan ymmärrettiin täysin mitä hän sanoi, toisinaan taas käsitys oli hämärää — miehistä, joita oli revitty kappaleiksi hänen nähtensä, inhimillisten olentojen ruumiinosista, joita oli pitkin katuja — jonkinlainen epävarmuus vallitsi siihen nähden, mitä *omoplate d'une femme* merkitsi, kunnes toinen pikkupojista aukaisi sanakirjan ja ilmoitti, että se on naisen lapaluu — verilammikoista, joita oli kaikkialla ja paosta pimeyteen.

Mr Van der Pant oli hoitanut dynamokoneita Antwerpenin voima-asemalla, hän oli pitänyt sähköjohtoja "eleillä" sekasorron aikana ja oli pysynyt paikallaan, kunnes saksalaisten järeät granaatit olivat repineet johdot rikki ja tehneet hänen dynamonsa käyttökelvottomiksi. Hän loi eloisia pikku kuvia pommituksen melskeestä, kuolleista, joita makasi pitkänään siellä täällä avoimilla paikoilla, saksalaisten epäonnistuneista yrityksistä päästä tykeillään osumaan siihen venesiltaan, jota pitkin puolustajaan ja pakolaisten suuri enemmistö pelastui. Hän veti esiin pienen Antwerpenia esittävän matkailijakartan ja teki siihen merkkejä lyijykynällään. "*Obus* — no, miten te niitä nyt nimitätte kään? — niin, granaatteja putoili tuonne ja tuonne ja tuonne." Tuosta hän oli paennut *bécane'illan* ja sitten tuota tietä, noin. Hän oli ottanut pyssyn joukkoonsa ja piilottanut sen muutamain maanmiestensä pyssyjen mukana erääseen taloon Zeebrüggeen. Satamassa hän oli tavannut epäilyttävän höyryaluksen, jonka kapteeni päätti kiristää äärimäisen suuren summan jokaiselta mukaansa Lontoossa ottamaltaan pakolaiselta. Päästyään vihdoin laivaan ja lähtemään he havaitsivat, ettei laivalla ollut ollenkaan muonaa, lukuunottamatta muutamain belgialaisten sotilaiden kovia korppu-annoksia. Ne oli jaettu tasan niinkuin lautalle pelastuneiden haaksirikkoisten kesken... *La mer* oli ollut *calme*, jumalan kiitos. He olivat pumpanneet koko yön; hänkin oli ollut mukana siinä työssä. Mutta Mr Van der Pant toivoi vielä saavansa tilaisuuden ottaa laivan kapteenin tilille.

Mr Van der Pant oli ollut usein zeppelinejä ampumassa. Kun zeppelinejä saapui Antwerpeniin kapusivat kaikki katolle ja ammuskelivat niitä. Hän halveksi zeppelinejä. Hän teki ivallisen eleen ilmaistakseen mitä niistä ajatteli. Ne eivät voineet saada mitään aikaan, elleivät laskeutuneet alas, ja jos laskeutuivat, niin niihin voitiin osua. Eräs, joka uskalsi alas, oli ammuttu seulaksi; sen oli täytynyt heittää kaikki pomminsa — onneksi ne putosivat avoimelle kentälle — voidakseen vahingoittuneena päästä pakoon. Oli järjetöntä englantilaisten lehtien tapaan väittää, että ne ottivat osaa ratkaisevaan

pommitukseen. Ei ainoatakaan zeppelinää... Niin hän jutteli, ja englantilainen perhekunta kuunteli, ymmärsi minkä ymmärsi ja vastaili ja kyseli englantilaisvoittoisella ranskallaan. Siinä oli mies, joka vain muutamia päiviä sitten oli ohjaillut polkupyöräänsä pitkin Antwerpenin katuja vältellen granaattien kaivamia kuoppia, verilätäköitä ja irtirepeytyneitä naisten käsivarsia ja lapaluita. Hän oli nähnyt ilmilieskassa palavia taloja, jotka granaattituli oli sytyttänyt, ja kerran oli räjähtävä granaatti eräessä kadunkulmassa heittänyt hänet polkupyörän seljältä... Nuo asiat eivät olleet ainoastaan meidän maanosassamme tapahtuneita, vaan pöydässämme istui eräs, joka oli ne itse kokenut.

Hän kertoi kaamean tarinan sairaasta naishenkilöstä, joka oli vuoteenomana *appartement'issaan* ja jonka mies meni parvekkeelle katselemaan zeppelinejä. Kuului tiheitä laukauksia. Aika-ajoin mies kääntyi huoneeseen kertomaan vaimolleen näkemiänsä, mutta hetkisen kuluttua hän vaikenä eikä enää liikahantakaan. Vaimo huusi häntä, huusi vielä kerran! Pelästyksissään hän vaivoin kohosi istualleen ja katsoi ikkunasta. Aluksi hän oli liian hämmennyksissä voidakseen tajuta mitä oli tapahtunut. Mies riippui parvekkeen ulkokaiteessa pää kummallisesti vääntyneenä. Vääntyneenä ja ruhjoutuneena. Hänet oli surmannut ulommasta linnakelinjasta ammuttu granaatti...

Nuo olivat asioita, joita sattuu historiassa ja kertomuksissa. Mutta Matching's Easyssä ei sellaista tapahdu.

Mr Van der Pant ei näyttänyt olevan saksalaisille vihoissaan. Mutta ilmeisesti hän piti heitä väkenä, joka oli surmattava. Hän ei syyttänyt heitä mistään heidän teoistaan; hän vain totesi. He olivat pelkkä onnettomuus, jonka uhriksi Belgia ja ihmiskunta olivat joutuneet. Heidät oli tuhottava. Hän sai mr Britlingin lujasti uskomaan että Brüsselin ja Antwerpenin jokaisessa kellarissa hiottiin puukkoja välttämättömän peräytymisen varalta, että belgialaiset olivat päättäneet tuhota anastajan ja että tämä päätös oli liian syvä ollakseen kostonhimon sanelema... Ja mies tuntui ihmeteltävän voittamattomalta. Mr Britling silmäili hiukan hämillään tavallisen Päivällisviininsä nimilippua. "Huolitteko", kysyi hän "saksalaista viiniä? Tämä on moselilaista berncasteleriä." Mr Van der Pant mietti. "Mutta sehän on hyvää viiniä", virkkoi hän sitten. "Rauhan tultua se on belgialaista... Niin, jos meidän tulevaisuudessa on oltava varmoja siitä, ettei enää tule tällaista sotaa, niin rajamme täytyy ulottua aina Reiniin asti." Niin hän jutteli siinä istuessaan, kiihtyi ja kävi ikäänkuin ylpeäksi eloisasti muistelllessaan kaikkea kokemaansa. Hänessä ei näkynyt traagillisuuden jälkeäkään, ei mitään alistumisen merkkiä. Ellei ottanut huomioon hänen pukuansa, hyvinhoidettua partaansa ja vierasta kieltänsä, olisi voinut pitää häntä dublinilaisena tai cockneyna.

Hän oli mitä hämmästyttävimmällä tavalla erotettuna kaikesta mitä omisti. Hänen Antwerpenissä oleva talonsa oli anastajan käsissä. Kalleudet ja muut sellaiset esineet, joille hän antoi arvoa, olivat viisaasti kyllä puutarhan multa kaivettuina; hänellä ei ollut muita muuttovaatteita kuin mitä selkäreppuun mahtui. Hänellä oli jalassa ainoat kenkensä. Hän ei voinut saada jalkaansa talon tohveleita, ne olivat kaikki liian pieniä. Vihdoin tuli mrs Britling muistaneeksi hra Heinrichin tohvelit, jotka yhä edelleen olivat käärröön panematta. Hän toi ne esille, ja ne sopivat täsmälleen. Näytti olevan runollista oikeutta, kansallisten korvausten esimakua siinä, että Belgian sallittiin heti liittää ne itseensä...

Edelleen ilmeni, että mr Van der Pant oli joutunut eroon koko perheestään. Ja äkkiä hän alkoi innokkaasti arvostella englantilaista tapaa käydä asioihin käsiksi. Hänen vaimonsa ja lapsensa olivat saapuneet Englantiin ennen häntä matkustettuaan kaksi viikkoa aikaisemmin Ostenden ja Folkestonen kautta; hänen vanhempansa olivat tulleet elokuussa. Molemmat ryhmät olivat joutuneet tuota pikaa muodostettujen englantilaisten järjestöjen huostaan ja olivat kadonneet jäljettömiin. Hän oli kirjoittanut Belgian lähetystöön, josta hänet oli neuvottu erääseen lontoolaiseen komiteaan. Komitean palvelukset alkoivat siten, että keksittiin eräs hänelle siihen saakka outo madame Van der Pant ja osoitettiin jonkinlaista epäluuloisuutta ja vihamielisyyttä, kun hän huomautti, ettei tuo rouva sopinut. Sähkösanomia oli vaihdettu tuloksetta. "Mitä tässä on tehtävä?" tiedusteli mr Van der Pant.

Mr Britling koetti voittaa aikaa lupaamalla "ryhtyä ottamaan asiasta selkoa" ja suoriutuikin siten parina päivänä mr Van der Pantista. Sitten hän päätti lähteä hänen kanssaan Lontooseen "ottamaan asiasta selkoa asianomaisessa paikassa". Mr Van der Pant ei löytänyt perhettään, mutta mr Britling havaitsi, mikä syvä totuus sisältyi erääseen hra Heinrichin huomautukseen, jota hän näihin asti oli pitänyt varsin joutavana, mutta joka kumminkin oli jäänyt hänen muistiinsa. "Englantilaiset eivät tajua luetteloimista", oli hra Heinrich sanonut. "Ja siinä on kaiken hyvän suunnittelun pohja."

Vihdoin mr Van der Pant omaksui kaikkein epäsäännöllisimmän menettelytavan: hän kysyi jokaiselta tapaamaltaan belgialaiselta olivatko nähneet ketään siltä kulmalta Antwerpenia, mistä hän oli kotoisin, olivatko kuulleet nimeä Van der Pant, olivatko tavanneet sitä ja sitä. Itsepintaisuutensa ja hyvän onnen avulla hän tosiaankin pääsi madame Van der Pantin jäljille. Hänet oli viety Kentiin, ja päivää myöhemmin sai Dower House olla onnellisen jälleennäkemisen todistajana. Madame oli hoikka nainen, yksinkertaisesti ja hyvin puettu, täynnä belgialaista tervettä järkeä ja katolista pidättyväisyyttä, ja

André oli kuin vahanukke, hintelä, heikko ja viehättävä. Näytti uskomattomalta, että hänestä koskaan voisi kehittyä niin kuohuilevaa ja eloisaa olentoa kuin isä oli. Britlingin poikia täytyi varoittaa käsittelämästä häntä liian kovakouraisesti. Belgialaisille luovutettiin yksi oleskeluhuoneista yksityistä käyttöä varten, ja jonkun aikaa molemmat perhekunnat asuivat vierä vieressä Dower House'issa. Pöydässä puhuttiin englantilais-ranskalaista sekakieltä. Se oli mr Britlingistä aika rasittavaa. Ja molemmat perheet alkoivat tehdä koko joukon mykkiä huomioita, harjoittaa molemminpuolista kritiikkiä, ja kehitellä itsessään suurta kärsivällisyyttä. Englantilaisista tuntui väsyttävältä käyttää kieltä, joka teki kaiken luontevan ajatustenvaihdon mahdolliseksi — tuo kielellinen voimistelu oli aluksi huvittavaa, mutta muuttui pian hyvinkin hankalaksi — ja belgialaiset puolestaan olivat arkoja siitä, että heidän isäntäväkensä ehkä loukkaantuivat toisesta tai toisesta seikasta; he otaksuivat että oli olemassa laaja kirjoittamaton sopivaisuussääntöjen kokoelma, josta todellisuudessa ei ollut tietoaakaan, ja näyttivät aluksi aina odottavan, että heitä kehoitettaisiin tai annettaisiin nimenomainen viittaus olla mukana. He tuntuivat aina kunnioittavasti väistävän välttääkseen tungettelevaisuutta. Sitäpaitsi he eivät aluksi tahtoneet sanoa, millaisesta ruoasta pitivät tai eivätkö pitäneet jostakin tai tahtoivatko enemmän vai ei... Mutta nämä vaikeudet voitettiin pian; he englantilaistuivat nopeasti ja taitavasti. André muuttui virkuksi ja hilpeäksi ja hänestä katosi hiukan häntä vanhempiin leikkitovereihin aluksi kohdistunut epäluuloisuus. Joka päivä hän esitti välipalaa nautittaessa jonkin uuden, huolellisesti harjoitellun englantilaisen lauseen, joskin hän yhä vielä käytteli sellaisia lausemia kuin *Good morning, Saire* ja *Thank you very much* ilmeisesti suuremmalla mieltymyksellä kuin muita sananparsia ja käytti niitä kaikissa mahdollisissa ja monissa mahdolltomissa tilaisuuksissa. Hän osasi suorittaa eräitä silmäkääntäjätemppeja huomattavan taitavasti ja hyvätuulisesti ja paperia taittelemalla hän saavutti suorastaan hämmästyttäviä tuloksia. Sill'aikaa mr Van der Pant etsiskeli tilapäistä tointa, teki pitkiä pyöräilymatkoja, vaihtoi mr Britlingin kanssa mielipiteitä monenlaisista asioista ja oli ihmeellinen hockeyn pelaaja.

Hän pelasi erinomaisen miellyttävästi ja notkeasti. Hänellä oli aina pelissä hännystakki yllään eikä hän milloinkaan irroittanut kaulaliinaansa; hän käsitteli peliä yksinomaan nopsain temppejen ja henkilökohtaisen vikkelyyden osoittamistilaisuutena; hän kiiti kentän yli kuin kissanpoika, kierähti äkkiä ympäri, hyppäsi ilmaan ja tuli maahan takaisin aivan uudessa suunnassa; hänen raikkaanväriset kasvonsa paistoivat ihastuksesta, takinlieve ja kaulaliina heiluiivat ja häilyivät minkä ennättivät, mutta eivät kyenneet seuraamaan hänen nopeaa liikehtimistään. Hän ei milloinkaan pitänyt toisia pelaajia silmällä, hän ei koskaan käsittänyt olevansa erikoisella paikallaan pelissä, vaan koki itse muodostaa pallon ympärille suojelevaa kehää ajaessaan sitä maaliin päin. Mutta Andrén hän ei tahtonut ollenkaan sallia pelaavan, ja madame pelasi kuin joku lady, kuin madonna, kuin pyhimys, joka kantaa marttyyriutensa välinettä. Peli ja sen luoma innostus aaltoili hänen ympärillään ja murtui häneen; hän oli erittäin peloton, mutta suvaitseva, pidättyvä; hän teki parhaansa suorittaessaan mitä häneltä erikoisesti pyydettiin, mutta luonnostaan hän ei ollut toimekkaasti asioihin tarttuva, vaan säilytti ennen kaikkea arvokkuutensa; Letty, joka kiihkeänä ja nopsana kiiti hänen ohitsensa, näytti kuuluvan aivan toiseen lajiin...

Mr Britling mietti paljonkin noita vastakohtia.

"Saksalaiset granaatit", arveli hän, "ovat ajaneet tänne perheen, joka on ennen kaikkea katolinen. Temmattu pois ympäristöstään... Me, jotka itse asiassa olemme uus-eurooppalaisia..."

"Aluksi kuvittelemme, ettei meitä erota toisistamme muu kuin kieli. Pian havaitsemme, että kieli erottaa meitä kaikkein vähimmin. Noiden ihmisten elämän pohja-aatteet ovat kerrassaan toiset kuin meidän, paljoa tarkkapiirteisemmät ja täydellisemmät. Heidän Antwerpenissä olevan kotinsa kuvittelee paljoa pyörästetyymmäksi, paljoa suljetummaksi, jonkinlaiseksi kennoksi, todelliseksi sosiaalisiksi yhteydeksi, joka peräti eroaa tästä meidän yleisestä kokoontumispaikastamme. Poikamme leikkivät iloisesti kaikkien tulijain kanssa. Pikku André ei ole laisinkaan oppinut leikkimään vieraiden lasten kanssa. Me näytämme Van der Panteista varmaan uskomattoman *avoimilta*. Seinättömässä talossa... Viime sunnuntaina en voinut saada päähäni niiden kahden neidin nimeä, jotka tulivat polkupyörillä ja pelasivat niin hyvin. He tulivat Kitty Westroppin seurassa. Ja Van der Pant tahtoi tietää miten olimme sukua toisillemme. Mitäpä he muuten olisivat tulleet?..."

"Katsokaahan rouvaa. Hän on koko olemukseltaan perin toisenlainen kuin kaikki tšekäläinen naisväkemme. Tennis, pyöräily, poikien ja tyttöjen yhteiskasvatus, two-step, korkeampi naissivistys... Mainitkaa nuo asiat itsellenne ja ajatelkaa samalla häntä. Yhtä hyvin voisitte puhua ratsastushousuihin puetusta nunnasta. Hän on erikoistunut nainen, erikoistunut naisellisuus, hänen olopiirinsä on koti. Pehmeihin, sulavasti taipuviin hameihin puettu, liikkeet hitaat, kasvot hunnutetut— sillä mikään itämainen huntu ei voisi olla hänen katolista tyyneyttään tehokkaampi. Katolisuus se on keksinyt näkymättömän hunnun. Hän muistuttaa paljoa enemmän sitä pientä suloista intialaisnaista ihmeellisine hameineen, jonka mr Carmine toi tänne kesällä komean aviopuolison keralla, kuin Lettyä tai Cissie'ä. Hänkin otti osaa hockey-peliin. Ja pelasi hyvin samaan tapaan kuin madame Van der Pant..."

"Mitä enemmän minä ajattelen hockey-peliämme", sanoi mr Britling, "sitä ihmeellisempi luonteiden, sivistyksen ja kasvatuksen koetinkivi se näyttää olevan..."

Mr Manning, jolle hän piti tätä esitelmää, johti hänet uudelle ladulle tiedustamalla mitä hän "uuseurooppalaisella" tarkoitti.

"Se on huono keksintö", sanoi mr Britling. "Minä peruutan sen. Salli minun koettaa lausua täsmällisesti mitä tarkoitan. Minä tarkoitan jotain, mikä on syntymässä Amerikassa, täällä, Skandinavian maissa ja Venäjällä, uutta kulttuuria, vapautumista Levantin uskonnosta ja siitä katolisesta kulttuurista, jonka olemme saaneet Välimeren maista. Minä luovun nimityksestä uus-eurooppalainen: sanokaamme sen sijaan pohjoismaainen. Mehän olemme pohjoismaalaisia. Jokaisen kulttuurin avain, sen sydän, ydin ja olemus on siinä, miten sen piirissä käsitetään miesten ja naisten välinen suhde. Tämä uusi kulttuuri pyrkii vähentämään naisen erikoistumista naisena, tahtoo laskea hänet vapaaksi kodin suljetuista kammioista ja antaa hänelle miehen rinnalla tasa-arvoiset kansalaisoikeudet. Se on uutta, yhä kehitystilassa olevaa kulttuuria, joka tahtoo tehdä miehet sosiaalisemmiksi ja yhteistoiminnallisemmiksi, naiset pirteämmiksi, nopeammiksi, vastuunalaisemmiksi ja vähemmän elämästä poissuljetuiksi. Se pitää sukupuolen merkitystä liian vähäisenä, sen sijaan että sitä liioittelisi..."

"Ja", virkkoi mr Britling — jotenkin samalla äänensävyllä kuin saarnamies, joka lausuu sanankuulijoilleen, 'Lopuksi, hyvät kuulijat' — "juuri tätä pohjoismaista kehityssuuntaa tulee maailmansota edesauttamaan. Tämä sota vyöryy halki Euroopan, hajottaa koteja, erottaa ja sekoittaa koteja, saa madame Van der Pantin ottamaan osaa hockey-peliin ja André'n kiipeämään puihin minun huimapäitteni keralla; se surmaa miljoonia nuoria miehiä, muuttaa sukupuolten väliset suhteet miespolven ajaksi, ajaa naisia liikkeisiin, konttoreihin ja teollisuuslaitoksiin, hävittää sen kootun varallisuuden, joka on pitänyt niin monia hienostuneessa joutilaisuudessa, upottaa maailman outoihin epäilyksiin ja uusiin aatteihin..."

9.

Mutta niissä tapoja ja käyttäytymistä koskevissa ristiriidoissa, joita ranskalaisten ja belgialaisten pakolaisten Englannin kyliin tulvimisesta aiheutui, eivät tulokkaat aina olleet katolilaisia eikä isäntäväki "uus-eurooppalaista". Kun mr Dimple tulee puheeksi, on asia aivan päinvastoin. Hän tapasi mr Britlingin Claveringsin puistossa ja kertoi hänelle huolensa...

"Tietysti", virkkoi hän, "on meidän tehtävä mitä vain suinkin voimme pienen urhean Belgian hyväksi. Minä olisin viimeinen valittamaan pieniä ikävyyksiä, joita siinä voi joutua kokemaan. Kuitenkin minun täytyy tunnustaa, että teillä ja rakastettavalla mrs Britlingillä on ollut harvinaisen hyvä onni belgialaisten ne saannissa. Minun vieraani — se on aika onnetonta — mies on jonkinlainen sanomalehtimies ja kerrassaan — kerrassaan liian ankara ateisti. Ihan ilmeinen jumalankieltäjä. Pelkästä rehellisestä epäilystä ei puhuttakaan. Rehellistä epäilyä olen nykyään täysin valmis sietämään. Emmehän me, te ja minä, siitä asiasta kiistele. Mutta hän on aggressiivinen. Hän tekee ihmetöitä koskevia huomautuksia, täysin alentavia huomautuksia, eikä aina edes ranskaksi. Toisinaan hän puhuu melkein englantia. Ja sisareni läsnäollessa. Sitten hän sanoo lähtevänsä ulos pistäytyäkseen kahvilaan. Hän ei milloinkaan löydä kahvilaa, mutta varmaa on, että hän keksii jokaikisen kapakan monen peninkulman laajuisella alueella. Hän tulee takaisin ja haiskahtaa hirvittävässä määrin oluelta. Kun rohkenen tehdä pikku viittauksen, alkaa hän soimata olutta. Hän väittää, ettei oluemme ole hyvää — meidän hyvä essexiläinen oluemme! Hän ei ollenkaan ymmärrä meidän yksinkertaisia elämäntapojamme. Hän on pilalla. Seudun tytöt koristavat itseään Belgian lipuilla ja päästävät vähäiset ranskantaitonsa kuuluville. Ja hän käsittää tuon rohkaisuksi. Eilen viimeksi oli aika kohtaus. Hän lienee yrittänyt suudella Hicksonin tyttöä ravintolassa — Maudia... Entäs hänen eukkonsa! Iso, lihava, hidas akka — kaikin tavoin — laaja. On surkeata, että täytyy ajatellakaan kritikoimista, mutta minä todellakin *toivoisin*, ettei hän katsoisi sopivaksi istahtaa vanhaan poikamiespirttiini antamaan rintaa lapselleen — useinkin kaikkein *sopimattomimpaan* aikaan. Ja — missä laajuudessa..."

Mr Britling yritti lohduttaa.

"Mutta olipa miten hyvänsä", sanoi mr Dimple, "paremman osan minä sentään sain kuin kelpo mrs Bynne rukka. Hän otti kaksi ompelijatarta osalleen. Hän tahtoi välttämättä saada juuri ne. Ja heidän hameensa olivatkin aivan varmaan hienonmalliset — minunkin vanhat, elämän koreudesta piittaamattomat silmäni sen näkivät. Hän arveli, että pari ompelijatarta olisi hyvään tarpeeseen sellaisessa suuressa perheessä kuin hänellä on. Aivan varmaan he *sanoivat* olevansa ompelijattaria. Mutta näyttää siltä — en minä ymmärrä mihin me niiden kanssa joudumme... Parahin mr Britling, nuo nuoret naiset ovat kaikkea muuta kuin ompelijattaria — kaikkea muuta kuin ompelijattaria..."

Vieno huvin väike kajasti liiankin selvästi kelpo miehen kauhistuksen takaa.

10.

Lokakuu vaihtui marraskuiksi, ja päivä päivältä oli mr Britlingin omaksuttava yhä uusia asenteita sotaan nähden, hänen täytyi miettiä miettimästä päästyäänkin, nähdä ensimmäisten tulostensa kokeessa pettävän, vääntyvän ja muuttuvan toisiksi. Hänen ajatuksensa liikkuvat laajalla alueella ja syventyivät — kunnes kaikki, mitä hän oli aikaisemmin kirjoittanut, näytti hänestä kiusallisen pintapuoliselta, itsestään selviltä selityksiltä, joita yllättävän sodan inhoittava vaikutus oli aivan automaattisesti aiheuttanut. Mitä hienommiksi ja syvällisemmiksi hänen aatteensa tulivat, sitä hankalampi oli niitä ilmaista: hän kävi harvapuheisemmaksi, hajamieliseksi ja ärtyisäksi pöydässä. Varsinkin kahdelle henkilölle tuntui mr Britlingin olevan mahdotonta ilmaista varsinaisia aatteitaan, nimittäin mr Direckille ja mr Van der Pantille.

Molemmissa mainituissa herroissa ilmeni joko salaista tai julkituotua arvostelunhalua Englantia kohtaan. Oli oikein ja kohtuullista, että mr Britling itse arvosteli Englantia; sehän on englantilaisen erikoisoikeus. Mutta kuulla mr Van der Pantin asettavan englantilaisten kyvykkäisyyttä kysymyksenalaiseksi tai epäillä, että mr Direck vain vaivoin salasi uskonsa amerikkalaisten etevämmyyteen, mitä sotaan tulee, oli pahempaa kuin kuulla mrs Harrowdeanin puhuvan vihamielisesti Edithistä. Se herätti sitäkin voimakkaamman tunteenomaisen reaktion.

Mitä mr Van der Panttiin tulee mutkistui asia vielä kielivaikeuksien vuoksi, joista johtui, että kaikki muu paitsi mitä yksinkertaisimmat väitteet joutui arvaamattomain väärinkäsitysten alaiseksi.

Mr Van der Pant ei ollut niin äärimäisen tahdikas kuin hänen tyypillisesti katolinen vaimonsa. Hän osoitti liiankin selvästi pitävänsä brittiläistä posti- ja sähkösanomalaitosta hitaana ja huolimattomana ja Great Eastern Railway Companyn haararatoja kannattamattomina ja kelvottomina. Hän väitti pelloilla ja aseman läheisyydessä olevilla rakennuksilla työskenteleväin miesten toimivan hitaammin ja haluttomammin kuin mitä hän milloinkaan oli nähnyt. Hän ihmetteli, että mr Britling käytti asetyleenä eikä sähkövaloa. Hänen mielestään tuoreet munat olivat järjettömän kalliita ja se käsitys, jonka hän oli saanut Matching's Easyssä harjoitetusta sianhoidosta, oli sangen vähän imarteleva. Tiet, sanoi hän, eivät näyttäneet olevan sitä varten, että pääsisi paikasta toiseen, vaan olivat *un dédale*; sormellaan hän piirusteli pöytäliinaan ivallisia karttoja Matching's Easyn ympäristössä olevista teistä. Hän oli ihmeissään siitä, ettei Matching's Easyssä ollut yhtään kahvilaa, ja selitti ettei se ravintola, johon hän oli suurin toivein suunnannut askeleensa, ollutkaan mikään ravintola, vaan hämäräperäinen paikka, jossa juotiin olutta... Kaikki nuo muistutukset olisi mr Britling itse voinut tehdä, mutta kun hän kuuli ne belgialaisen pakolaisen suusta, niin ne tuntuivat hänestä sietämättömiltä.

Hän ryhtyi selittämään mr Van der Pantille ensinnäkin ettei noilla seikoilla ollut vähintäkään merkitystä, koska kansallinen mielenkiinto oli kokonaan toisella suunnalla, ja toiseksi että ne itse asiassa ja suurin piirtein katsottuna olivat oikeastaan etuja, kuten hiukankin läheisempi asioihin perehtyminen saattoi todistaa. Hän esitti huvittavan teorian, jonka mukaan Englanti todellisuudessa ei olekaan englantilaisen työmaa, vaan hänen synnyinpaikkansa, se paikka, jossa hän kokoo voimia, siis ei mikään toiminnan, vaan hyvän tuulen näyttämö. Jos mr Van der Pant ottaisi asiaa tutkiakseen, niin hän huomaisi, että Matching's Easyssä oli tuskin ainoatakaan kotia, josta ei olisi lähetetty ulkomaille jotakin maailman-englantilaiseksi muuttuvaa tarmokasta edustajaa. Englannissa englantilainen tarmo tuli kaikkein huonoimmin näkyviin. Nuo pensasaidat, nuo hyvää aikaa vaativat tiet olivat muistoja täynnä. Oli esimerkiksi olemassa tie, joka Market Saffronin läheisyydessä teki kaarteen päästäkseen Turk'in metsän ohi; metsä oli saanut tuon nimen 1300-luvulla erään Turk-nimisen miehen mukaan. Näiden koukertelevain teiden puolustukseksi mr Britling lainasi Chestertonin onnistuneet säkeet:

Tie vääntyi ensin vasempaan,
Oli Perkinin louhimo vastassaan;
Taas kääntyi tuosta oikeaan,
Kun koira yltyi haukkumaan...

Ja edelleen:

Se kiertäin kaartain pyrkii niin
Kai Heipparallan kaupunkiin,
Se onkin oiva paikka, niin —
Se maailman saa pyörreksiin.

Jos huoleton olemuksemme esti määräperäistä työtä, niin se sensijaan kehitti ainakin huumoria ja humanisuutta. Diplomatiamme ei missään tapauksessa ollut milloinkaan meitä pettänyt...

Hän ei uskonut sanaakaan omasta esityksestään. Hänen syvä, selittämätön rakkautensa Englantia

kohtaan sai hänet puhumaan tuollaista... Ja vuosikausia oli hän itse saanut kärsiä ikävyyksiä siitä syystä että oli osoittanut juuri niitä epäkohtia, joihin mr Van der Pant oli niin räikeästi käynyt käsiksi... Mutta hän ei aikonut suvaita vierasta apua omaa emoansa arvostellessaan...

Eräs toinen mr Van der Pantin aiheuttama huvittava vaikutus oli se, että hän herätti mr Britlingissä itsepintaisen luottamuksen sodan onnelliseen kulkuun ja Saksan häviön läheisyyteen. Hän saattoi luvata mr Van der Pantille, että tämä pääsisi takaisin Antwerpeniin ennen toukokuuta ja että saksalaiset olisi työnnetty Rheinin toiselle puolelle heinäkuun tienoissa. Hän tiesi varsin hyvin sotilasasiain olevan häneltä täysin salattuja, mutta hän ei voinut pidettyä lausumasta niistä mielipidettään kohta kun tuli puheeksi *entente cordiale* — englantilais-ranskalainen liitto. Jokin seikka hänen ja mr Van der Pantin välisessä suhteessa pakotti hänet kiihkoisesti ja hullunkurisesti näyttämään suojelevan englantilaisen osaa... Toisinaan hän tunsu olevansa kuin henkilö, joka tietää vararikkonsa välttämättömyyden, mutta koettaa juttelemalla viivyttää välttämättömän hetken tuloa. Mutta itse asiassa mr Britling, jolle vieras kieli teki haittaa, halusi sanoa, ettei Englannin kunnia tulisi kirkastumaan ennenkuin Belgia on entisellään ja kostettuna...

Mr Britlingin vartioidessa merkityksettömiä teitä ja hänen keskustellessaan mr Van der Pantin kanssa voiton läheisyydestä sekä kaiken englantilaisessa elämässä ilmenevän hitauden, tuhlaavaisuuden ja vaikeuksia välttelevän toimintatavan salatuista eduista, siirtyi sota ensimmäisistä, nopeasti vaihtuvista vaiheistaan hitaamman, tuimemman kamppailun kauteen. Saksalaisten peräytyminen päättyi Aisnejoella ja molempain armeijain suorittamat, Kanaalia kohti suuntautuvat kiertoyritykset alkoivat. Englantilaisten lokakuussa tekemä yritys Belgian auttamiseksi tuli liian myöhään, joten Antwerpenia ei voitu pelastaa, ja Flanderissa käydyn pitkän, vaiherikkaan kamppailun jälkeen epäonnistui englantilaisten suunnitelma, joka oli tarkoittanut saksalaisten oikean siiven saartamista; englantilaiset menettivät Gentin, Meninin ja Belgian rannikon, mutta pitivät hallussaan Ypresin ja torjuivat vihollisen joka kerta kun se pyrki Dunkerque'iin ja Calais'hen. Sillaiakaa valloitti laivasto Saksan pienemmät siirtomaat ja saaret, australialainen linjalaiva *Sydney* tuhosi *Emden'in* Cocos-saarten luona ja englantilaisten Coronelin luona kärsimä meritappio korvattiin Falkland-saarten taistelussa. Venäläiset saivat voittoja vasemmalla siivellä, valloittivat Lembergin, etenivät sotaonnen vaihdellessa Przemysliin ja miehittivät suurimman osan Galiziaa. Mutta Tannenbergin häviö oli pysähdyttänyt heidän etenemisensä Itä-Preussissa, ja saksalaiset tunkeutuivat kohti Varsovaa. Turkki oli yhtynyt sotaan ja kärsi suunnattomia häviöitä Kaukasiassa. Dardanelleja oli pommitettu ensi kerran, ja englantilaiset olivat Basrassa Eufratin varrella.

11.

Jouluna 1914 oli Englanti, jossa siihen saakka oli tuntunut jokseenkin yhtä rauhalliselta ja sotilasvapaalta kuin Massachusettsissa, hyvää vauhtia muuttumassa sotamiesten, ampumatarpeiden valmistajain ja sotatarvevarastojen täyttämäksi maaksi. Sotilaita hankittiin ensiksi, noudattaen tuota tunnettua ja suuresti ihailtua brittiläistä periaatetta, että on ensin "otettava jänis kiinni" ja sitten rakennettava itselleen keittiö. Joulua oli aina ennen ollut suuren ilonpidon, naamiohuvien, hypyn ja two-stepin aikaa Dower House'issa, mutta tänä vuonna oli kaikki niin epävarmaa, ettei sopinut kutsua vieraita. Hugh tuli lomalle toisena joulupäivänä, mutta Teddy ei päässyt; Cissie ja Letty lähtivät matkaan pikkupoika mukanaan aikoen vuokrata asumuksen hänen läheisyydestään. Van der Pantit olivat toivoneet saavansa nähdä englantilaisen joulunvieton Matching's Easyssä, mutta kolme viikkoa sitä ennen mr Van der Pant sai sopivan toimen Nottinghamissa ja muutti sinne perheineen. Pikkupojat ilahduttivat sydäntään paperilaitteilla, mutta joulukuusi tuomittiin liian saksalaisena jätettäväksi pois, ja samalla keksittiin että Santa Claus oli äkkiä jälleen muuttunut vanhaksi joulu-ukoksi. Pikkupojat havaitsivat tinasotilaitten hinnan kohonneen eivätkä kyenneet ostamaan sähkötaskulamppuja, joita olivat sydämestään toivoneet. Claveringsissa piti pantaman toimeen joulukekkerit, mutta viime hetkessä täytyi lady Homartynin rientää erään orvon veljenpojan luo, joka oli vaarallisesti haavoittunut taistelussa Ypresin tienoilla, joten Claveringsin valot sammuiivat.

Kohta joulun jälkeen liikkui huhuja, että kaakkoisen armeijan esikunnan päämaja piakkoin muutettaisiin Claveringsiin. Sitten mr Britling tapasi Ranskasta palanneen lady Homartynin, joka oli kovin kiukuissaan siitä, että päämaja lopultakin sijoitettaisiin Ladyholtiin, lady Wensleydale'in tilalle. Hän piti sitä Claveringsia kohdanneena loukkauksena. Lady Homartyn kiukustui sitäkin enemmän, kun niistä uusista armeijoista, joita nyt kokoontui kautta Englannin niinkuin tulvavesiä alavalle niitylle, lähetettiin vain yksi pataljoona ja yksi maanpuolustuspatteri Claveringsin ympäristössä oleviin kyliin. Mr Britling sai kuulla niiden saapumisesta vasta päivää, paria myöhemmin, kun reipas nuori upseeri tuli majoituslistoineen hänen luokseen. Nuori mies oli hyvin perehtynyt majoittamiseen — omain, monta kertaa toistamainsa sanojen mukaan hän sai mahtumaan toista litraa puolen litran pulloon — ja oli kovin mielisään, kun hänelle luvattiin luuva. Hän kysyi kuinka iso se oli ja teki laskelmia. Sinne voi "pistää viisikolmatta miestä — puhtaasti". Se auttoi hänet pahimmasta pälkähästä. Hän voi järjestää niin, ettei asuinrakennukseen tarvinnut tulla ollenkaan. Se oli etevä paikka. "Oivallista!"

"Entäs sängyt?" kysäisi mr Britling.

"Herra isä! Eiväthän ne *sänkyjä* tarvitse", vastasi nuori upseeri.

Koko Britlingin perhe, joka murehti belgialaistensa menettämistä, tervehti viidenkolmatta tuloa erittäin innostuneesti. Kolmena päivänä täytyi mrs Britlingin ruokkia uusia vieraitansa — keittiövaunut olivat eksyneet, kuten tavallista — ja hän teki sen sillä tavalla, että miesten kerskailu kävi muista patterin sotilaista melkein sietämättömäksi. Majoituskorvaus oli silloin yhdeksän penniä mieheltä ja mr Britling, joka häpesi hyötyä maansa kustannuksella, luovutti vierasvaraisesti lämmitysainetta ja valaistusneuvoja; sitäpaitsi hän jätti miesten käytettäväksi rajoittamattomat määrät savukkeita, antoi heille kortteja ja muita pelivälineitä sekä kuvalehtiä, ja kaakao-illalliseen liittyi sellaisia pikku yllätyksiä kuin kilohailia ja hilloputinkia, puhumattakaan monista muista tilapäisemmistä mukavuuksista. Paastoava miehistö oli saapunut taloon kahden sangen ymmärtäväisen keski-ikäisen korpraalin johtamana ja vastasi mr Britlingin vieraanvaraisuuteen tekemällä joukon hyviä päätöksiä, joita osalta noudatettiin. He eivät koskaan metelöineet puoli yhdentoista jälkeen, korkeintaan toisinaan, kun jokin laulu purkautui ilmoille harvinaisen ponnekkaasti; he nousivat ja lähtivät viiden tai kuuden ajoissa aamulla ääntä päästämättä ja olivat melkein hankaluuteen asti avuliaita pesu- ja puhdistushommissa.

Aivan lyhyessä ajassa oli mrs Britling tottunut katselemaan puolta tusinaa nuoria miehiä, jotka khakihousuihin ja paitaan puettuina puhdistautuivat hänen pesutuvassaan ja sen edustalla tai lupaa tiedustelematta pistivät jalkapallopeliksi hockey-maalien luona. Nämä miehet eivät olleet uusien armeijojen sekalaista väkeä, vaan vanhempaa maanpuolustusväen tyyppiä, vailla erikoisia sankaruudenilmeitä, ja heidän kaksi keski-ikäistä korpraaliaan pitivät heitä helposti komennossaan ohjaten koko joukkoa kuin veljessarjaa. Mutta heillä oli sentään laittomatkin puolensa, joiden ilmaukset saivat mr Britlingin sepittelemään teorioja. Heille näytti esimerkiksi salametsästys olevan luontaista, niinkuin lapsille laulaminen ja leikkiminen. Heillä oli sekarotuinen valkoinen koira. He alkoivat liittää illallislistaansa kaniinia, kaniinia, jonka alkuperä peittyi hämärään. Eräänä päivänä kumpusi keittiöstä valtava paistetun kalan tuoksu, ja kokki kertoi siellä olevan forelleja. "Forelleja!" ihmetteli mr Britling toiselle korpraalille, "mistä te olette forelleja saaneet, pojat?"

"Kalamies" oli pyydystänyt ne jouhipaulalla, kerrottiin hänelle. Kalamies tuotiin oikein näkyville; hänestä ilmeisesti ylpeiltiin. Hän kertoi oppineensa tuon kalastuskeinon New Yorkin satamassa. Hän oli silloin ollut lämmittäjänä. Hän osoitti mr Britlingille luottamusta, joka teki tuosta gentlemannista hänen rikostoverinsa, mikäli sodanaikaisten lakien ja tapojen voitiin katsoa olevan yhä voimassa ja mikäli toisen tekemän rikoksen salaaminen oli rikosyhteydeksi luettava. Oli päivän selvää, että forellit olivat mr Pumshockin, meklarin ja amatöörikalastajan, hellästi hoitolemia easyläisiä forelleja. Näihin asti oli paikkakunnan ollut pakko suhtautua mr Pumshockin forelleihin melkein taikauskoisen kunnioittavasti. Vuosi sitten oli Snookerin poika saanut istua kuukauden samojen forellien vuoksi. Mutta nyt olivat asiat uudella tolalla.

"En minä oikeastaan paljoa välitä makeanveden kalasta", selitti kalamies. "Mutta pyydystäminen se minua huvittaa..."

Viikkoa myöhemmin tuli torvenpuhaltaja, tummasilmäinen, jonka viattomat kasvot olivat teerenpisamien peitossa, pyytämään Maryn apua, kun oli keitettävä tusina peltokanan munia...

Oli selvää, etteivät nuo loukkaamattomat linnut nauttineet samaa kotoisen elämän rauhaa kuin ennen...

Sitten vierivät isot tykit tietä pitkin Claveringsin puistoon suorittaen joukon sotaliikkeitä kiitettävän taidokkaasti ja vähääkään välittämättä lady Homartynin tunnetusta vastenmielisyydestä kaikkia tieltäpoikkeamia kohtaan...

Eräänä ehtoopäivänä, kun mr Britling oli tavanmukaisella kävelyllään, antoi eräs valkeakauluksinen ja huolettoman näköinen fasaani sysäyksen hänen haaveilulleen. Matching's Easyn maailma alkoi nyt olla täynnä tuollaisia vanhahkoja lintuja. Tulisiko kaikki ennalleen sodan loputtua? Hän kuvaili mieleensä Hugh-poikansa isoisänä, kertomassa pienokaisille puistoista, eläintarhoista, metsästyslaeista, palvelusväestä, hovimestareista ja ihmeellisestä golfpelistä, ja kuinka sitten äkkiä ilmestyi Mars, joka khakipukuisena kulki halki maan, jolloin kaikki nuo asiat kalpenivat ja katosivat, niin ettei niitä eräänä kauniina päivänä enää ollut missään...

KOLMAS LUKU.

1.

Sill'aikaa kun ennen niin hervoton, miellyttävän rauhallinen maaseutu oli muuttumassa jotensakin huolettomasti varustetuksi leiriksi, kun ikivanhoja raja-aitoja muutettiin ja poistettiin ja maailman varoja tuhlattiin mitä korvaamattomimmalla tavalla, suoritti mr Britling ylimääräisen konstaapelin tehtäviä, lähetti vanhimman poikansa maanpuolustusväkeen, piti huolta belgialaisista, hemmotteli luuvassa asuvia sotilaitaan, auttoi Teddyä upseerinvaltakirjan saannissa, kantoi roponsa hyväntekeväisyystarkoituksiin, möi arvopapereita häviökseen, merkitsi sotalainaa ja mielti, mielti alinoma sota.

Päivästä toiseen hänen ajatuksensa kiertelivät tuota yhtä ainoata asiaa. Hänen mielensä oli siihen kahlehdittu niinkuin kaleeriorja airoonsa. Koko hänen maailmansa oli magneettinen kenttä, jossa kaikki, tahtoipa hän tai ei, suuntautui tuohon kysymykseen kuten magneettiseen napaan.

Hänen ajatuksensa muuttuivat varmemmiksi ja selvemmiksi; ne syvenivät ja laajenivat. Hänen ensimmäiset, pintapuoliset arvostelmansa olivat saaneet vahvistuksen tai oli ne korvattu toisilla. Yön aikaan hän kulki mietiskellen pitkin autioita polkuja; hän mietiskeli kirjoituspöytänsä ääressä, hän mietiskeli vuoteessaan, hän mietiskeli kylpyammeessa, hän koetteli mietteitään laatimalla kirjoitelmia, tutki ja korjasi niitä. Silloin tällöin hän herpautui ja väsyi, mutta ei päässyt koskaan niistä irralleen. Sota oli hänen edessään kuin valpas opettaja rottinkeineen, päivästä päivään, viikosta toiseen, väsymättä, käymättä kärsimättömäksi.

2.

Eräitä asioita oli suorastaan pakotettava mr Britlingin mieleen, koska ne erosivat hänen ajatustottumuksistaan siinä määrin, ettei hän koskaan olisi niitä hyväksynyt, jos vain olisi voinut olla sitä tekemättä.

Varsinkin hän aluksi kieltäytyi uskomasta, että sota oli niin äärimäisen katkeraa kuin kerrottiin. Hän ei tahtonut uskoa, että Englantia ja Länsi-Eurooppaa vastaan suunnattu hyökkäys oli kokonaisen kansakunnan keskittyneen mielenliikkeen ilmaus. Hän luuli liittolaisvaltain olevan sodassa järjestelmää eikä kansallista tahdonsuuntaa vastaan. Hän taisteli sitä vakaumusta vastaan, että suuren sivistyneen kansakunnan suurta enemmistöä voisi elähdyttää todellinen ja kestävä viha. Vihamielisyys ei ollut hänen luonnonlaatuunsa soveltuva: hän ei tahtonut myöntää, että suurin osa ihmiskuntaa on kärkkäämpi vihaan kuin ystävyyteen. Hän teki parhaansa uskoakseen — ja kirjassaan "Nyt sodat loppuvat" hän teki parhaansa saadakseen muut uskomaan — että tämän nurinkurisen, ihmiskunnan yleistä hyväsydämisyyttä karkeasti loukkaavan sotahankkeen oli saanut aikaan pieni ihmisryhmä, jonka vaikutus oli rajoitettu, mutta voimakas. Sodan julmuus, vahingollisuus ja hyödyttömyys oli hänestä niin päivänselvää, että hän melkein anteeksipyytäen niitä korosti. Hän uskoi, että sodan tarvitsi vain puhjeta ja osoittaa länsimaiden kansoille mitä se merkitsi, niin kaikki liittyisivät estämään sen uudistumista. He huutaisivat: "Mutta me emme voi kohdella noin toisiamme!" Hän näki Saksan hyökkäävän imperialismin joutuvan vastaamaan teoistaan omankin kansansa edessä, näki taistelua, epäonnistumista, maailmanvaltain vapaamielisen konferenssin ja yleisen palaamisen ystävällisiin suhteisiin entistä varmemmalla pohjalla. Hän uskoi suuren osan saksalaisia tervehtivän voittoa liittolaisia heidän vapauttajinaan sietämättömästä poliittisesta ahdistuksesta. Eristetyn saariasemansa vuoksi englantilaiset olivat lukemattomien miespolvien aikana olleet poliittisia harrastelijoita. Se oli heidän suurin virheensä, heidän suurin hyveensä taas se, että olivat huolettomia. He olivat eläneet jonkinlaisessa huvinäytelmäilmakehässä ja kielsivät koko elämänsisällöllään elämän traagillisuuden. Amerikkalaistenkaan eristyminen ei ollut sen ankarampi. Amerikkalaisilla oli ollut intiaaninsa, neekerinsä, orjasotansa. Aina suursodan syttymiseen asti oli kanaali ollut yhtä leveä kuin Atlantin valtameri, mikäli oli kysymyksessä kaiken vakavan uhkan torjuminen. Irlantikin oli etäällä — neljän tunnin laivamatkan takana. Niin olivat englantilaiset mielin määrin kehittäneet turvallisuudesta ja hyvinvoinnista johtuvia hyveitä ja paheita: he vihasivat tiedettä ja dramaattista käyttäytymistä, eivät voineet keksiä mitään syytä äärimäiseen täsmällisyyteen tai ponnekkuuteen, eivätkä yleensäkin halunneet "mennä äärimäisyyksiin". Loppujen lopuksi kaiken täytyi kääntyä hyväksi. Mutta he tiesivät, mitä merkitsee joutua sotaan tarmokkaan vähemmistön ja olosuhteiden pakosta ja olivat valmiit ymmärtämään jokaista sellaisen kohtalon uhriksi joutunutta maata. Kaikki heidän tottumuksensa taivuttivat heitä sotimaan hyvätuulisesti ja ilkeästi kiirettä pitämättä, kiistelemään hallitusta eikä kansaa vastaan. Tarvittiin vähintään kaksi kuukautta sota, ennenkuin mr Britling tajusi saksalaisten taistelevan aivan toisessa hengessä.

Ensimmäisen tuohon viittaavan aavistuksensa hän sai lukiessaan uutista Kaiserin ja berliiniläisten kansanjoukkojen esiintymisestä heti sodanjulistuksen jälkeen ja kotiinsa pyrkiväin brittiläisten

väkivaltaisesta kohtelusta. Heitä oli kaikkialla häväisty ja pahoinpidelty. Se oli pitkiä aikoja kasautuneen katkeruuden ilmausta. Sill'aikaa kun Berliinissä olevaa Englannin lähettilästä tervehdittiin kiljuen ja viheltäen, oli Saksan lähettiläs jäähyväiskävelyllään St. James'in puistossa eikä kukaan häntä häirinnyt... Eräs sanomalehtiutinen, joka erityisesti kosketti mr Britlingin mielikuvitukseen, kertoi nuorten tyttöjen muodostamasta naiskuorosta: se kokoontui eräälle asemalle, jonka ohi Englannin lähettilään piti matkustaa ja lauloi hänen verhottujen ikkunainsa ulkopuolella "Deutschland, Deutschland über Alles". Mr Britling voi varsin hyvin kuvailla mielessään nuo neitokset, jotka nähtävästi olivat jokseenkin kaikki valkoisiin puettuja, kasvot hehkuvina ja silmät loistaen laulamassa täyttä kurkkua, nykyaikaiseen saksalaiseen tapaan...

Sitten saapui kertomuksia julmuuksista: sanottiin löytyneen tien vieriltä ammuttuja vanhuksia ja teurastettuja lapsia, kerrottiin haavoittuneista, joita oli lopetettu pistimillä tai poltettu elävältä, viattomia kansalaisia kohdanneista verilöylyistä, ryöstöistä ja siivottomasta väkivallasta...

Mr Britling koetti olla tuollaisia juttuja uskomatta, mikäli suinkin voi. Ne eivät sointuneet hänen maailmaansa. Ne saivat hänen mielessään aikaan hirvittävää jännitystä. Ne saattoivat olla väärin esitettyjä, toivoi hän, niin että näyttivät väkivaltaisemmilta ja anteeksiantamattommilta kuin mitä todellisuudessa olivat. Ne voivat olla satunnaisia, pahantekijäin suorittamia ilkitöitä, jotka eivät mitenkään liittyneet sotatoimien säännönmukaiseen kulkuun. Siellä täällä oli ehkä jokin heikkomielinen upseeri yrittänyt tehdä itseään peljättyksi hirmuksi... Mitä taas katedraalien pommittamiseen ja Louvain'issä noudatettuun rikokselliseen menettelyyn tulee, niin mitäpä siinä, mr Britling oli valmis myöntämään, ettei gotiikan arkkitehtuuri ole rauhoitettu, jos sotilaallinen pakko joutuu sen kanssa ristiriitaan... Vasta kun sota oli ollut käynnissä muutamia kuukausia, täytyi mr Britlingin epäröivän, vastahakoisen mielen taipua varmasti uskomaan, että virallisten tiedonantojen ja lukemattomain todistajain kertomukset järjestelmällisestä väestön poisviennistä, murhista, hävityksestä, siivottomuudesta ja inhottavista pakkotoimenpiteistä, jotka painoivat leimansa preussilaisten ensimmäiseen kiivaaseen hyökkäykseen Belgiassa ja Champagnessa, olivat julmaa totta...

He tulivat vihaten ja uhaten niihin maanpaikkoihin, jotka he väkisin valtasivat. He hakivat tilaisuutta kauhistuttaviin tekoihin... Kun eivät voineet sitä tehdä niissä taloissa, joissa asuivat, niin he hävittivät ja likasivat minkä voivat. Tosiasiaan edessä mr Britlingin ei auttanut muuta kuin uskoa...

Ensimmäinen seikka, joka sai mr Britlingin todellakin syvästi vakuutetuksi siitä, että saksalainen ja englantilainen sotaan suhtautuminen oli oleellisesti erilaista, oli saksalaisten pilalehtien näkeminen erään tuttavän luona Lontoossa. Ne olivat täynnä liittovaltain miehiä esittäviä ivakuvia, ja niissä tuntui voimaa ja intohimoa — kerrassaan uskomatonta voimaa ja intohimoa. Niiden hämmästyttävä viha ja samalla niiden hämmästyttävä siivottomuus teki mr Britlingiin valtavan vaikutuksen. Ei voinut huomata mitään kansallista ylpeyttä tai kansallista arvokkuutta, ainoastaan kirkuvaa yltiöisänmaallisuutta ja rajatonta loukkaamis- ja nöyryyttämishimoa. Ne sylkivät. Ne olivat punaisia naamoiltaan ja sylkivät. Hän istui nuo hillittömät lehdet kädessään ja — *häpesi*.

"Uskomatonta", sanoi hän hiljaisella äänellä, "tuollaistahan voisi odottaa tulevan hourujen huoneesta..."

Eräs uskomaton himo ilmeni niissä kaikissa. Saksalaisen pilapiirtäjän näytti olevan mahdotonta esittää vihollisiaan muuten kuin äärimäisen kiinteissä housuissa tai kerrassaan ilman niitä, ja yhtä mahdotonta oli hänen esittää heitä muuten kuin miekka tai pistin syöstynä heidän halvempiin ruumiinosiinsa, niin että veri räiski. Tuo oli sodan *leitmotiv* sellaisena kuin saksalaiset humoristit sen esittivät. "Mutta", sanoi mr Britling, "tämä ei missään nimessä voi edustaa Saksassa yleisesti vallitsevaa mielentilaa".

"Voi kyllä", vastasi hänen ystävänsä.

"Mutta sehän on sokean raivon — lianheiton asteella."

"Koko Saksa on sokeassa raivossa", sanoi ystävä. "Sill'aikaa kun me kuljeskelemme ihmetellen ja epäilevinä ja olemme yhä taipuvaisia nauramaan koko sodalle, ovat saksalaiset tuossa mielentilassa... Siinä on jotakin tahallista. He luulevat, että siitä lähtee voimaa. *He tahtovat* vaahtoa suupieliinsä. He tekevät kaikkensa saadakseen enemmän vaahtoa suupieliinsä. He kiihoittavat itseään omalla kirjoituksellaan. Oletteko kuulleet puhuttavan 'Vihan hymnistä'?"

Mr Britling ei ollut kuullut.

"Se oli viime viikolla käännettynä *Spectatorissa*... Ja sellaista vastaan me koemme taistella tyyneesti ja lioittelematta. Kuulehan, Britling!

"*Sinulle* meiltä vain kestävä viha; Ei sammu milloinkaan meissä se viha — Me vihaamme maalla, me vihaamme merellä, Käsien ja aivoin ja sydänverellä; Viha kansasta uhoo, viha

kruununpäästä, Ei iskevät miljonat iskuja säästä; Me yhdessä lemmimme, yhdessä vihaamme, *Yhden on vihaaminen juurtunut lihaamme — Englannin!*"

Hän luki loppuun saakka.

"No", kysyi hän lopetettuaan lukemisen, "mitä pidit siitä?"

"Tahtoisin koetella miten on hänen ruuviensa laita", sanoi mr Britling pienen vaitiolon jälkeen. "Se on käsittämätöntä."

"Sitä lauletaan ympäri Saksan. Lissauer lienee saanut kunniamerkin..."

"Sehän on — pahinta ilkeyttä", sanoi mr Britling. "Mitä me olemme tehneet?"

"Se on suunnatonta. Miten käy maailman, jos tuo kansa pääsee voitolle?"

"Minä en voi sitä uskoa — en sittenkään, vaikka minulla on tämä todistuskappale kädessäni... Ei! Minä tahtoisin koetella, miten heidän ruuviensa laita on..."

3.

"Näetkös", virkkoi mr Britling koettaen saada asiaa tajuntansa polttopisteeseen, "minä olen tuntenut aivan kunnollisia saksalaisia. Siinä täytyy piillä jonkinlaista väärinymmärrystä... Minä en käsitä, mikä heidät saa meitä vihaamaan? En minä näe siihen mitään syytä."

"Minä luulen, että syynä on heidän perusteellisuutensa", sanoi hänen ystävänsä. "He ovat sodassa. Sodassa oleminen merkitsee samaa kuin vihaaminen."

"Minun ajatukseni on aivan toinen."

"Me emme ole mitään äärimäisyysväkeä. Kun me ajattelemme jotakin asiaa, niin ajattelemme samalla sen vastakohtaa. Kun me kannatamme jotakin mielipidettä, niin otamme samalla ohimennen huomioon, että se luultavasti on melkein yhtä väärä kuin oikea. Me käsitämme — ilmastavasti. He käsittävät kouraankoskevasti. Koko tämä saastainen, alhainen, väärämielinen ja julma kokoelma on todellista aitoa sotaa. Me väitämme, ettei sota tee vääryyttä. He tietävät paremmin... Saksalaiset ovat yksinkertaista rehtiä väkeä. Se on heidän hyveensä. Kenties heidän ainoa hyveensä..."

4.

Mr Britling oli vain yksi niistä monista, jotka tuona aikana halusivat tunnustella saksalaisten ruuveja. Halu ymmärtää kansaa, joka oli äkkiä käynyt käsittämättömäksi, oli itse asiassa yksi Englannin älyllisen elämän huomattavimpia tosiasioita sodan alkuvaiheiden aikana. Englantilaiset olivat sanomattoman hämmästyksen vallassa. Myytiin suunnaton määrä kaikkia saksalaisia kirjoja, joiden luultiin voivan kirkastaa tuon ällistytävän vihakertymän salaisuutta: Bernhardin, Treitschken, Nietzschen, Houston Stewart Chamberlainin kirjat joutuvat lukemattomien artikkelien ja loputtomien väittelyjen esineiksi. Pikku kauppa-apulaiset, jotka olivat menossa konttoreihinsa, ja työmiehet, jotka palasivat päivän työstä, näkyivät vakavasti tutkivan noita huomattavia kirjailijoita. Samoin kuin mr Britling kysyivät hekin itseltään, mihin Brittein valtakunta oli törmännyt. He kokivat selittää itselleen sen hurjan vihamielisyyksmyrskyn laatua, joka puhalsi heitä vastaan Keski-Euroopasta käsin.

Koska lopultakin kävi ilmi, ettei Saksan imperialismin ja junkkarivallan takana ollutkaan vapaa ja vastaanhangoitteleva maa, vaan luja ja intomielinen kansa, oli tämän jälkeen luonnollista otaksua, että saksalaiset olivat jollain tavoin erikoisen ilkeitä, että he olivat pohjaltaan kateellisempia, julkeampia ja hyökkäävämpiä kuin muu ihmiskunta. Tuosta asiasta oli suuri osa Englannin kansaa yhtä mieltä. He tekivät sen johtopäätöksen, että saksalaisilla oli erikoinen, oma paholainen — ja että heitä oli käsiteltävä sen mukaisesti. Tämä oli toinen vaihe kansallisen käsityskannan kehityksessä ja sen ilmauksia olivat ensimmäiset vakoojain-metsästyksset, ensimmäiset kansalaistuneisiin muukalaisiin kohdistuneet ilmiannot ja eräät saksalaisvihamieliset ilkevaltaisuudet East Endin sekalaisen väestön keskuudessa. Useimmat Lontoon East Endin leipurit olivat saksalaisia, ja he jatkoivat kaikessa rauhassa toimintaansa vielä muutamia kuukausia sodan puhkeamisen jälkeen. Nyt pideltiin useita heidän myymälöitänsä pahoin... Vasta lokakuussa englantilaiset tällä tavoin ensi kerran ilmaisivat käsittävänsä, etteivät sotineet ainoastaan Saksan valtiota, vaan saksalaisia vastaan.

Saksalaisen mielenlaadun erikoinen ilkeys sodansyttymisen selityksenä oli mr Britlingille kuitenkin vielä riittämättömämpi ja kestävämpi kuin hänen ensimmäinen, epätäydellisestä hahmoiteltu ajatuksensa, jonka mukaan militarismin ja rauhallisen ihmiskunnan vastakohta oli sama kuin keskusvaltojen ja venäläis-ranskalais-englantilaisen liiton vastakohta. Se johti loogillista tietä siihen

päätelmään, että Saksan kansan sukupuuttoon hävittäminen oli ainoa yleisen maailmassa vallitsevan hyvänsuopaisuuden tae — päätelmään, joka huonosti vastaa hänen luontoperäistä hyväsydämisyyttään. Missään tapauksessa ne saksalaiset, jotka hän oli tavannut ja joihin hän oli tutustunut, eivät olleet julmia eivätkä vihamielisiä. Hän palasi itsepintaisesti tuohon ajatukseen. Painetun sanan ja saastaisen kuvan katkeruudesta ja alhaisuudesta hän palasi elävään elämään, inhimillisyyteen ja todellisiin ansioihin, esimerkiksi — nuoreen Heinrichiin.

Hänhän oli sitäpaitsi täysin saksalainen nuori saksalainen — täysin preussilainen nuori preussilainen.

Toisinaan oli yksin nuori Heinrich estämässä mr Britlingiä uskomasta, että Saksa ja koko saksalainen rotu oli olemukseltaan paha, tekopyhää rosvokansaa. Nuori Heinrich muuttui jonkinlaiseksi kansansa puolustaja-asianajajaksi mr Britlingin tuomioistuimen edessä (ja hänen olallaan istui suunnattoman pullea orava). Heinrichin raikkaat, punervat, utterat kasvot, olivat kovin totiset, hän korjasi silmälasejaan, sanoi "anteeksi", pisti väliin kysymyksiänsä ja vaati täsmällisiä arvostelmia...

Lähtönsä jälkeen oli tuo nuori mies lähettänyt "Familie Britlingille" kaksi postikorttia terveisineen sekä kirjeen, jonka mr Britlingin amerikkalainen kustantaja oli hyväntahtoisesti toimittanut perille. Kerran hän oli vielä lähettänyt tietoja erään Norjassa asuvan ystävän välityksellä. Postikortit merkitsivät vain eräitä kohtia hämmentyneen, kutsuntaan rientävän rauhanystävän matkalta halki Hollannin. Amerikassa käväissyt kirje saapui kahta kuukautta myöhemmin. Hänestä oli tehty sotilas mitä suurimmalla kiireellä. Hän oli ollut kolme viikkoa harjoituksissa, maannut kaksi viikkoa sairaalassa ankaran vilustumisen johdosta ja oli sitten saanut lähteä Belgiaan kuormastokuskiksi — hänen isänsä oli ollut hevossaupias, joten hän oli perehtynyt hevosiin. "Jos minulle jotakin sattuisi", kirjoitti hän, "niin olkaa hyvä ja lähettäkää ainakin viulu erittäin huolellisesti äidilleni". Oli merkittävää, että hän kertoi saaneensa erittäin mukavan asunnon Courtrai'ssa "hyvien kelpo ihmisten" luona. Kelpoisuudessa oli kuitenkin rajoituksensa. "Mutta me emme koskaan puhu sodasta", lisäsi hän. "On parempi olla siitä puhumatta." Hän mainitsi viulun myöskin myöhemmässä, Norjan kautta kulkeneessa kirjeessään. Siinä hän valitti joutuneensa kauaksi Courtrai'n lihapadoista. Hän oli ollut Posenissa ja oli nyt Karpateilla. Lunta polviin asti ja kovin "epämukavaa"...

Sitten kaikki uutiset äkkiä loppuivat.

Kului kuukausi toisensa jälkeen, eikä häneltä saapunut enää kirjettä.

"Hänelle on tapahtunut jotakin. Kenties hän on joutunut vangiksi..."

"Minä toivon, ettei pikku Heinrichimme ole saanut pahoja vammoja...
Kenties hän on haavoittunut..."

"Tai kenties eivät päästä hänen kirjeitensä tulemaan... On sangen luultavaa, etteivät päästä."

5.

Mr Britling saattoi istua nojatuolissaan tuleen tuijotellen ja palautella mieleensä ristiriitaisia Saksan muistojaan — muistoja miellyttävästä maasta ja ystävällisestä kansasta. Hän oli viettänyt siellä monta miellyttävää loma-aikaa. Vielä 1911 oli koko Britlingin perhe matkustanut Rotterdamista Rheiniä ylöspäin, käynyt monessa suuressa kaupungissa ja viettänyt hauskan, aurinkoisen kuukauden Neukirchenissä Oderwaldissa.

Tuo pieni kylä sijaitsee korkealla vuorten ja metsikköjen keskellä. Sen todellinen keskipiste on ravintola lehmukseen ja — Adam Meyer. Ainakin silloin Adam Meyer todella *oli* siellä. Vaikeata on tietää, onko hän siellä vielä, mutta jos on ja vaikka hän eläisi satavuotiaaksi, niin ei hän koskaan enää saa nähdä yhdenkään ystävällisen englantilaisen saapuvan Blaue Dreieckeen tai Weisse Streicheen nauttimaan hänen vierasvaraisuuttaan. Siinä on välillä verivirtoja ja tuhansia vihan muistoja...

Kylä oli mitä vieraanvaraisin. Ei ainoastaan ravintola, vaan myöskin kaikki muut talot lehmustorin ympärillä, suutarin ja postineidin talot, niin, jokaikinen talo, paitsi pastorin, oli täynnä Adam Meyerin kesävieraita. Ja kaikkialla kävi ja heilui Adam Meyer pitäen huolta siitä, että he söivät hyvin, nukkuivat hyvin, saivat kuulla musiikkia eivätkä jääneet vaille kuutamon suomaa nautintoa — isäntä, joka unohti oman etunsa vieraanvaraisuutensa vuoksi, ravintolanpitäjä, joka oli kiintynyt ravintolaansa kuten taideniekka taiteeseensa.

Siellä oli ollut musiikkia, kuutamoa, luontevaa saksalaista tunnelmallisuutta, hartaita saksalaisia ääniä, suuret yhteiskekkerit Stuhl-Wagenissa, pojat olivat leikkineet hyvin järjestettyjä leikkejä saksalaisten lasten kanssa, Hugh oli kulkenut jalkapatikassa Kurtin ja Karlin kanssa tullen heidän uskotukseen, ja vihdoinkin oli ollut huvitilaisuus, joka oli ikäänkuin kaiken kruununa, tanssiaisat, joissa musiikista pitivät huolta muutamit mr Britlingin keksimät mustalaismusikantit ja jossa tilaisuudessa

saksalaiset opettivat englantilaisille joukon huvittavia ajanvietteitä, kori-, peruna- ja panttileikkejä, englantilaiset taas perehdyttivät saksalaisia two-stepin vapaisiin muotoihin. Kaikki lauloivat "Britannia, Rule the Waves" ja "Deutschland, Deutschland über Alles", Adam Meyer kiipesi tuolille ja piti pelottavan puheen, murteensekaisemman kuin milloinkaan, juotiin tukevasti olutta ja mehuja kuutamossa lehmuksen alla...

Jälkeenpäin oli säännöllisin väliajoin lähetelty toisilleen postikortteja ja terveisiä, joista vasta sota teki lopun.

Oikein miellyttävää väkeä olivat olleet nuo saksalaiset, jotka pitivät auringosta ja vihreydestä ja joille "Frisch auf" tuntui olevan luontevin tunnussana. Mr Britling muisteli yksityisiä ihmisiä tuosta joukosta, muisti miesten hauskat, viheriät tai siniset pikku hatut, joissa välttämättä oli terhakka höyhen takana, heidän hyväntahtoisen pyylevyytensä, jota ylöspäin väännetyt viikset eivät voineet salata, vaaleaveriset, rauhalliset naiset, jotka olivat sangen ymmärtäväisiä, kun oli kysymyksessä tämän elämän mukavuus, ja hyvin ystävällisiä lapsille, heidän totista iloaan maisemain, taiteen ja Suurten Kirjailijain teosten edessä, heidän alinomaista lauluihailuaan ja heidän muovautuvaisuuttaan Adam Meyerin käsissä. Hän muisteli pehmeätä eteläsaksalaista maisemaa, joka levisi näkyviin laajana ja kauniina, pieniä, siroja kaupunkeja punaisine kattoineen, vanhoja linnoja, suuria, hyvinvoipia maalaistaloja, sievästi reunustettuja käymäteitä, vieraanvaraisia ravintoloita ja koruttomia, alinomaa esiinsukeltavia "Aussichtsturme".

Hän näki nyt kaikki nuo muistot sanomattoman surumielisyyden harson läpi — ikäänkuin kadotetun maailman, kuin tarun kaupungit, jotka ovat vaipuneet meren syvyyteen.

Oikein miellyttävää väkeä aurinkoisessa maassa! Mutta samalla häntä alituisen vaivasivat Visén murhat, Dinantin verilöylyt, Louvainin joukkomurhat, veriset ja kauhistuttavat teot, joiden uhriksi oli joutunut oikeudettomasti ahdistettu ja oikeudettomasti kohdeltu rauhallinen väestö, murhat, joita oli tehty ilkeästi ja tekopyhästi puhuen oikeamielisyydestä ja rodun paremmuudesta.

Nuo molemmat kuvat eivät voineet yht'aikaa esiintyä selvinä hänen tajunnassaan. Kun hän ajatteli sitä lupauksen rikkomusta, jonka nojalla nuo murhaavat armeijat oli lähetetty rauhalliseen Belgiaan, sitä rikosta, joka oli hävittänyt maan kaupungit, polttanut sen kylät ja täyttänyt Ardennien kauniit solat verellä, savulla ja kauhulla, niin hän tunsu itsekylläistä närkästystä, joka oli luonteeltaan täysin teutonista, joka hetkiseksi hukutti hänen äskeisen ystävällisyytensä ja jokaisen Saksaan kohdistuvan ystävällisen ajatuksen, joka herätti hänessä hävityshalua ja piinasi häntä synnyttämällä halua kuulla puhuttavan kuolemasta, kuolemasta ja taaskin kuolemasta kaikkien Saksan kaupunkien ja kotien vieraana...

6.

Jonkun tulevan aikakauden onnellisemmasta lukijasta — jos tämä vaatimaton kertomus vielä tulevina aikoina löytää lukijoita — on tuntuva uskomattomalta, kun hän saa kuulla, kuinka suuren osan mr Britlingin henkistä elämää tänä aikana täytti pelkkä sodankäynnin kauhuihin ja julmuuksiin kohdistuva ajattelu. On turhaa ja toivotonta koettaa nyt kuvitella, kuinka tuo tulevaisuuden lukija suhtautuu tähän sotaan; se näkyy hänelle kenties voimakkain dramaattisin hahmopiirtein, tuntuu kenties oikeudenmukaiselta, loogillisesti välttämättömältä, monien raja-aitojen polttamiselta ja monien esteiden hävittämiseltä. Mr Britling oli liian lähellä likaa, tuskaa ja kiukkua voidakseen löytää lohdutusta tuollaisista suurista näköaloista. Joka päivä jokin uusi pahuutta ilmaiseva yksityiskohta haavoitti hänen mieltänsä. Sen saattoi tehdä esimerkiksi jonkin belgialaisen pakolaisen koruton kertomus. Kylässä oli eräs Alostista kotoisin oleva tyttö, joka oli kuullut kiväärin laukaukset, kun hänen kansalaisiaan, hänen tuttaviaan ammuttiin; hän oli nähnyt vieläkin veren tahraaman seinän, jonka edustalla kaksi hänen murhattua serkkuaan oli kuollut, ja sen juovikkaan hiekan, jota pitkin heidän ruumiitaan oli laahattu; kolme saksalaista sotamiestä oli ollut majoitettuna hänen kotiinsa, hänen ja hänen sairaan äitinsä luo, ja he olivat vapaasti puhuneet tuosta verilöylystä, jota suorittamaan heidät oli komennettu. Yksi heistä oli siviilielämässä nuori opettaja ja kertoi, että hänen oli ollut pakko surmata eräs nainen ja pieni lapsi. Tyttö ei ollut tahtonut sitä uskoa. Kyllä, hän oli tehnyt sen! Tietysti hän oli sen tehnyt! Hänen upseerinsa oli käskenyt ja seisonut hänen läheisyydessään sill'aikaa. Hän ei voinut tehdä muuta kuin totella. Mutta siitä lähtien hän ei voinut nukkua, ei voinut unohtaa.

"Meidän täytyi rangaista väestöä", oli hän sanonut. "Meitä oli ammuttu."

Sitäpaitsi hänen upseerinsa oli ollut humalassa. Oli ollut mahdotonta ryhtyä mihinkään keskusteluihin. Hänen upseerinsa oli aina vääjämätön luonteeltaan.

Yhä uudelleen koetti mr Britling kuvailla mieleensä tuon nuoren opettaja-sotilaan Alostista. Hän näkyi kalpein kasvoin, tuijottavin katsein, lasisilmineen, joiden takana silmät vuotivat vettä, ja tuon murhan jättämine muistoinen...

Samoin saattoi vaikuttaa jokin murha tai silpominen, jonka Van der Pant kertoi tapahtuneen Antwerpenissä. Belgiassa olevat saksalaiset ampuivat usein naisia, eikä ainoastaan vaarallisen vakoilemisen vuoksi, vaan myöskin mitättömien loukkausten takia... Sitten seurasi saksalaisten linjalaivain vierailu Whitbyssä ja Scarborough'ssa, jolloin muitten uhrien mukana sai surmansa joukko koulumatkalla olevia lapsia. Tuo loukkasi mr Britlingiä suunnattomasti, paljoa enemmän kuin Belgiassa tehdyt rikokset. Nehän olivat *englantilaisia* lapsia. Täällä kotona!... Kun eräs flanderilaisia pakolaisia tuova laiva torpedon satuttamana upposi vieden mukanaan ison joukon ihmisiä, niin tuo tapaus loi hänen mieleensä säälinsekaisia kuvia moneksi päiväksi. Zeppelinien retket, jotka hitaasti lisääntyivät, aloittivat hyödyttömän verityönsä ennen v. 1914 loppua... Mr Britlingiä lohdutti huonosti se ajatus, että englantilaiset kodit, naiset ja lapset itse asiassa joutuivat kokemaan samaa, mitä meidän laivamme monia kymmeniä kertoja olivat antaneet viattomain ihmisten Afrikan ja Polynesian kylissä kokea...

Kuukausi kuukaudelta sota kävi katkerammaksi ja julmemmaksi. Vuoden 1915 alussa saksalaiset aloittivat upotussodan, ja joitakin aikoja kohdistui mr Britlingin myötätunto etupäässä upotettujen alusten miehistöihin ja matkustajiin. Hän huomasi kauhukseen, että saksalaiset sukellusvenheet olivat yhä haluttomampia antamaan varoitusta uhreilleen; hän ei tajunnut niitä ankaroita syitä, jotka tekivät jokaisesta sukellusvenehyökkäyksestä epätoivoisen taisteluhaasteen henkeen ja vereen asti. Veden alla liikkuvat saksalaiset näet olivat ryhtyneet taistelemaan merivaltaa vastaan, joka oli paljoa rikkaampi, tukevampi ja taitavampi, vakavampi ja vaiteliaampi kuin heidän. Moneen kuukauteen ei mr Britling saanut selkoa upotussodan todellisesta kulusta. Sukellusvenhe toisensa jälkeen lähti saksalaisista Pohjanmeren satamista milloinkaan palaamatta. Ei puhuttu mitään vangeista, englantilaiset ihmisten kalastajat eivät julkaisseet mitään kerskuvia tiedonantoja; sukellusvenhe toisensa jälkeen hävisi kaamean salaperäisesti... Vasta myöhemmin mr Britling alkoi kuulla kuiskeita ja muodostella itselleen käsitystä tuosta hiljaisesta, tukahduttavasta otteesta, joka etsi vedestä saalistaan.

Falaba-rikosta, jota tehtäessä saksalaisten matruusien sanottiin pilkanneen hukkuvia uhrejaan, seurasi *Lusitanian* upottaminen. Silloin kävi todellinen kiukun aalto kautta valtakunnan. Viha synnytti vihdoinkin vihaa. Isossa-Britanniassa ja Etelä-Afrikassa sattui väkivaltaisuuksia. Saksalaiset parturiparat, leipurit ja muut pakenivat henkensä edestä sovittaakseen Kaiserin ja hra Ballinin tilapäistä mielihyvää. Kymmeniä Englannissa olevia saksalaisia koteja hävitettiin ja ryöstettiin, sadat saksalaiset joutuivat pahoinpideltäviksi. Sota on sotaa. Pian *Lusitania*-myrskyn jälkeen ilmestyivät Brycen tiedonannot järkähtämättömine todistajajoukkoineen kertomaan yksityiskohtaisemmin lukemattomista julmuuksista, julkeista järjestömyyksistä ja likaisista teoista, joita oli sattunut Belgiassa ja vallatussa osassa Ranskaa. Sitten seurasi myrkyllisten kaasujen aika, tukahduttava kidutus, "Flammenwerferien" käyttö ja varsinaisen sodankäynnin yhä kiihtyvä julmuus. Yhteen aikaan näytti vankienotto koko länsirintamalla lakkaavan. Kertomuksia kidutuksesta ja silpomisesta, juttuja, joiden alkuperästä ei ole tietoa ja jotka valoivat myrkyä miesten mieliin, niin että he hautoivat mitä säälimättömintä kosta, levisi pitkin molempia taistelulinjoja...

Ilman virallisia huhujakin oli todellisuus riittävän ikävä. Erinäisissä ruokapöydissä mr Britling kuuli milloin toisen, milloin toisen katkeruutta ja vihaa ilmaisevan tapauksen silminnäköjän kertomana. Eräs juttu, joka jäi hänen mieleensä, oli muutamista englantilaisista vangeista, jotka Saksaan vietäessä eräällä asemalla erotettiin ranskalaisista onnettomuustovereistaan ja pakotettiin kujanjuoksuun saksalaisten sotilaiden nyrkki- ja pistinrivien välitse. Kerrottiin vakuuttavia juttuja, joiden mukaan samaisilta vangeilta oli riistetty päällystakit tuimassa pakkasessa, usutettu koiria heidän kimppuunsa, erotettu heidät maanmiehistään ja pistetty venäläisten ja puolalaisten joukkoon, joiden kanssa he eivät osanneet keskustella. Lissauerin vihan laulu kantoi hedelmiä tuhansina haavoittuneihin ja suojattomiin kohdistuvina julmuuksina. Englantilaiset olivat estäneet suurta Saksaa saamasta yhtä helppoa voittoa kuin 71. Heitä oli siis rangaistava. Tuo oli liiankin ilmeisesti psykologisena pontimena. Eräällä Saksan asemalla oli eräs nainen astunut junasta ja kulkenut asemasillan yli saadakseen sylkeä haavoittunutta englantilaista kasvoihin... Eikä kummallakaan taistelevalla puolella ollut siinä suhteessa mitään monopolia. Eräessä sanomalehtimieskokouksessa oli mr Britling tavannut pienen kalpean, päättäväisen naishenkilön, joka oli äskettäin toiminut sairaanhoitajattarena Pohjois-Ranskassa. Hän kertoi haavoittuneista, jotka saivat maata hiilikasoissa hiilipihoilla, kun oli puute hoitajista ja kaikenlaisista tarve-esineistä ja ehdottomasti kiellettiin luovuttamasta mitään sellaista saksalaisille "sioille"... "Mitä ne ovat tänne tulleet? Ensin meidän omille pojille! Miks'eivät pysyneet omassa maassaan? Antakaa heittiöiden kuolla!"

Kaksi sotilasta, jotka olivat saaneet tehtäväkseen kantaa haavoittunutta saksalaista upseeria, olivat huvikseen heitelleet häntä paareista ilmaan. "Hän sai kiittää onneansa, kun pääsi sillä..."

"Eivät *meidän* miehet ole kaikki enkeleitä", sanoi hilpeä nuori kapteeni, joka oli palannut rintamalta. "Jos olisitte kuulleet, mitä joukko East-Endin poikia kertoivat aikovansa tehdä Saksaan päästyään, niin kävisitte levottomiksi..."

"Mutta sehän oli vain juttua", virkkoi mr Britling heikosti, vaiettuaan hetkisen.

Oli aikoja, jolloin mr Britlingin ajatukset olivat siinä määrin tuollaisten kauheiden tosiasian vangitsevat, ettei mistään vapautumisesta ollut kysymystäkään...

Hän häpesi omaa salaista lohdutustaan. Lähes kahteen vuoteen ei Hugh vielä voisi päästä mukaan. Sitä ennen tulisi varmaan rauha...

7.

Melkein vieläkin ankarammin kuin nämä yhä lisääntyvät kertomukset järjettömästä kärsimyksen tuottamisesta, vaurioista ja suoranaisesta hävityksestä vaivasi mr Britlingiä englantilaisissa mielissä tapahtuva muutos: ensimmäisen reippaan ponnistuksen ylevältä tasolta luisuttiin joutavanpäiväisen riidan asteelle.

Liian kauan oli Englannin elämää kehitetty kieroon suuntaan pitämällä yllä erinäisiä luulokuvia: uskollisuutta vierasperäistä hovia kohtaan, joka on kykenemätön mihinkään aloitteisiin, kansallista hurskautta valtiokirkon rajoissa, vapautta ammattipoliitikkojen hallitsemassa maassa, oikeutta taloudellisessa järjestelmässä, jossa ilmoittajilla, nylkyreillä ja koronkiskureilla oli satakertaiset edut tuottajien ja käsityöläisten rinnalla. Niinpä sille kävikin nyt mahdottomaksi pysytellä sankarillisten ponnistusten korkeudessa. Se oli ostanut mukavuutensa palvelijainsa moraalisen rappeutumisen kustannuksella. Sillä ei ollut yhtään täysin moitteetonta elintä, sen henkeä ahdisti yleinen epärehellisyys. Kun se vihdoin sai vastaansa katkeran vihamielisyyden ja mahtavan ja häikäilemättömän vihollisen, vihollisen, joka oli arvaamattomassa määrin sosialistinen, tieteellinen ja toimelias, niin sitä tosiaankin näytti hetkisen elähdyttävän tavaton tarmo ja yksimielisyys. Nuoriso ja yleensä kansa hehkui intoa. Kaikkien yhteiskuntaluokkain pojat lähtivät taistelemaan ja kuolemaan mieli täynnä kaunista kuvitelmaa tästä sodasta. Huolettomuus hävisi taulun etualalta, mutta vain hiipiäkseen takaisin kohta kun ensi innostus oli ohi. Tuota pikaa alkoivat vanhemmat henkilöt, karaistuneet poliitikot, omistava luokka ja muonakauppiat, viehättävä naisväki ja ne, joilla yhä oli varaa tuhlata, toipua tuosta moraalisen innostuksen puuskasta. Vanhat tavat pääsivät jälleen valtaan sekä tajunnassa että toiminnassa. Sota, joka oli alkanut varsin dramaattisesti, ei saavuttanutkaan mitään korkeata nousukohtaa; se ei muodostunut sankarilliseksi, pikaiseksi häviöksi eikä sankarilliseksi, pikaiseksi voitoksi. Se oli edestakaisin häilymistä, pahin koetus, jonka alaiseksi kuriin tottumaton kansa voi joutua. Oli pitkiä, väsyttäviä aikoja, jolloin ei tapahtunut mitään. Ennenkuin Yserin taistelu oli ehtinyt täysin kehittyä, oli sodasta kadonnut kaikki dramaattisuus. Se ei ollut enää murhenäytelmä eikä myöskään riemuvoitto; se muuttui molempia riitapuolia luonnottomasti rasittavaksi ja hävittäväksi. Se oli muuttunut onnettomuuden painoa vastustavaksi uuvuttavaksi ponnistukseksi...

Tuon jännityksen alla murtui Englannin arvokkuus ja tuli ilmi viha, joka ehkä oli vähemmän keskitettyä ja kiivasta kuin saksalaisten, mutta kenties vieläkin kiusallisempi. Mikään patriarkaalin hallitus ei ollut järjestellyt englantilaista henkeä isänmaallisia tarkoituksia varten; se kävi nyt ärtyisäksi ja kärsimättömäksi niinkuin henkilö, joka on ensi kertoja sairaana. Se ei enää suuntautunut yksin viholliseen, vaan toisin ottein kuviteltuihin peppureihin ja pakoileviin henkilöihin; se tuhlassi tarmonsa sisäisiin riitoihin ja yhä laajemmassa mittakaavassa singottuihin syytöksiin. Milloin oli ministeripresidentin ilkeä välinpitämättömyys, milloin lordikanslerin saksalainen sivistys, milloin ensimmäisen amiraliteetilordin kekseliäät yritykset sellaisen kostoretken aiheena. Kaikissa yhteiskuntaluokissa, korkeinta lukuunottamatta, aloitettiin vakoojiin ja saksalaissyntyisiin epäilyihin kohdistuva ajojahti; milloin syytettiin "peppureita", milloin mielikuvitusrikkaita ihmisiä, milloin tiedemiehiä, milloin ylipäällikön persoonallisia ystäviä, milloin sitä milloin tätä ryhmää... Mr Britling luki joka päivä kolme, neljä sanomalehteänsä tuntien yhä syvempää pettymystä.

Siirryttyään sanomalehdistä kirjeisiinsä hän havaitsi nimettömäin lähettäjäin olleen ahkerina...

Mr Britling oli kenties huomauttanut, että saksalaiset joka tapauksessa olivat inhimillisiä olentoja tai että jos Englannissa olisi 80-luvulla kuunneltu Matthew Arnoldia, niin upseerimme ehkä olisivat voineet yhdistää kunnollisuuden rohkeuteensa ja hilpeään mielenlaatuunsa. Kenties hän oli itse sekoittanut pisanan ärsyttävää happoa huomautuksiinsa. Viha leimahti häntä vastaan! "Kuka *te* olette, hyvä herra? Mitä *te* olette? Mitä oikeutta on *teillä*? Mitä vaatimuksia *teidän* sopii asettaa?..."

8.

"Elämä on ollut taistelua alusta alkaen. Meidän jokaisen yläpuolella lepää viidenkymmenen miljonan murhan peritty kirous."

Tuollaisiksi sanoiksi muovautuivat mr Britlingin ajatukset, kun hän eräänä maaliskuun yönä viluisena ja alakuloisena vaelsi kaislaniittyä pilvisen taivaan alla. Jonkin pienen eläimen kuolonhuuto, joka äkkiä kajahti kaukaa metsiköstä, oli pannut tämän mielikuvasarjan alulle. "Elämä kenties taistelee perityn kirouksen alaisena", mielti hän. "Miten lähelle kristillistä teologiaa minä monesti palaankaan!... Ja

sitten tapahtuu lunastus verenvuodatuksen muodossa."

"Elämä, kuten kapinoiva lapsi, taistelee itseään vapaaksi vihan herruudesta, joka on siitä tehnyt mitä se on."

Mutta tuontapainen oli mr Britlingin käsitys gnostisismista eikä oikeaoppisesta kristillisyydestä. Hetken aikaa hän palautteli mieleensä teologisten opintojen kalvenneita muistoja. Mikä olikaan gnostikkojen aate ollut? Että vanhan testamentin jumala oli uuden testamentin paholainen? Ei, tuohan oli manikealaisten aate!...

Tummien pensasaitojen välissä mr Britling piankin luopui yrityksistään herättää jälleen eloon, mitä oli nuoruudessaan saanut selville niistä ihmissuvun ikivanhoista mietteistä, joiden tarkoituksena oli ratkaista tuhansien mietteiden ratkaisemattomia ongelmia. Onko viha ollut välttämätön, onko se yhä välttämätön ja tuleeko se aina olemaan välttämätön? Onko elämä aina ja kaikkialla ikuista taistelua? Kaniini on nopsa, aina varuillaan ja estyy rappeutumasta kivulloseksi, ryömiväksi ruohonsyöjäksi siitä syystä, että portimo on sen alinomaisena uhkana. Mitä olisi elämä ilman sodan portimoa?... Sota on tosin murhaamista, mutta eikö rauha ole rappeutumista?

Näinä vaellusöinänsä ensimmäisenä sotatalvena mr Britling suunnitteli uutta teosta, jonka oli määrä tunkeutua verrattomasti syvemmälle kuin tuo kepeän pintapuolinen "Nyt sodat loppuvat". Sen piti saada nimekseen "Vihan anatomia". Tarkoituksena oli hyvin luotettavaan tapaan käsitellä vihan tehtävää kelvottomuuden vastamyrkkyä. Niin kauan kuin ihmiset ovat veltoja, täytyy ihmisten olla julmia. Tuo vakaumus juurtui häneen...

Siitä huolimatta, että mr Britling inhosi sotaa, ei hän kuitenkaan voinut pitää millaista rauhaa hyvänsä sotatilaa parempana. Jos sota aiheuttaa hävitystä ja julmuuksia, niin rauha voi aiheuttaa tylsyyttä, moraalista vajoamista, ahnetta kokoomishimoa ja itsekästä nautinnonhimoa. Sota on kuria, joka tulee pahan eduksi, mutta rauha voi olla herpautumista pois hyvästä. Köyhä voi olla yhtä onneton rauhan kuin sodan aikana. Huonon rauhan mädännyttävät voimat ja sodan viha ja hävitys ovat vain huonosti järjestettyjen inhimillisten suhteiden kaksi eri puolta. Eikö mikään suuri rauha ole mahdollinen, rauha, joka ei ole vain voimainkokoomista tarkoittava välihetki jatkuvassa surma- ja hävitysnäytöksessä, vaan jalon, luovan elämän kausi, rakentamisen, keksintöjen, kauneuden ja tutkimuksen kausi? Hän muisti, niinkuin muistetaan vainajaa, kuinka hän ennen oli unelmoinut suuria kaupunkeja, ihanaa vapautta, tulevaa aikakautta, ihmeellistä ihmiskyvyn laajentumista, tulevaisuuden tiedettä, joka olisi valkeutta, ja taidetta, joka voisi olla voimaa...

Mutta olisiko aikaisempi rauha milloinkaan voinut johtaa siihen?...

Ja vihdoin: olivatko sellaiset näyt milloinkaan olleet muuta kuin turhaa haavetta? Eikö sota ollut vain paljastanut todellisuutta?...

Hän tuli eräälle veräjälle ja seisautui nojaamaan siihen.

Oli pimeä ja sataa tihuutti. Hän nosti kauluksen pystyyn ja katseli puiden ja pensaiden epämääräisiä ääriviivoja, jotka hämmöttivät yössä odotellen synkkää aamua. Hän oli viluinen, nälkäinen ja väsynyt.

Kenties hän vaipui horrokseen. Ainakin hän näki näyn, varsin todenmukaisen ja selvän, näyn, joka ei missään suhteessa muistuttanut mitään Utopia-unelmaa.

Hän oli näkevinään miten miina äkkiä räjähti suuren, merellä liikkuvan laivan alla, miten miehet huusivat ja naiset nyhykkyttivät ja kyyristyivät ja häilyviä valoja leikki sateessa tummilla aalloilla. Sitten kuva vaihtui maataistelua esittäväksi: valonheittäjäin hohde liehahteli läpi sateen, granaatit välkähtelivät kaameasti, miehet, jotka näkyivät tummina varjokuvina punaisten liekkien taustalla, juoksivat esiin pistimet ojossa, luiskahtelivat ja kierivät liejussa ja hyökkäsivät vihdoin vihollisen juoksuhautoihin kohottaen huodon, joka tuulessa vaimeni...

Sitten hän oli jälleen yksin ja tuijotteli yli kostean, tumman kentän kohti muodottomain puiden epäselviä latvoja.

9.

Sodan kauheus, joka näihin asti oli ilmennyt ainoastaan yhä lisääntyvänä sarjana tiedonantoja, kertomuksia, huhuja ja epäluuloja, ojensi nyt äkkiä ja ikävästi yllättäen käsivartensa kohti Essexiä ja haavoitti oudon julmasti mr Britlingiä aina sydänjuuriin saakka. Myöhään eräänä iltapäivänä saapui sähkösanoma Filmington-on-Sea'stä, mihin tati Wilshire oli asettunut virkistämään mieltänsä sen jälkeen kun oli tehnyt sarjan vieraskäyntejä Yorkshiresse ja nummiseuduilla. Hän oli "sangen vakavasti vioittunut" erään yöllä suoritetun saksalaisen ilmahyökkäyksen aikana. Aamulehdet eivät olleet

maininneet sanaakaan koko hyökkäyksestä. Täti halusi nähdä mr Britlingin.

Suppeassa sähkösanomassa oli vielä huomautus, että oli "parasta tulla heti".

Mrs Britling auttoi häntä matkalaukun varustamisessa ja tuli mukaan asemalle ajaakseen automobiilin takaisin kotiin, koska puutarhurin poika, joka tähän asti oli suorittanut tuollaisia pikku tehtäviä, nyt oli ammattitaidottomana työmiehenä astunut Chelmorfordin ampumatarvetehaan palvelukseen. Mr Britling istui hitaasti kulkevassa junassa, joka kuljetti häntä halki maaseudun kohti Filmingtonia, eikä voinut ollenkaan käsittää, mitä vanhalle tädille oli tapahtunut. Vaikka hänestä itsestäänkin tuntui järjettömältä, oli hänen mielessään kuitenkin ajatus, että tällainen häiritseminen oli tädille oikein luonteenomaista. Täti oli aina ollut niin luja ja järkähtämätön eukko, ettei hän, ennenkuin näki, voinut kuvitella häntä vakavasti ja surkuteltavasti voittuneena...

Sairaalassa hän tapasi tädin, joka tosiaankin oli saanut vakavia vammoja. Hän oli murskautunut jotenkin monimutkaiseen tapaan, niin että yläruumis oli jäänyt voittumatta, ja nyt hän makasi monen pieluksen varassa. Murtuneiden, sidottujen raajojen ja raadellun alaruumiin peitteeksi oli vedetty lakana ja huopapeitto. Mr Britling sai tietää, että oli käytetty morfiinia tuskien lieventämiseksi, mutta luultavasti kärsimykset taas kohta alkaisivat. Hän puolittain istui vuoteessaan ikäänkuin jonkinlaisessa valtaistuinasennossa, hyvin valkoisena ja hiljaisena, ja hänen voimakas profiilinsa suurine nenineen, hänen vanukkeinen tukkansa sekä eräänlainen arvokkuus tekivät hänet pikemmin jonkin huomattavan, hyvin iäkkään miehen — esimerkiksi vanhan paavin — kuin vanhan naisen näköiseksi. Sen jälkeen kun hänet oli puettu ja asetettu vuoteeseen, ei hän ollut virkkanut muuta kuin "lähettäkää hakemaan Hughie Britlingiä, Dower House'ista, Matching's Easy'sta; hän on paras koko joukossa". Hän oli hanakasti toistanut osoitetta ja kiitostaan kerran toisensa perästä, ikäänkuin lihavin kirjakkein, vielä sittenkin, kun hänelle oli vakuutettu, että sähkösanoma oli pantu matkaan.

Yöllä sanoivat hänen puhuneen mr Britlingistä.

Mr Britling ei ollut aluksi varma, tajusiko täti hänen läsnäolonsa.

"Tässä minä nyt olen, täti Wilshire", virkkoi hän.

Täti ei antanut merkkiäkään.

"Sisarenpoikanne Hugh."

"Keskinertainen ja tyhmä", virkkoi täti sangen selvästi.

Mutta hän ei tarkoittanut mr Britlingiä. Hän haasteli jostakin toisesta henkilöstä.

Hän jutteli: "Ei olisi pitänyt ilmoittaa, että minä olen täällä. Vakoojia on kaikkialla. Kaikkialla. Täällä on nytkin vakooja — tai möhkäle, joka on hyvin vakoojan näköinen. Väittävät, että se on kuumennuspullo. Väittävät... Niin, miksei, minä myönnän — mieletöntä. Mutta minua ovat vakoojat ahdistaneet. Lukemattomat vakoojat. Lukemattomat, lukemattomat vakoojat. He keksivät ihan uskomattomia... Hän ei ole koskaan antanut minulle anteeksi..."

"Kaikki tämä vain maton takia. Palatsimaton. Joka ei ollut minun hallussani. Minä sanoin mitä ajattelin. Hän tiesi, että minä sen tiesin. Minä en sitä koskaan salannut. Niin minut ajettiin pois. Vuosikausia minä olen miettinyt kosta. Nyt se on hänellä. Mutta mitä se maksaa. Ja ne nimittävät häntä keisariksi. Keisariksi!

"Hänen käsivartensa on kuivettunut; hänen poikansa — vähämielinen. Hän on kuoleva — ilman arvoa..."

Hänen äänensä heikkeni, mutta oli selvää, että hän tahtoi sanoa jotakin lisää.

"Minä olen täällä", sanoi mr Britling. "Sisarenpoikanne Hughie." Täti kuunteli.

"Voiko täti ymmärtää minua?" kysyi mr Britling.

Täti muuttui äkkiä vakavaksi, helläksi olenoksi. "Poika kulta!" sanoi hän ja näytti etsivän muististaan jotakin, mitä ei löytänyt.

"Sinä olet aina ymmärtänyt minua", koetti hän sanoa.

"Sinä olet aina ollut hyvä poika minua kohtaan, Hughie", sanoi hän sangen laimeasti ja lisäsi muutaman hetken hiljaa mietittyään: "*au fond*".

Sen jälkeen hän oli vaiti muutamia minuutteja eikä välittänyt mr Britlingin kuiskauksista.

Sitten hän taas muisti mitä hänen mielessään oli ollut. Hän ojensi kätensä ja haparoi mr Britlingin hihaa.

"Hughie!"

"Tässä minä olen, täti hyvä", sanoi mr Britling. "Tässä minä olen."

"Älä salli hänen saada käsiinsä *sinun* Hughiasi... Liian hyvä siihen, niin liian — liian hyvä... Ihmiset sallivat näitten sotien ja intohimojen temmata itsensä mukaansa... He panevat niihin liian suurta painoa... Ne eivät ole — ne eivät ole sen arvoisia. Älä salli hänen saada käsiinsä sinun Hughiasi."

"Ei!"

"Ymmärräthän minua, Hughie?"

"Aivan varmaan, täti hyvä."

"Älä sitten unohda sitä — milloinkaan."

Hän oli sanonut mitä oli tahtonut sanoa. Hän oli sanellut testamenttinsa. Hän sulki silmänsä. Mr Britling oli ihmeissään, kun huomasi, että tuo omituinen vanha olento oli yht'äkkiä muuttunut kauniiksi, saanut tuon hopeanhoitoisen kauneudenpiirteiden, joka toisinaan näkyy hyvin vanhoissa miehissä. Hän oli haltioituneen näköinen kuten suurten taiteilijain kuvaamat vanhukset toisinaan. Mr Britlingin teki mieli suudella hänen otsaansa.

Joku tarttui hiljaa hänen hihaansa.

"Nyt se luullakseni riittää", sanoi sairaanhoitajatar, joka seiso vieressä, mutta jonka mr Britling oli kokonaan unohtanut.

"Mutta saanhan tulla jälleen?"

"Ehkä."

Hän viittasi kädellään mr Britlingiä poistumaan.

10.

Seuraavana päivänä ei täti Wilshire enää ollenkaan tiennyt, että joku oli käynyt hänen luonaan.

Hänen asentoaan oli muutettu, niin että hän nyt makasi vaakasuorana; hän tuijotti lakkaamatta kattoon mutisten kummallisia yhteenkuulumattomia asioita.

Windsor Castlen mattoa koskeva asia liikkui yhä hänen mielessään, mutta siihen sekaantui jokapäiväisten, sodan johtoa arvostelevain sanomalehtikiistain sirpaleita. Hän ajatteli yhä edelleen sotaa pitämättä hallitsijahuoneita silmällä. Vakoojia hän ei myöskään unohtanut. Hänellä oli sydämellään joitakin kuninkaan saksalaisia tätejä koskevia asioita.

"Varmuuden vuoksi", sanoi hän, "varmuuden vuoksi. Vartioikaa niitä kaikkia... Prinsessa Christian... Perustuksia rakennettu... Sementistä... Tykkejä. Vai mitä tarkoitusta varten ne aina rakentaisivat perustuksia?... Aina... Mitä varten?... Vaiennetaan..."

"Näitä asioita", sanoi hän, "ei oteta sanomalehtiin. Ne pitäisi ottaa."

Hetken kuluttua hän lausui hyvin selvästi; "Wellingtonin herttua. Minun esi-isäni — todellakin... Asiat julki, vaikka kadotus uhkaisi."

Sitten hän taas makasi hiljaa.

Lääkärit ja hoitajattaret voivat antaa mr Britlingin tiedusteluihin vain sellaisia vastauksia, jotka jättivät kovin vähän sijaa toivolle; he sanoivat olevan suorastaan ihmeellistä, että hän vielä eli.

Seitsemän tienoissa samana iltana hän sitten kuoli.

11.

Katseltuaan kuollutta sukulaistaan viimeisen kerran kuljeskeli mr Britling tunnin ajan tuossa pienessä, hiljaisessa kylpypaikassa, ennenkuin palasi hotelliinsa. Ei ollut ketään, jonka kanssa olisi voinut keskustella, eikä muuta tekemistä kuin ajatella äskeitä kuolemaa.

Yö oli kylmä ja tuulinen, mutta tähtikirkas. Hän oli jo ehtinyt tutustua paikkaan ja tiesi tarkoin, mihin pudotetut pommit olivat sattuneet. Tuossa kulmassa, missä seinät olivat mustuneet ja hirret hiiltyneet, oli kolme haavoittunutta hevosta palanut elävältä talliinsa, tuossa taas oli rivi taloja, joista toiset olivat murskana, toiset melkein aivan eheät, tuolla oli eräs silpoutunut lapsi huutanut kaksi tuntia, ennenkuin se voitiin pelastaa sortuneitten säpäleitten joukosta ja kuljettaa sairaalaan. Kaikkialla voi himmennettyjen katulyhtyjen hämärässä valossa nähdä mustia kuoppia ja ammottavia, särkyneitä ikkunoita; toisinaan niitä oli tiheässä, toisinaan vain siellä täällä muuten vahingoittumattomissa rakennuksissa. Monta uhriksi joutunutta henkilöä hän oli nähnyt siinä pienessä sairaalassa, jossa täti Wilshire äsken oli kuollut. Hän oli ollut yhdestoista niistä jotka kuolivat. Yhteensä viisikymmentäseitsemän henkilöä oli kuollut tai haavoittunut tämän saksalaisten loistavan sotatoimen johdosta.

Mereltä oli tullut kaksi zeppelinä, joita oli ammuttu Ipswichistä tuodulla zenit-tykillä. Tämän tykin laukaukset olivat ensimmäisinä varoitusmerkkeinä uhatun kaupungin asukkaille. Useat olivat juosseet ulos katsomaan mikä oli kysymyksessä. Epäiltävää on, oliko kukaan todella nähnyt zeppelinejä, vaikka kaikki todistivat kuulleen niiden koneitten äänen. Niin äkkiä oli pommiryöppy tullut alas. Ainoastaan kuusi oli sattunut ihmisiin tai taloihin; muut olivat hävitystä tuottaen pudonneet paikkakunnan pallokentälle; ainakin toinen puoli niistä oli jäänyt räjähtämättä, ja näytti siltä, kuin ei niitä siinä tarkoituksessa olisi pudotettukaan.

Ainakin kolmas osa vioittuneista ihmisistä oli jo ollut vuoteessa, kun hävitys heitä kohtasi.

Koko asia oli kuin sivu jostakin Jules Vernen fantastisesta romaanista: vanhassa pikkukaupungissa vallitsee rauha, ihmiset menevät levolle, kadut ovat hiljaiset, taivas kaareutuu tyynenä ja tähtikirkkaana, ja sitten kuuluu kymmenen minuutin aikana tykkien ja pommien pauketta ja särkyvien lasien kilinää, syntyy tulipaloja siellä täällä; joku lapsi huutaa kimeästi kivun ja pelon äänellä, kauhistuneet ihmiset kulkevat edestakaisin lyhtyineen, ja sitten on ilma jälleen tyhjä, hyökkääjät ovat poissa...

Viisi minuuttia aikaisemmin täti Wilshire oli istunut täyshoitolan oleskeluhuoneessa yrittäen suurta tähtipiasianssia, keisaripiasianssia (Napoleonin, ystäväiseni! — eikä tuon potsdamilaisen olennon), jonka suorittamiseen kului tunteja. Viisi minuuttia myöhemmin hän oli olento, jonka täytti synnynnäinen pelkoja kuolemantuska ja joka verta vuotaen ja musertunein jaloin putosi säpälekan sekaan. Silloin saksalaisten ilmalaivain miehistö oli jälleen matkalla merelle, ylpeänä itsestään, epäilemättä mielissään — niinkuin poikaset, jotka ovat heittäneet kiven ikkunasta sisään; he kiiruhtivat kotiin ottamaan vastaan kiitoksensa ja palkintonsa, rautaristinsä ja ylpeät syleilyt, joita heille jakoivat ihastuneet *Frauen* ja *Fräulein*...

Mr Britlingistä tuntui, että hän ensi kerran näki sodan välittömän kauheuden, asian julman ajatuksettomuuden, selvästi ja läheltä. Tuntui kuin hän ei olisi milloinkaan ennen nähnyt mitään tällaista, kuin hän olisi ollut tekemisissä vain juttujen, kuvien, näytelmän ja esitysten kanssa, joiden hän tiesi olevan pelkkää leikkiä. Mutta se, että tuo rakas, omituinen olento, jonka hän tunsikin lapsuudestaan asti, tuo vanha täti tuttuine oikkuineen ja tuttuine ärtyisyyksineen joutuisi silvotuksi, saisi maata tuskia kärsien kuin yliajettu hiiri, salli hänen nähdä koko asian uudessa valaistuksessa. Kaikkien tässä miljonien kuolonkamppailussa silvotuksi ja kitumaan joutuneitten joukossa ei ollut yhtään ainoata sielua, jota ei jokin läheinen ystävä olisi rakastanut tai kunnioittanut. Täti Wilshire rukka, jonka onnettomuus oli niin välittömästi koskettanut häntä, oli vain yksi noiden lukemattomien silvottujen joukossa, joiden viheriänvalkeilla huulilla kuohuu tuskan vaahto, joiden murtuneet luut ovat tunkeutuneet läpi punaisen, vertavuotavan lihan... Saksan kruununprinssin inhotut piirteet sukelsivat kuvan etualalle. Tuo nuorimies seisoi hienoon univormuunsa puettuna, naurunvirnistys pitkän nenän alla, välinpitämättömässä asennossa, ylpeillen siitä suunnattomasta merkityksestä, mikä hänellä oli lukemattomien ihmisten elämälle...

Vähään aikaan ei mr Britling voinut muuta kuin raivota.

"Paholaisia ne ovat!" huusi hän tähtiä kohti.

"Paholaisia! Mielettömiä paholaisia. Julmia paksupäitä. Apinoita, joilla on koko tiede käytettävänään! Hyvä Jumala! Mutta vielä *me ne opeamme!*..."

Tämä oli perussävynä hänen mielialassaan, kun hän kokonaisen tunnin vaelsi ilman mitään päämäärää. Hänen kävelynsä päättyi vasta, kun eräs vartija käänsi hänet takaisin kaupunkiin...

Hän käveli mutisten. Hän tunsikin melkoista lievitystä saadessaan suunnitella koston ja hävitystä lukemattomille saksalaisille. Hän kuvitteli nopeita, aseistettuja lentokoneita, jotka iskivät lentävään ilmalaivaan, puhkaisivat sen niin että se putosi maata kohti miesten kirkuessa. Hän kuvitteli rikkiammutun zeppelinin, joka pudota kumppellehti pelloille Dower House'in taakse, ja kuvitteli itsensä

juoksemassa sinne lapioidessa iskeäkseen saksalaiset kuoliaaksi. "Vai armoa! Kamerad! *Tuosta* saat, kurja murhamies!"

Himmeässä valaistuksessa näki vartija mr Britlingin hahmon vetäytyvän takaisin tehden omituisen liikkeen, ja hän ihmetteli, mitä tuo mahtoi tarkoittaa. Merkinantoako? Mitä piti älykkään vartijan tehdä? Ampuako häntä kohti? Pidättäkö hänet?... Olla koko asiasta välittämättä?...

Mr Britling oli sillä hetkellä tappamassa kreivi Zeppelinin murskaamalla hänen pääkoppansa. Sinä yönä sai kreivi Zeppelinin surmansa ja Saksan keisari murhattiin; sitäpaitsi lepytettiin tati Wilshiren *maaneja* uhraamalla parikymmentä vähäpätöisempää olentoa. Huomattavia julmuuksia sattui, ennenkuin mr Britlingin raivo ja katkeruus olivat laimenneet. Mutta sitten hän yht'äkkiä kyllästyi noihin ajatuksiin; ne heitettiin syrjään ja katosivat hänen mielestään.

12.

Koko sen ajan, jolloin mr Britling oli antautunut noiden kuviteltujen veritöiden suorittamiseen sekä kyynelien ja purkautuvan vihan muodossa tapahtuvaan sydämensä keventämiseen, oli hänen järkensä pysytellyt myrskyn ulko- ja yläpuolella niinkuin aurinko, joka odottaa rajuilman takana, tai niinkuin viisas hoitajatar, joka pysyttelee hiljaisena ja vakavana lapsen hurjien kohtausten kestäessä. Ja koko ajan oli hänen järkensä hiljaa ja järkähtämättä, ilman huutoa, ilman pitkiä puheita, pysynyt siinä vakaumuksessa, että ne miehet, jotka olivat syyvät tähän tilanteeseen, eivät olleet mitään paholaisia, enempiä kuin mr Britlingkään, vaan samanluontoisia syntisiä ihmisiä kuin hänkin, kovia, tyhmiä, samaan olosuhteiden verkkoon kiedottuja. "Tapa heidät intohimossasi, jos tahdot", sanoi järki, "mutta ymmärrä heitä. Tätä eivät ole aiheuttaneet paholaiset eivätkä mielipuolet, vaan vähämielisten vaikutinten yhteisvaikutus, järkevien ihmisten ponneton myöntömyyden, rikos, joka ei ollut kenenkään yksityisen, vaan koko ihmiskunnan hervottomuuden, sokeitten vaikuttimien ja sekapäänsä välttämätön tulos."

Niin puolusti järki väitettään pitäen sitä mr Britlingin yläpuolella kuin valoa, jota hän ei tahtonut nähdä hakatessaan ilmalaivan matruuseja väriseviksi kappaleiksi lapiolla, jonka hän oli itse hionut ja tukehduksensa Saksan ruhtinaita heidän omilla myrkykaasuillaan, josta hän antoi heille niin hitaasti ja tuskaa tuottavasti kuin suinkin osasi. "Entäs ne kaupungit, joita *meidän* laivamme ovat pommitaneet?" tiedusteli järki itsepuhuvasti. "Entäs tasmanialaiset, jotka *meidän* väkemme lopullisesti hävitti sukupuuttoon?"

"Entäs ranskalaiset konekiväärin Atlas-vuorilla?" ahdisteli järki edelleen. "Ja Himalayan palavat kylät? Mitä teimme Kiinassa? Niin, varsinkin mitä Kiinassa teimme..."

Mr Britling ei tuosta huolinut. "Saksalaiset olivat Kiinassa meitä katalampia", heitti hän vastaan...

Hän tuli raivoihinsa ajatellessaan, että zeppelinin oli lähtenyt, nousten korkealle ja kauas taivaalle, häviten näkymättömiin tähtien sekaan — ajatellessaan, että nuo murhaajat olivat päässeet pakoon. Tavan takaa hän pysähtyi ja pui nyrkkiä Karhunvartialle, joka hiljalleen kohosi näkyviin...

Vihdoin hän istahti pahoinvoipana ja kurjana aution kävelypaikan penkille tähtien alle, lähelle näkymätöntä, kohisevaa merta...

Hänen ajatuksensa palasi vielä kerran noihin vanhoihin gnostilaisiin ja manikealaisiin harhaoppeihin, jotka käsittivät maailman jumalan läpeensä pahaksi ja jotka äärimäistä pidättyväisyyttä noudattaen, pakoillen ja luonnottomuuksiin langeten yrittivät välttää olemassaolon synkkää pahuutta. Hetkiseksi hänen sielunsa vaipui noiden epätoivoisten tunnustusten kaameaan pimeyteen. "Minä, joka olen rakastanut elämää", mutisi hän ja olisi voinut sinä hetkenä uskoa, että olisi parempi olla lapseton...

Onko luonnon koko suunnitelma paha? Onko elämä olemukseltaan julmaa? Lepääkö ihminen alinomaan vavisten ikuisen elävältäleikkaajan pöydällä ilman tarkoitusta — ja saamatta osakseen sääliä?

Nämä ajatukset eivät olleet ennen sotaa milloinkaan johtuneet mr Britlingin mieleen. Kun ne nyt tulivat, torjui ne kohta hänen synnynäinen luonnonlaatunsa. Viikkokausia oli hänen sielunsa, tajuisesti tai alitajuisesti, yrittänyt ratkaista tätä ongelmaa. Hän oli sitä aprikoinut kuljeskellessaan yksinään ylimääräisen konstaapelin virkatoimissa; se oli hirveinä vertauskuvina heijastunut hänen uniensa tummalle kankaalle. "Onko todellakin olemassa puhtaan julmuuden paholainen? Käsittääkö mikään olento, kaikkein julminkaan, todella sitä tuskaa, jonka aiheuttaa, tekeekö se pahaa vain pahaa tehdäkseen?" Hän kutsui joukon muisteloja, joukon kuvitelmia, sielunsa tuomioistuimen eteen todistamaan. Hän unohti pakkasen ja yksinäisyyden näiltä mietteiltään. Hän istui tutkistellen koko olemistoa tältä näkökannalta, kylmien, välinpitämättömien tähtien alla.

Hän muisteli eräitä poikamaisen julmuuden tapauksia, jotka olivat häntä kauhistuttaneet omalla

poikaiällään, ja hänestä oli selvää, ettei se ollut julmuutta, vaan niin karkeata, paksunahkaista uteliaisuutta, ettei se edes tajunnut sokaistun kissan tuskia. Nuo pojat, jotka olivat aiheuttaneet melkein sietämätöntä kärsimystä hänen lapsensielulleen, eivät olleet niinkään kiduttaneet kuin tehneet kidutusta koskevia huomioita, kokeilleet elämällä yhtä kevytmielisesti kuin jäätä poljetaan rikki ensimmäisinä talvipäivinä. Varmaankin ei julmuuden todellisena vaikuttimena useinkaan ole pahempaa kuin sellaista tylsää uteliaisuutta; kun ymmärrys vähänkin lisääntyy, hermot ja mieli vähänkin herkistyvät, niin se käy mahdottomaksi. Mutta tuo ei pidä paikkaansa aina, eikä edes useimmissakaan tapauksissa, milloin julmuus on kysymyksessä. Useimmiten piilee julmuudessa jotakin muuta, jotakin muuta kuin poikavintiön kömpelöä kokemukseen kouraisemista; siinä on kosta tai kaunaa; se ei ole koskaan tyyntä eikä aistimusluontoista; se saa virikkeensä — miten ontuvaa ja luonnotonta sen puolustelu lieneekin — jonkinlaisesta rankaisuvietistä ja edellyttää niinmuodoin jonkinlaista oikeamielisyyden tai koston tuntoa, olipa tämä tunto miten harhasuuntainen hyvänsä. Sama tekijä piilee vihassakin: kun jotakin alhaista ja häpeällistä tehdään kateudesta tai vahingonilosta, niin tuohon kateuteen sisältyy aina — *ainako?* — niin, aina vihatun olion todellista tuomitsemista epäoikeudellisena oliona, vääränä anastuksena, epäoikeutettuna etuoikeutena, syntisenä röyhkeytenä. Ilmalaivan miehet? — hän palasi niihin. Hän esitti itselleen kysymyksen: oliko mahdollista, että inhimillinen olento tekee julman teon ilman että on olemassa mitään puolustavaa aihetta — tai ainakin jonkinlaista tunnetta, että sellainen aihe on löydettävissä. Mitä tulee näihin saksalaisiin ja heidän tekemiinsä julmuuksiin, älysi hän, että aina on olemassa jonkinlaista, joskaan ei täydellistä puolustetta. Samoin kuin siinäkin tapauksessa, että hän pahoinpitelisi pudonnutta saksalaista lentäjää. Heidän pahuuteensa sisältyi kiukkua. Nuo saksalaiset olivat väkeä, joka ei välitä hienouksista, suoraa ja rehtiä väkeä sanan parhaimmassa ja pahimmassa merkityksessä; he olivat taipuvaisia moraaliseen närkästymiseen, ja moraalinen närkästyminen on kaikkein useimpien julmuuksien aiheena. He olivat huomanneet englantilaisten ja venäläisten hitauden, olivat huomanneet heidän välinpitämättömyytensä tiedettä ja järjestelmää kohtaan, eivät voineet tajuta noiden suurempien rotujen suurempia kykyjä ja otaksuivat Saksan asiana olevan rangaista ja korjata tuota velttoutta. Varmaankaan — päättelivät he — ei Jumala ole niiden puolella, joiden pelot ovat viljelemättä. Niinpä he olivat surmanneet nuo vanhat naiset ja teurastaneet nuo lapset osoittaakseen meille, mitä seuraa, kun

"Kaikkiällä likaa vain ja kaikki sekaisin,
Kaikki teki summittain, jos työhön ryhtyikin."

Aivan samanlaisia puolusteita on englantilainen runoilijamme keksinyt tuhansille Idän mailla tekemillemme julkeuksille. "Älkää unohtako järjestystä ja todellisuutta!" kuului se hyvä sanoma, jota meille tuomaan pommit, myrkkyykaasut ja sukellusvenheet suunniteltiin. Mitä oikeutta olikaan meillä englantilaisilla *olla vailla* sellaista tykkiä tai lentokonetta, joka olisi valmistanut tuolle zeppelinille häpeällisen ja auttamattoman lankeemuksen? Emmekö olleet suunnitelleet imperiumia? Emmekö olleet suurten kansojen johtajia? Oliko meillä itse asiassa suurtakaan syytä valitukseen, jos imperialistista asennonottoamme ivattiin? "Siinä", sanoi mr Britlingin järki, "on meillä ainakin eräs niistä ajatuslinjoista, jotka ovat johdattaneet tuon näkymättömän, julman hävittäjän öiseen aikaan Filmington-on-Sea'n kattojen yläpuolelle. Siinä on tavallaan syy näihin murhiin. Julmaa se on ja inhottavaa, onpa kyllä, mutta onko se yksinomaan julmaa? Eikö siinä lopultakin piile jonkinlaista typerää oikeutta? Eikö se ole ainakin yhtä typerän välinpitämättömyyden typerä vastavaikutus?"

Mikä oli se oikeus, joka piileksi julmuuden peitossa? Mitä tarkoitusta oli tässä pahuudessa, tässä kiukussa, jonka toimeton kiltteys ja hyväntahtoisuus olivat aiheuttaneet? Oliko se pelkkää pahaa? Eikö se pikemmin ollut jonkinlainen sysäys, tosin vielä sokea, mutta lopulliselta laadultaan *yhtä hyvä kuin sääli*, ehkäpä sääliä suurempikin lopullisilta arvoiltaan.

Tuo ajatus oli kypsytynyt mr Britlingin mielessä monen viikon kuluessa; se oli kehittynyt ja muovautunut hänen kirjoittaessaan, sepitellessään alkuluonnoksia tutkielmaansa "Vihan anatomiasta". Eikö kaiken vihan pohjalla, kysyi hän nyt itseltään, ole luovaa ja kurittavaa pyrintöä? Eikö tuo viha todellisuudessa ole pelkkä irvikuva sitä seuraavan luovan kauden kurituksesta ja kasvatuksesta?

Sangviinisen mielenlaadun auttamaton toivehikkuus oli nyt jälleen nostanut mr Britlingin pessimistisistä pohjattomuuksista. Jo silloin, kun hän vaelsi kaislaakasvavia niittyjä pitkin Market Saffroniin päin, oli hän ollut löytämisillään ajatuksilleen muodon; nyt tuli hänen optimisminsa jälleen takaisin niinkuin laillinen hallitsija, joka palaa maanpaosta.

"Kun viha kerran muuttuu luovaksi voimaksi..."

"Viha, joka vaihtuu luovaksi voimaksi; lempeys, joka on velttoutta ja euthanasian edeltäjä..."

"Sääli on vain ohimenevä vaihe, sillä ihmiskunta ei tule aina olemaan sääliväinen."

Mutta sitä ennen, sitä ennen... Kuinka kauan ihmiset sekoittavatkaan oikeutta ja vääryyttä, ovat tarmokkaita olematta sääliväisiä ja rakastettavia olematta tarmokkaita?...

Mr Britling istui vielä hetkisen autiolla kävelykentällä tähtien välkkeessä ja meren kohinassa hautoen mielessään näitä ongelmia.

Hänen ajatuksensa ei päässyt kauemmaksi. Se oli suorittanut työvuoronsa. Hänen raivonsa oli nyt kokonaan laimennut. Hänen epätoivonsa ei ollut enää rajaton. Mutta maailma oli yhä pimeä ja kammottava. Se ei näyttänyt vähemmän synkältä, vaikka kaukaisimmassa kaukaisuudessa olikin valon pilkettä. Tuo valonpilke oli kaukana hänen oman elämänsä tuolla puolen, kaukana hänen poikansa elämän tuolla puolen. Se ei kyennyt lievittämään nykyhetken kärsimystä. Sen ja hänen välillä oli ikävain vielä syntymättömien sukupolvien sarja, sukupolvien, jotka kinastelevat ja syyttävät, ovat ahnaita ja pikkumaisia, pyytävät vain puolta totuutta ja ovat valmiita iskemään. Ja kaikki nuo vuodet täyttäisi kurjuus, sellaiset kurjat seikat kuin tuon kaupungin murtuneet rauniot, pienet, tuhkanharmaat vainajat, elämä, joka on revitty ja hävitetty, sammuneet toiveet ja lakastunut ilo...

Hän ei enää pitänyt saksalaisia, paholaisen sukuisina. Ne olivat ihmisiä, he palvelivat asiaa. Asia oli mieleton, mutta meidän asiamme oli samoin mieleton. Miten mielettömiä olivatkaan kaikki meidän asiamme! Mitä me kaipasimme? Hänestä tuntui, että se oli jotakin sangen läheistä ja samalla jotakin sangen vaikeasti tavoitettavaa: Jotakin sellaista, mikä ratkaisisi satoja sekavia ristiriitoja...

Tuohon hänen ajatuksensa takertui. Hänen tajuntaansa kasaantuivat jälleen ne kauheudet ja hävitykset, jotka olivat olleet sen jokapäiväistä leipää jo kolme neljännesvuotta. Hän voihi ääneen. Hän taisteli tuota mielensä uudistuvaa sumentumista vastaan. "Voi te verentahrimat vähämieliset!" huusi hän, "voi teitä, te kurjat, kidutetut houkkiot!"

Tuo kurja ilmalaivakin oli vähämielisten hallussa!

"Me olemme vielä kaikki vähämielisiä. Tappelevia apinoita, joita oma tappelu suunnattomasti kiihoittaa ja jotka herkästi ratkeavat kiukkuun."

Jokin piilotajuinen vihje toi aikoja sitten unohtuneen lauseen takaisin mr Britlingin tajuntaan, lauseen, joka voimallisesti välkehti tuota ihmismielen pimeyden ja jäykkyyden läpi salaperäisesti ja lakkaamatta pyrkivää valoa.

Hän kuiskasi nuo sanat. Oudommat sanat eivät olisi voineet tynnyttää ja vakuuttaa niinkuin nuo.

Hän kuiskasi ne ajatellen niitä miehiä, joiden hän otaksui vielä tälläkin hetkellä lentävän kohti itää halki kirkkaan, jäätävän, tähtivälkkeisen ilman, noita kylmältä suojeleviin vaatteisiin puettuja lentäjiä ja insinöörejä, jotka olivat tuoneet niin paljon kärsimystä ja kuolemantuskaa tähän pieneen kaupunkiin.

"Isä, anna heille anteeksi, sillä he eivät tiedä, mitä he tekevät."

NELJÄS LUKU.

Voimattomuuden verkossa.

1.

Hugh'n kirjeet alkoivat vaikuttaa hyvin ratkaisevasti mr Britlingin ajatteluun. Hugh oli aina ollut hyvä kirjeenkirjoittaja, ja nyt kävi ilmeiseksi hänen kenties synnynnäinen tarpeensa kirjoittaa asioista ja tapahtumista. Kouluaikana hän oli tavannut koristaa kirjeitään hullunkurisilla pienillä piirroksilla — toisinaan olivat kirjeet olleet pelkkää piirustelua — ja nyt niissä vaihteli kirjoitus ja piirustus tavalla, joka suuresti ilahdutti hänen isäänsä. Mr Britling piti tuosta hauskaasta piirustelutaidosta; hänellä ei itsellään sitä ollut ja senvuoksi se hänestä näytti ihmeellisimmältä Hugh'n pienten luonnonlahjain joukossa. Mr Britlingillä oli tapana kantaa näitä kirjeitä taskuissaan, kunnes niiden kulmat likaantuivat ja rypistyivät, hän näytti niitä kaikille, joiden hän luuli kykenevän arvostamaan niiden nuorekasta tuoreutta, ja hän vetosi niihin, kun oli lopullisesti ja varmasti tehtävä päätös jossakin niiden koskettelemassa asiassa. Hän ei aavistanutkaan kuinka monet tuhannet vanhemmat tallettivat samallaisia papereita aarteinaan. Hän uskoi, että toisten pojat olivat Hugh'n rinnalla hidastuumaisia nuorukaisia.

Alkuaikoina puhuttiin kirjeissä hyvin paljon sotilaskurin ja raikkaan ulkoilmaelämän viehätöksistä. "Täällä ei ole enää vaivaa siitä, ettei tiedä mihin ryhtyä", kirjoitti Hugh. "Se asia on kerta kaikkiaan jätetty toisten huoleksi. Se on suuri helpotus. Sen sijaan, että pitäisi aamulla itse kehoittaa itseään

nousemaan, tulee torvenpuhaltaja, joka sanoo sen kyllin kuuluvasti... Ja silloinpa siinä asiassa ei ole enää turhaa miettimistä, ei mitään mahdollisuutta jäädä makaamaan ja neuvottelemaan asiasta itsensä kanssa... Minä alan ymmärtää, mitä järkeä on siinä, että ihmiset menevät luostariin ja alistuvat määrättyihin sääntöihin. Silloin saa ajaa jonkinlaisessa moraalisisessa automobiiilissa, sen sijaan että tallustaisin tietä omin jaloin..."

Hän kertoi myöskin uusista fyysillisistä kokemuksistaan.

"En koskaan ennen", selitti hän, "ole tiennyt mitä väsymys on. Sehän on aivan ihmeellistä. Heittäytyy vaatteet yllä miten kovalle alustalle hyvänsä ja nukkuu..."

Ensimmäisissä kirjeissään häntä kovin askarrutti harjoitusten ja temppeujen alkeellinen tiede ja näiden asian välttämättömyyden pohtiminen. Hän aloitti otaksumalla, että niiden tärkeyttä liioiteltiin. Vähitellen hän havaitsi, että ne olivat hyvän sotilaskasvatuksen oleellisin osa. "Ratkaisevissa tapauksissa", sanoi hän vihdoinkin, "ei kukaan tiedä, mikä ihmisessä pääsee voitolle, korkeammatko vaistot vai alhaisemmat. Mies osoittaa ehkä mitä loistavinta urheutta — tai valtaa hänet äkillinen varovaisuus. Tottumus on paljoa luotettavampi kuin vaisto. Senvuoksi kehittää sotilaskuri tottumusta säännölliseen ja rohkeaan käyttäytymiseen. Jos säilyttää harkintakykynsä, on tilaisuutta käyttäytyä loistavasti, jos taas menettää malttinsa, niin on ainakin tottumus auttajana."

Nuori mies esitti myöskin syvällisiä mietteitä aseiden eri harjoitusten psykologisesta vaikutuksesta.

"On hämmästyttävää, miten verenhimoiseksi tuntee itsensä pistinhyökkäyksessä. Meidän täytyy huutaa; meitä käsketään huutamaan. Seurauksena on korkeampain henkisten toimintojen lamaantuminen. Siinä lakkaa kerrassaan mitään harkitsemasta. Mies muuttuu 'pistinniekaksi'. Kun syöksyn eteenpäin, kuvittelen vastassani olevan lihavia, meheviä miehiä, ja minut täyttää halu antaa heille mitä he tarvitsevat. Tällä tavalla —"

Seurasi taistelukohtausta esittävä kuva jossa valtava ja urhoollinen Hugh jätti jälkeensä kokonaisen rivin kaatuneita.

"Ei niinkuin tässä alempana. Näin oli minulla tapana kuvata tuo asia viattoman lapsuuteni aikana, mutta se ei ole oikein. Jos on useampia kuin yksi saksalainen pistimen nokassa, niin se käy rasittavaksi. Ja se olisi liioittelua — jota me täällä armeijassa vihaamme."

Jälkimäinen piirros esitti samaa, urheata sankana, jolla oli puoli tusinaa vihollisia pistimessään kuin paistinvartaassa.

"Mitä leskiin ja lapsiin tulee, niin minä jätän ne kokonaan huomioonottamatta."

2.

Mutta sangen pian Hugh alkoi ikävystyä.

"Taas pitää lähteä marssimaan!" kirjoitti hän. "Ei ole mitään muuta aihetta kuin se, etteivät voi keksiä meille senkään parempaa toimintaa. Meitä ei harjoiteta ollenkaan kunnollisesti ampumaan, kun ei ole kiväärejä. Puolet ajasta menee meiltä hukkaan. Jos kerrotte puoli viikkoa armeijan miesluvulla, niin huomaatte, että me joka viikko hukkaamme vuosisatoja... Jos suurin osa näitä miehiä olisi vain merkitty luetteloihin ja saanut jatkaa omaa työtänsä sill'aikaa kun me olisimme kouluttaneet upseereja ja harjoitusmestareita ja hankkineet heille varustuksia ja jos he olisivat mahdollisimman nopeasti saaneet välttämättömän harjoituksen, niin se olisi ollut verrattomasti hyödyllisempää maallemme... Toisaalta me olemme kypsymättömiä, toisaalta alamme laimistua... Minua tuo ärsyttää. Minusta tuntuu, ettei meitä käsitellä oikeimmalla ja hyödyllisimmällä tavalla."

"Puolet miehistöämme on sivistynyttä väkeä, suhteellisen sivistynyttä, mutta meitä käsitellään aina ikäänkuin olisimme sanomattoman typerä..."

"Ei liene syytä olla vihoissaan, mutta kun on käynyt 'Statesministerin' ja ollut hiukan näkemässä, kuinka vanha Cardinal menettelee, niin mielessä alkaa tuntua hammaskipu huomattaessa että täällä kaikki tehdään kaksin verroin hitaammin ja vain puoleksi niin hyvin kuin pitäisi."

Ilman mitään johdatusta hän sitten siirtyi kuvailemaan plutonansa miehistöä. "Paras mies joukossamme on eräs entinen kauppapalvelua, mutta jotta säästyisimme joutavilta ylistyksiltä, sattuu niin, että huonoin miehemme — olento, jonka kasvot ovat kuin täysikuu ja joka tuskin kykenee solmimaan omia kengännauhojaan ilman apua tai haukkumisia — on myöskin entinen kauppa-apulainen. Joukkomme epämiellyttävien jäsen on eräs pieni tylppänenäinen tuhrus, joka on lukenut Kiplingiä ja kuvittelee, ettei kukaan milloinkaan ole ollut siinä määrin Ortheris-soturin kaltainen kuin hän. Hän haeskelee kahta muuta 'Kolmen soturin' ryhmään kuuluvaa, jäsentä muistuttaen sitä

tehdessään poliitikkoa, jota ei kukaan kannata, mutta joka siitä huolimatta yrittää muodostaa ministeristöä. Hän pitää omantunnon asiana olla siivoton puheissaan. Häntä surettaa, jos joskus jää voimasana käyttämättä, niinkuin keikaria surettaa, jos hän sattuu tekemään kielivirheen. Minulla oli ennen tapana hiukan kiroilla, kun en ollut vanhempaini korvain kuultavissa, mutta Ortheris on minut parantanut siitä viasta. Kun hän on läheisyydessä, niin minä käyn melkein korupuheiseksi. Nyt minä käsitan, että kiroileminen on oman likansa pureksimista. Plutonassa ei ole mitään välinpitämättömyyden mahdollisuutta: täytyy joko rakastaa tai vihata. Minusta tuntuu, että ensimmäinen otteluni ei tule tapahtumaan saksalaisten, vaan sotilas Ortheriksen kanssa..."

Eräs kirje sisälsi vain piirroksen, joka ivaten mukaili tunnettua taulua, missä näkyy sotilasleiri; alhaalla ja ylempänä sotilaan uni lemmittynsä tapaamisesta. Mutta master Hugh syleili unessa suunnatonta tislauksastiaa soveliaan galvanometrin mitatessa hänen tunteensa voimakkuutta ja pienten kolmijalkain tanssiessa hänen ympärillään.

3.

Sitten saapui kirje, jossa hän äkkiarvaamatta kääntyi kriittiseksi.

"Isä hyvä, tämä on kiukkuinen kirje. Minun on pakko purkaa sisuni jollekin. Ja miten onkaan, ei yksikään näistä pojista siihen sovellu. En tiedä, olisiko minut tämän asian vuoksi asetettava seinää vasten ja ammuttava, mutta täten minä julistan, että kaikki tämän pataljonan upseerit kapteenista ylöspäin ovat kokoelma kyvyttömiä — ja monet kapteeneista saa langettaa samaan kadotukseen. Muutamat heistä ovat iloisia, hauskanluontoisia ja keskeneräisillä hengenlahjoilla varustettuja miehiä, toiset taas ovat epämiellyttäviä miehiä, joilta hengenlahjat kokonaan puuttuvat. Ja minä uskon — äskeinen *The Times'in* lähettämäsi kirje on minua hiukan valistanut — että he ovat keskiarvonäytteitä koko siitä sotilaslukasta, jonka on määrä voittaa tämä sota. Yleensä he ovat veltoja, mutta kun pääsevät joskus oikein vauhtiin, niin hätiköivät. Sen ajan, joka heidän tulisi käyttää ymmärryksensä kehittämiseen ja sotilaallisen kelpoisuutensa kartuttamiseen, he kuluttavat ruumiinsa hoitelemiseen. Suoraan sanoen he eivät kelpaa mihinkään. He eivät saa meitä kolmenkymmenen peninkulman päähän ilman että toinen puoli miehistä jää jälkeen, ruoka- ja makuutarpeet katoavat ja me saamme paastota kolmekymmentäkuusi tuntia tai jotain sen tapaista, eivätkä osaa laskea sormiansa kauemmaksi, koska eivät ole tottuneet käyttämään nenäänsä aritmeettisiin toimituksiin... Luulen, että tästä sodasta tulee jonkinlainen Inkermanin taistelu suuremmassa mittakaavassa. Me rivimiehet saamme hoitaa asian. Johto on 'poissa'..."

"Kaikki tämä, isä hyvä, johtuu siitä, että minun täytyy keventää sisuani. Minua on pidetty tarpeettomasti nälässä, väsytetty melkein kuoliaaksi ja kiusattu äärimmäisyyteen asti. Me olemme kulkeneet viisikolmatta peninkulmaa — viidessäkymmenessäseitsemässä tunnissa. Ja suunnilleen kahdeksantoista tuntia ilman ruokaa. Minä olen ollut kapteenini mukana, joka on majoittanut meidät tänne Cheasingholtiin. Oh, hän on *patus!* Herra jumala! Herra taivaallinen jumala, millainen *patus!* Hän pelkää kaikkia painettuja apuneuvoja, mutta hillitsee itseään sankarillisesti. Hän kerskuu siitä, 'ettei hänellä ole minkäänlaista paikallisvaistoa, tuhattulimmaista!' Kerskailee! Hän kulki umpimähkään tässä kylässä, jonka eri osat ovat hiukan hajallaan, eikä tahtonut käyttää karttaa, joka minulla sattui olemaan. Hän arvioi jokaisen huoneen tilavuuden silmämitalla, eikä tahtonut sallia minun mitata, ei edes jumalan antamalla luonnollisilla mittauskojeilla. Ei edes perimilläni jaloilla. 'Pistetään tänne viis' poikaa!' sanoi hän. 'Mitäs te huonetta mittaamaan? Emmehän me ole tulleet mattoja laskemaan.' Kun hän sitten oli *coup d'oeil'insä* mukaan jakanut miehet niin että niitä oli tungokseen asti toisessa puolessa kylää, huomasi hän toisen puolen olevan vapaana ja sai alkaa alusta. 'Jospa mittaatte ensin lattiain pinta-alan, sir', sanoin minä, 'ja teette luettelon taloista —' 'En minä sellaisiin', sanoo hän tuijottaen minuun ankarasti..."

"Eivät he sellaisiin, pappa! Miten asiat täällä 'viheriässä' armeijassa suoritetaan, siten ne tullaan suorittamaan tuolla 'kypsässäkin'. He eivät saavu perille ajoissa, he kadottavat tykkinsä niinkuin me nyt kadotamme keittiömme. Minä olen mykkä sotilas, minun tulee tehdä mitä käsketään; mutta nyt minä joka tapauksessa alan ymmärtää Neuve Chapellen taistelun.

"Väitetään, että uudessa armeijassa miehistön ja upseerien suhteet ovat erinomaiset. Kerran minä ehkä opin rakastamaan upseeriani — mutta en juuri vielä. Ei ennenkuin olen unohtanut ne toimenpiteet, joiden nojalla Cheasingholtiin majoittuminen tapahtui... Hän hutiloit tehtävissään ollenkaan sitä häpeämättä, ja kuitenkin hän mieluummin antaisi ampua itsensä kuin solmisi kengännauhansa huolettomasti. Se, mitä sanon upseereista, koskee todellisuudessa ainoastaan ja yksinomaan häntä... Kuinka oivallisesti nyt ymmärrän, että miehistö ampuu upseerejaan... Mutta vaikka jättäinkin väsymyksen ja kiukun huomioonottamatta, on tämä siirtyminen suoritettu hirvittävän kurjasti..."

Nuori mies palasi näihin muistutuksiinsa eräässä myöhemmässä kirjeessä.

"Sinä kai ajattelet minun aina moittivan, mutta minusta näyttää, että täällä tehdään kaikki mahdollisimman tuhlaavalla tavalla. Me tuhlaamme aikaa, tuhlaamme työtä, tuhlaamme tarpeita — Herra Jumala, kuinka tuhlaammekaan maamme varoja! Minä vakuutan sinulle, isä, ettei tämä arvostelu ole omahyväisen nuoren miehen mietteitä. Ei tässä ole mitään omahyväisyyden tilaa... Me olemme kuolettavasti kyllästyneitä tässä kirotussa kyläpahasessa oleilemiseen. Ei ole mitään tekemistä — ellei halua juosta muutamain hulltomaisten naikkosten jäljessä, joita me halveksimme ja inhoamme. Minä *en* ole mukana sellaisessa, isä. Enkä minä juo. Miksi en minä ole perinyt mitään paheita. Eilen meillä oli täällä tappelu — perin ikävystyttävää. Ortheriksen on huuli paisuksissa, eräällä toisella sotilaalla sinimarja silmän alla. Tuonnempana toimitetaan uusi ottelu. Minä alan tajuta, että sodan kauhistuttavin puoli on ikävystyminen...

"Ruokakomentomme kuvaa koko järjestelmää. Se on järjestelmä, jota suunniteltaessa ei ole vähääkään tavoiteltu mahdollisimman hyvän tuloksen saavuttamista — tuo ei kuulu sotaministeristön filosofiaan — vaan kaiken säännöstelemistä ja perustelujen välttämistä. Leipää ja lihaa jaetaan melkein liiankin runsaasti miestä kohti, ja käytännössä on sangen ankara punnitsemis- ja tarkastusjärjestelmä, joka kumminkaan ei ole erikoisen tehoisa. Liian runsaat annokset ovat tietysti suoranaista ylläkyä varasteluun tai tuhlaamiseen — senhän ymmärtää kuka hyvänsä, noita sotaministeriön vanhoja tuhmia juurakoita lukuunottamatta. Tarkastusjärjestelmä on tehokas annosten määrään, mutta ei niiden laatuun nähden, sen tajuaa yksinkertaisinkin. Armeijan ruoka-aineitten laatua tutkitaan parhaasta päästä hajuainestimen avulla. Elleivät ainekset haise pahalta, ovat ne hyviä...

"Sitten luovutetaan raaka-aineet kokille. Siihen virkaan on muutta mutkitta nimitetty jokin tavallinen sotilas. Hänelle vain sanotaan: 'Sinä olet kokki'. Ja koettaa parhaansa mukaan olla kokkina. Tavallisesti hän aloittaa paistamalla tai käristämällä lihaa koettaen arvata milloin paisti on kypsä. Sen mitä paistista jää jäljelle hän sitten hakkaa rikki ja tekee siitä muhennosta seuraavaksi päiväksi. Muhennos on hakattua lihaa, joka on keitetty isossa padassa. Pinnalla ui aika lailla rasvaa. Kun on syönyt, tekee mieli istuskella aivan rauhassa. Miehiä ruokitaan tavallisesti suuressa teltassa tai ladossa. Meillä on lato. Ei se ole mikään siisti lato, ja jotta ruokailu saisi enemmän yhteiskekkerien luonnetta, on lautasia, veitsiä ja hankosia riittämätön määrä. (Tahdon huomauttaa, ettei armeijassa kukaan osaa laskea kahdeksaakymmentä kauemmaksi.) Lopetettuaan aamupalveluksensa saavat korpraalit ryhtyä leikkaamaan annoksia. He sanovat, että kun siitä hommasta pääsee, tuntuu siltä, kuin olisi saanut päivällistä aivan riittävästi. He istuskelevat kalpeannäköisinä ja lähtevät sitten kylän kapakkaan. (Minusta luultavasti tehdään pian korpraali.) Ennen sodan puhkeamista oli Brittein saarilla naisia suunnilleen miljoona enemmän kuin miehiä. (Katso Fabian Society'n julkaisuja, jotka nyt ovat nuorison keskuudessa hyvin suosittuja.) Kenellekään noista naisista ei hallitus ole tahtonut uskoa armeijan ruoanlaiton ja ruoanjakelun vaikeata tehtävää. Kukaan tavallinen sotilas ei ole vähimmäissäkään määrässä harrastanut ruoanlaittoa ennen sotilaaksi tuloansa... Kaikki mitä muhennoksesta jää jäljelle ja samoin kaikki muu, mitä kokki muuten tekee mahdottomaksi syödä, heitetään pois. Me heitämme ruokaa pois saavillisittain. *Me hautaamme lihoja...*

"Me saamme kolme paria sukkia. Me kävelemme sangen paljon. Emme osaa parsia sukkia. Kun kannat ovat puhki, saamme rakkoja. Kelpo rakot tekevät miehen mitättömäksi. Miljonasta ylijäävästä naisesta ei (katso ylemp.) hallitus ole ymmärtänyt panna yhtäkään paikkaamaan meidän sukkiamme. Siksipä melkoinen osa meistä kulkeekin ontuen. Ja niin edespäin. Ja niin edespäin.

"Sinä varmaan pidät tätä hirmuisena napolisemisenä, mutta minä tahtoisin saada sanotuksi — teen sen nyt, sydäntäni keventääkseni, puhumalla suuni puhtaaksi — että koko tämä juttu voitaisiin suorittaa paremmin ja huokeammin, ellei sitä olisi jätetty noiden kerrassaan kokemattomien ja äärimäisen yksipuolisesti sotilaallisten herrojen tehtäväksi. He luulevat johtavansa Englantia ja osoittavansa meille kaikille, kuinka tuo on tapahtuva; mutta itse asiassa he vain pidättävät meitä. Tuhat tulimmaista, miksi heidän pitää tehdä kaikki? Yhdelläkään heistä ei ole kotonansa mitään määräämisvaltaa päivälliseen nähden, he eivät saa pistää nokkaansa keittiöön eivätkä uskalla mennä tarkastamaan talouskirjaa... Tavallinen brittiläinen eversti on avuton vanha herra; hänellä pitäisi olla hoitajatar... Tämä ei ole vain minun loukkaantuneen vatsani joutavaa napolisemista, vaan on tärkeä asia koko maalle. Ennemmin tai myöhemmin voi maa joutua kaipaamaan niitä ruokavaroja, jotka tuhlaaan kaikissa näissä hullutuksissa. Kaiken kaikkiaan tuhlaaan joka päivä varmaan monta tonnia erilaisia ruoka-aineita. Monta tonnia... Otaksukaamme, että sota kestää kauemmin kuin olemme laskeneet!"

Tuosta kohdasta Hugh poikkesi arvostelemaan sotilaallista henkeä yleensä. "Upseerimme ovat hiton siivoja poikia, melkein jokaikinen. Siinäpä juuri onkin pulma. Kunpa he eivät olisikaan niin hiton siivoja poikia! Kunpa he käyttäytyisivät miehistöään kohtaan niinkuin preussilaiset upseerit, niin me ottaisimme suorittaaksemme vallankumouksen sodan ohella ja tekisimme puhdasta yhdellä kertaa. Mutta he ovat siivoja, suorastaan ihastuttavia... Heidän ajatuskykynsä tosin ei ole melkoinen eivätkä he ymmärrä, että jonkin asian kunnollisella suorittamisella tarkoitetaan sen mahdollisimman pikaista ja käytännöllistä suorittamista. He eivät halua ponnistella yli voimiansa. Jos heidän luonnonlaatunsa olisi kehnompia, niin kukaties heidän työnsä olisi parempaa. He eivät tahdo käyttää karttoja, aikatauluja tai

hakukirjoja. Kun me siirrymme toiseen paikkaan, niin he sieppovat tietoja sieltä täältä vain kuuleman mukaan; ei yksikään upseereistamme ole ollut kyllin älykäs hankkiakseen yksityiskohtaisen kartan tai Michelinin käsikirjan. Heidän älynsä toimii vain kuuleman mukaan. He ovat hätiköiviä, tyhjänpäiväisiä ja tuhlaavia — ja kun jotakin on tehtävä, esiintyvät he vaativaisina. Omien kunniakäsitteittensä mukaan he ovat täydellisiä. Rohkeutta on kaikilla riittävästi, jopa runsaastikin, rehellisyyttä, totuudenrakkautta ja niin edespäin — kiitettävässä määrin. Heillä on jonkinlainen jockeymainen mittakaava, reippautta ja rohkeutta varten, eikä se olekaan aivan huono, ja he pitävät kovin pahana poskipartaa ja nappien aukioloa. Mutta he erehtyvät lukiessaan ajattelun samaan luokkaan kuin poskiparran, siis pitäessään sitä jonkinlaisena joutavanaikaisena lisäkasvannaisena. Sen sijaan että lukisivat sen kuuluvaksi samaan luokkaan kuin nappien kiinniolon. He vihaavat säästäväisyyttä. Ja varustautumista...

"He eivät tahdo tunnustaa, että epäpätevyys on eräänlaista epärehellisyyttä. Kunhan ei varasta puolta shillingiä, on heidän mielestään yhdentekevää, jos tuhlaa puoli kruunua. Nyt tulee jotakin viisasta! *Sotaikäyvän kansakunnan näkökannalta on puoli shillingiä tasan viidesosa puolta kruunua...*

"Kun aloitin tämän kirjeen, olin aivan vimmoissani, luultavasti lähinnä aamuisen muhennoksen vuoksi; kun olen ehtinyt näin pitkälle, tuntuu minusta siltä kuin olisin halpamainen riitapukari... On merkillistä, isä hyvä, että minä kirjoitan sinulle tällaista. Minua miellyttää sinulle kirjoittaminen. Minä en mitenkään voisi sanoa sitä minkä kirjoitan. Heinrichilla oli Breslaussa uskottu ystävä, jolle hän tapasi kirjoittaa Sielustaan. Minä en ole kokenut sellaista teutonista ystävyssuhdetta. Eikä minulla ole Sieluakaan. Mutta minun täytyy kirjoittaa. Täytyy kirjoittaa jollekin — täällä ei ole mitään muutakaan tekemistä. Mutta nyt sammuttaa vanha rouva alakerrassa kaasun; hän tekee sen aina puoli yhdentoista aikaan. Hänen ei pitäisi sitä tehdä. Hän saa shillingin kultakin meiltä. Anna anteeksi lyijykynäni..."

Tuo kirje loppui keskelle lausetta. Kaksi seuraavaa olivat lyhyitä ja leikillisiä. Sitten tuli äkkiä uusi ääni kelloon.

"Olemme saaneet kiväärit! Meistä on vihdoinkin tullut oikeita aseistettuja sotilaita. Joka pojalla on kivääri: Ne ovat japanilaisia. Niihin on käytetty jotakin keveätä puolajia, joka muistuttaa tuoretta tammea ja hienoja huonekaluja ja herättää omistajassa Puutarhakaartin tunnelmaa; mutta liinaöljyn avulla on asia luullakseni koko lailla korjattavissa. Ne ovat joka tapauksessa oikeita kiväärejä, ne paukahtavat. Olemme hiukan hupsuja ne saatuamme. Ainoastaan koulutuksemme ja sotilaskurimme estää meitä laukomasta kohti mitään pahaa aavistamattomia katselijoita, joita liikkuu näköpiirin rajalla. Eilen näin miehen noin puolen peninkulman päässä. Minut valtasi ajatus, että voisin osua häneen — aivan keskelle... Ortheris, tuo vintiö, on saanut moottoripyörän, jota hän nimittää 'auto-piruksensa' — ei kukaan tiedä mistä syystä — ja mikäli ymmärrän, voi ainoastaan kuolema tai häpeällinen käytös pelastaa minut ylenemästä korpraaliksi ensi kuun kuluessa..."

4.

Eräs seuraavista kirjeistä loi uutta valoa nuoren 'auto'-miehen historiaan. Jo ennen kivääri- ja autokautta ja huolimatta niistä tappeluista, joihin hän oli joutunut erään tai eräiden nimeltä mainitsemattomien henkilöiden kanssa, Ortheris koki ikävyyksiä. Hugh'n kertomusta luonnehti nuoruusiälle ominainen suorasukainen *savoir-faire*.

"Muistaessani mainitsen, että Ortheris, noudattaen luojansa viittauksia ja kärsien sitä sanomatonta ikävystymistä, joka täällä vallitsi ennen kiväärien saapumista, unohti lordi Kitchenerin neuvon ja yritti valloitusta naismaailmassa. Tulos oli kiusallinen, ja nyt hän tahtoo itsepintaisesti saattaa sen koko plutonan tietoon. Hänen valitsemansa uhri on kelpo tavalla mukiloinut ja raapinut häntä, ja hänen vanhempansa — kumpikin pelottavia henkilöitä — ovat kieltäneet häneltä pääsyn huoneistoon (anniskeluhuoneistoon). Eivätkä he vain kieltäneet häntä tulemasta huoneistoonsa. He eivät osoittaneet asianomaista kauhistusta Don Juania kohtaan, eivätkä näyttäneet ollenkaan kunnioittavan valtion univormua. Mikäli voimme ymmärtää, oli mamma saanut hänet käsiinsä ja antanut aika tavalla korville. 'Mitä helvettiä pitää miehen tehdä?' huusi Ortheris. 'Eihän sitä sovi ruveta akkaa rusikoimaan.' Pappa oli usuttanut koiran hänen kimppuunsa. Vähemmän avomielinen sielu olisi vaieten sivuuttanut tuollaiset yksityiskohdat — minä olisin sekä liian omahyväinen että liiaksi nöyryytetty — mutta hänen luonteensa ei ole sellainen. Hän puhuu asiasta vilpittömän ihmettelyn äänellä. Hän juttelee siitä juttelemasta päästyäänkin: 'Akasta minä viisi', sanoo hän, 'viisi hänestä. Mutta se minua kismityttää, että erehdyin *tytön* suhteen niin riivatusti. Nähkääs, minä huomaan loukanneeni *häntä*. Ja sitä minä tosiaankaan en aikonut. Paha minut periköön, jos aioin. Minä en olisi tahtonut, että niin kävi, jumal'auta en olisi. Ja nyt ei pääse edes hänen puheilleen, jotta saisi selittää... Naurakaa vain, pojat, mutta te ette ymmärrä tämän asian laatua, pojat... Minua se kiusaa riivatusti. Te luulette, että minä poika olisin omia aikojani ruvennut ryöstöhommiin (Vihainen huudahdus, johon armoton hyväksymisulina hukkuu). Miten helvetissä sitä tietää, *milloin* pitää?... *Vieköön* minut, ellei tyttö minusta pitänyt.'

"Tuohon tapaan hän jatkaa tuntikaupalla — pimeässä.

"Minä olin rehellisesti pihkassa häneen."

"Ihmeellisintä on, että minä tuon johdosta alan pitää Ortheriksesta.

"Luullakseni se johtuu siitä, että tapaus on häntä ällistyttänyt siinä määrin, ettei hän muista ollenkaan näytellä Ortherista eikä Tommy Atkinsia, vaan on jälleen oma itsensä. Hän muistuttaa pelottavasti rakkia, jossa on koko joukko karheakarvaista terrieriä ja hieman airedalelaista. Hän on rakki, josta pitää, huolimatta siitä, että hän kuljettaa mukanaan kaikkien nuuskimainsa asiain inhottavaa hajua."

5.

Mr Britling, joka Hugh'n kirjeitten avulla oli päässyt melkoista paremmin asioihin perehtymään, ajeli automobiilillaan ympäri Essexiä, pistäytyipä pari kertaa Berkshiressä ja Buckinghamshiressäkin, ja huomasi vanhan, rauhallisen maaseudun yhä enemmän muuttuvan varustetuksi leiriksi. Hän taipui väheksymään Hugh'n arvostelujen merkitystä. Hän keksi niissä jonkinlaista nuoruuden karmeutta, joka on liian kärkevää suvaitakseen puolinaisia, toimenpiteitä ja meidän surkeita inhimillisiä pakoilujamme, joiden tarkoituksena on välttää liiallista ponnistusta kysyvää täydellisyyteen pyrkimistä. "Surkeita inhimillisiä pakoilujamme, joiden tarkoituksena on välttää liiallista ponnistusta kysyvää täydellisyyteen pyrkimistä", — tuo lausuma oli mr Britlingin. Mr Britlingille, joka katseli asioita kauempaa, mutta tunsii niitä laajemmin, oli uusi armeija ylpeyden ja ihastelun esine.

Häntä miellytti saapua johonkin rauhalliseen kylään ja nähdä voimakkaita, khakipukuisia nuorukaisia toimissaan, nähdä lieassa olevat hevoset, tuntea pidätetyn voiman vaikutelma, havaita silloin tällöin vilahdukselta tykkejä ja ampumavarakuormia. Minne tulikin, kaikkialla oli sotilaita ja yhä vain sotilaita. Niitä virtasi alinomaa Flanderiin ja pian myöskin Gallipoliin, mutta se ei näyttänyt mitenkään vähentävän kotona harjoituksissa olevien lukua. Rautateitse kuljetettujen sotatarpeiden ilmeisesti lisääntyvä paljous sai hänet miellyttävästi lämpenemään. Liverpool Street asemalle ajaessaan hän ilokseen näki pitkän junan avoimia tavaravaunuja, jotka tervakankaalla peitettyine vaunuilleen, rattaineen ja tykkeineen tuntuivat salaperäisen lupaavilta. Yön pimeydessä hän saattoi pelätä häviötä, mutta kun näki miehet, kun kierteli maaseudulla, niin oli mahdotonta uskoa muuhun kuin voittoon...

Mutta kevään ja kesän kuluessa ei mitään voittoa saatu. Toukokuun "suuri offensiivi" pysähdytettiin ja lopetettiin, kun oli suoritettu joukko tuloksettomia ja erittäin kalliiksi käyneitä hyökkäyksiä Ypresin ja Soissonin välillä. Saksalaiset olivat kehittäneet erinomaisen tieteellisen puolustustavan, jossa kuularuiskut korvasivat kiväärejä ja hyökkäävä puoli kärsi mahdollisimman suurta häviötä puolustajain menettäessä mahdollisimman pienen määrän miehiä. Sotaministeriömme ei ollut aikaisemmin pannut suurtakaan painoa konekivääreihin, mutta nyt asianlaita muuttui. Muuten kääntyi Englannin tarmo nyt yhä enemmän Dardanelleihin päin.

Dardanelleihin suuntautuvan hyökkäyksen ajatus oli jo aikaisemmin viehättänyt brittiläistä mieltä. Ukot olivat aina lapsuudestaan saakka tottuneet lauseparteen "tunkeutua Dardanellein läpi", joten siihen ei liittynyt mitään fantastista ja hämmästyttävää uutuudentuntoa, joka sai "ilmahyökkäyksen" tuntumaan niin takeettomalta toimenpiteeltä. Dardanellein läpi tunkeutuminen oli Englannin historiaan kuuluva aate. Se ei mitenkään tehnyt poikkeusta perintätapaan. Pian senjälkeen, kun turkkilaiset olivat sotaan yhtyneet, ilmaantui Marmaramereen englantilaisia sukellusvenheitä, ja helmikuussa alkoi Dardanellien järjestelmällinen pommittaminen. Sitä jatkettiin keskeytyksin kuukauden aika, jonka puolustajat käyttivät linnoituslaitostensa lujittamiseen saaden hankkimansa kokemuksen ohessa apua ajoittaisesta huonosta säästä. Tämä ensimmäinen hyökkäysvaihe kohosi huippukohtaansa, kun hyökkäävä laivasto maaliskuun 17:ntenä tunkeutui salmiin ja *Irresistible*, *Ocean* ja *Bouvet* menetettiin. Kuusiviikkoisen väliajan jälkeen, joka tarjosi puolustajille tilaisuutta lisävarustusten suorittamiseen ja sai heidät täysin tietoisiksi siitä, mitä tuleman piti, kokoontuivat näyttämölle liittovaltain armeijat, jolloin suoritettiin vaikea ja kallis maihinnousu kahdessa kohden Gallipolin nientä. Siten alkoi Dardanellien puolustuslaitosten hidas ja verinen piiritys. Lisäksi tuli elokuussa suoritettu uuden englantilaisen armeijan yllättävä maihinlaskeminen Suvlan lahdessa ja sen Anafartan taistelussa kärsimä tappio, joka aiheutui päällystön epäpätevyydestä ja johdon yleisestä velttoudesta. Tuloksena oli, että Maidos jäi saartamatta ja salmensuun varustukset valloittamatta... Sill'aikaa oli Venäjän joukot, joiden eteneminen saavutti äärimäisen kohtansa Przemyslin valloituksessa, pakotettu peräytymään, ensin etelässä, sitten pohjoisessa. Saksalaiset valloittivat takaisin Lembergin, marssivat Varsovaan ja tunkeutuivat kohti Brest-Litovskia. Venäläisten linjain taakse päin vyöryminen vaikutti häviöltä, saksalaiset hyökkäsivät Riikaa ja Pietaria kohti saapuen Vilnaan syyskuun keskivaiheilla... Päivä päivältä mr Britling seurasi taistelun vaiheita kärsimättömänä, hämmästyen, mutta kadottamatta uskoa Britannian lopulliseen voittoon. Maassa parveili yhä joukkoja ja lämmin kesäaurinko paistoi. Toinen heinäsaato korvasi ensimmäisen niukkuuden, vehnä oli erinomaista, ja suuri viikunapuu Dower House'in kulmassa antoi niin runsaan sadon ja niin mehukkaita hedelmiä, ettei sellaista oltu vielä milloinkaan nähty...

Eräänä päivänä kesäkuun alussa, kun nuo viikunat vielä olivat pelkkää toivetta, ilmestyi Dower House'iin Teddy Lettynsä keralla. Hän tuli sanomaan hyvästi ennenkuin lähti rintamalle. Hänen oli seurattava erästä osastoa, jonka piti täyttää riveihin ilmaantuneita aukkoja — hän ei tiennyt missä. Essexiläiset tekivät hyvin tehtävänsä, mutta kärsivät suuria tappioita. Mrs Britling antoi tuoda teen ulos nurmikolle sinisen seetripuun alle, mr Britling oli epätietoinen siitä, mitä hänen sopivimmin olisi pitänyt sanoa, ja hän jutteli hämmennyksissään melkein kuin Teddyn lähtö ei olisi merkinnyt mitään. Häntä kiusasi yhä tuo omituinen tunne, että hän oli vastuunalainen Teddylle. Teddy ei ollut lainkaan niin eloisa kuin ennen sotilaspuvun saantia, hänen käytöksessään oli pikemmin tyyntä innostusta kuin vilkasta kiihtymystä. Hän tiesi nyt, mikä oli kysymyksessä. Hän tiesi nyt, ettei sota ollut mitään leikintekoa, vaan että se muodostuisi vakavimmaksi kokemukseksi, mitä hänellä oli ollut ja luultavasti koskaan tulisi olemaan. Ei tehty enää leikkiä Lettyn eläkkeestä, ja aivan yleisesti vältettiin järeästä tykistöä ja tukehduttavista kaasusta puhumista...

Mr ja mrs Britling seurasivat nuoria veräjälle.

"Onnea matkalle!" huusi mr Britling erottaessa.

Teddy vastasi kättään huiskuttamalla.

Mr Britling seisoి hetken aikaa katsellen heidän kulkuaan kohti pientä tupaa, jossa heidän oli määrä toisistaan erota.

"Minä en pidä siitä että hän lähtee", sanoi hän. "Toivon että hän siitä hyvin suoriutuu... Teddy on nykyään niin vakava. Siinä on jotakin keskinkertaista, siitä puuttuu roomalaista vivahdusta, mutta minä olen iloinen, ettei Hugh'n voi niin käydä —" Hän teki laskelmia. "Ei ainakaan vuoteen ja kolmeen kuukauteen, vaikkapa lähettäisivät hänet tuleen syntymäpäivänensä..."

"Silloin voi kaikki jo olla ohi..."

6.

Laskelmia tehtäessä ei Hugh itse ollut mukana.

Kuukauden kuluessa tuli hänkin sanomaan jäähyväisiä.

"Mutta mitä tämä merkitsee?" väitti mr Britling vastaan arvaten ennakolta, minkä vastauksen tulisi saamaan. "Ethän sinä ole yhdeksäntoistavuotias."

"Minä olen riittävän vanha siihen hommaan", sanoi Hugh. "Totta puhuen minut merkittiin luetteloihin yhdeksäntoistavuotiaana."

Mr Britling oli vaiti vähän aikaa. Sitten hän puhui katkonaisesti.
"En minä sinua moiti", sanoi hän. "Se oli tehty — oikeassa mielessä."

Harjoitus ja alipäälyllystölle kuuluva vastuu oli painanut uuden, miehekkään leiman korpraali Britlingin käyttökseen. "Minä olin Statesministerissäkin aina korkeammassa luokassa kuin ikäiseni", sanoi hän ikäänkuin tuo olisi selittänyt kaikki.

Hän katseli erästä ruusunuppua aivan kuin se olisi kiinnittänyt hänen mieltänsä. Sitten hän huomautti kuin ohimennen:

"Minä ajattelin, että jos minun sotaan piti, niin oli parempi suorittaa asia kunnollisesti. Minusta tuntui, että se oli jotenkin puolinaista, ellei pääsisi juoksuhautoihin... Minun olisi pitänyt puhua siitä sinulle..."

"Niin", vahvisti mr Britling.

"Aluksi minä sitä arastelin... Ajattelin, että sota kenties olisi sitä ennen lopussa, joten ei tarvitsisi ryhtyä asiasta keskustelemaan... En tahtonut kajota siihen."

"Aivan niin", sanoi mr Britling, ikäänkuin tuo olisi täydellisesti asian selittänyt.

"Teidän ruusunne ovat menestyneet hyvin tänä vuonna", virkkoi Hugh.

7.

Hugh jäi yöksi. Hän vietti kotonaan sekä omasta että muitten mielestä pitkän, painostavan, tyhjänpäiväisen illan. Ainoastaan pikku pojat olivat todella luonnollisia ja vilkkaita. Vanhemman veljen lähtö teki heihin valtavan ja virkistävän vaikutuksen, ja he halusivat tehdä lukemattomia

juoksuhaudantolamää koskevia kysymyksiä. Useihin niistä Hugh'n täytyi luvata vastata sitten kun hän itse oli tullut niin pitkälle. Sitten hän saisi nähdä miten asiat oikein olivat. Mrs Britling oli äidillinen ja ymmärtäväinen, kun oli kysymyksessä hänen varustuksensa. "Tarvitsetko talvivaatteita?" tiedusteli hän.

Vasta kun Hugh jäi yksin isänsä kanssa, kaikkien muiden mentyä levolle, tunsu hän voivansa puhua.

"Tällaiset asiat koskevat meihin syvemmin kuin esimerkiksi johonkin ranskalaiseen perheeseen", huomautti Hugh tulisijan luota.

"Niinpä kyllä", myönsi mr Britling. "He olisivat tällaiseen paremmin valmistuneita... He osaisivat sanoa, mitä on sanottavaa. Tottumus asevelvollisuuteen ja 70 ovat heitä kasvattaneet."

Sitten hän sanoi melkein harmistuneesti:

"Vanhempain miesten pitäisi lähteä ennen teitä poikasia. Kuka jatkaa, jos teitä paljon kaatuu?" Hugh mietti.

"Kiivaammassakin taistelussa on suurempi mahdollisuus jäädä elämään kuin kaatua" sanoi hän.

"Taitaapa olla."

"Yksi kolmesta tai neljästä kaikkein kuumimmista kohdissa."

Mr Britling ei ilmaissut mitään tyydytystä. "Jokaisen on kestettävä jotakin tämääntapaista."

"Ainakin kaikkien kunnan ihmisten", sanoi mr Britling...

"Siellä tulee saamaan aivan erikoisia kokemuksia. Tuntuu siltä kuin ei sitä voisi verrata —"

"Mihin?"

"Elämään yleensä. Sellaisena kuin on oppinut sen tuntemaan."

"Eihän niitä tosiaankaan käy toisiinsa vertaaminen", myönsi mr Britling.

"Erimittaisia", virkkoi Hugh.

Hän tuntui punnitsevan sanojaan. "Ei tunnu siltä", sanoi hän, "kuin lähtisi johonkin toiseen osaan samaa maailmaa tai keksisi jonkin uuden puolen siinä maailmassa jonka tuntee. Tuntuu siltä kuin olisi viettänyt elämänsä suljetussa huoneessa ja nyt käskettäisiin astumaan ulos... Tuo johtaa mieleeni erään omituisen pikku seikan, joka tapahtui viime talvena minun Lontoossa ollessani. Minä jouduin omituiseen seuraan. Luulen etten ole sitä sinulle kertonut. Jouduin syömään illallista muutamain ylioppilaiden kanssa Chelseässä. En ollut käynyt siellä ennen, mutta ne näyttivät kunnan ihmisiltä — minunlaisiltani — ja kenenlaisilta hyvänsä. Illallisen jälkeen he veivät minut mukanaan eräiden henkilöiden seuraan, joita *he* eivät sen paremmin tunteneet — ne olivat henkilöitä, jotka olivat jossakin tekemisissä jonkin dramaattisen koulun kanssa. Siellä oli pari kolme nuorta näyttelijätärtä, eräs laulaja ja muuta sellaista väkeä. Me istuimme savukkeita polttaen ja aloimme jutella teatterista, kirjoista, taidenäyttelyistä ja sen sellaisesta. Mutta äkkiä koputettiin oveen, eräs meistä meni ulos ja tapasi poliisin, jolla oli pidättämiskäskey mukanaan. He veivät isäntämme pojan mukanaan... Kysymyksessä oli murha...".

Hugh oli hetken vaiti. "Se oli Bedford Mansionin salaperäinen tapahtuma. En usko, että muistat sitä; luultavasti et tullut siitä silloin lukeneeksikaan. Hän oli murhannut erään henkilön... Yksityiskohdathan ovat tässä samantekeviä, mutta minä ajattelen saamaani vaikutelmaa. Ensin hauska, hyvinvalaistu huone ja siinä muka kelpo ihmisiä — ja sitten aukenee ovi, sisään astuu poliisi ja kylmä viima käy kautta huoneen. *Murha!* Eräs nuori tyttö, joka näytti hyvin tuntevan nuo ihmiset, selitti minulle kuiskaten mitä oli tapahtumassa. Tuntui siltä kuin olisi avautunut lattialuukku johonkin syvyyteen, jonka oli aina tiennyt siellä olevan, mutta johon ei milloinkaan ollut oikein uskonut."

"Niin kyllä", virkkoi mr Britling. "Niin kyllä."

"Aivan samalta tuntuu minusta, kun on tämä sotajuttu kysymyksessä. Täällä meillä ei ole mitään oikeata kuolemaa. Se pannaan näytteille ja suljetaan laatikkoihin. Ja onnettomuustapauksien varalta kääriydytään suojeleviin verhoihin. Jos hevonen sattuu täällä potkaisemaan, niin joudut vuoteeseen ja kohta on kaikki hyvin... Mutta siellä, siellä oi kuin toisessa kiertotähdessä. Siellä on kaiken ulkopuolella... Sinne minä nyt lähdän... Sen sijaan että täällä ei ole kuolemaa missään, on siellä kuolema kaikkialla, siellä ulkopuolella. Meidän tulee tehdä kaikki voitavamme tappaaksemme toisiamme. Tämän maailman selvä vastakohta."

Mr Britling nyökkäsi.

"Minä en ole vielä koskaan nähnyt ruumista Dower House'in tienoilla ei ole ruumiita."

"Me emme ole tahtoneet niitä sinulle näyttää — sellaisia kaameita asioita."

"En minä valita", sanoi Hugh... "Mutta — master Hugh — master Hugh, jolle ette ole tahtoneet sellaista näyttää — ei tule koskaan takaisin."

Hän jatkoi nopeasti isän luodessa häneen epätoivoisia silmäyksiä: "Minä tarkoitan, että olipa miten hyvänsä, *tämä* Hugh ei milloinkaan palaa. Joku toinen ehkä. Mutta minä tulen olleeksi ulkopuolella, ja kaikki on oleva toisenlaista..." Hän vaiken. Milloinkaan ei mr Britling ollut tuntenut itseään niin kykenemättömäksi jatkamaan keskustelua.

"Asia on sama", sanoi hän hakien kuvaa ja pakostakin vain jäljitellen poikaansa, "asia on sama kuin jos jokin lähtisi kirkkaasti valaistusta huoneesta ulos lumimyrskyyn korjaamaan kattoa..."

Muutamia hetkiä olivat isä ja poika kumpikin vaiti. Heissä oli omituinen tunne, että oli mahdotonta saada sanotuksi mitä halusivat. Ei kumpikaan sanonut, mitä oli tahtonut sanoa toiselleen, eikä kumpikaan silloin selvästi tajunnut, mitä heillä oli toisilleen sanottavaa...

"Se on ihmeellistä", sanoi mr Britling.

Hugh sai sanotuksi vain: "Maailma on ylösalaisin..."

"Tehtävä on suoritettava", sanoi mr Britling.

"Tehtävä on suoritettava", sanoi Hugh.

Vaitiolo venyi pitemmäksi.

"Sinun pitää nousta aikaisin aamulla", sanoi mr Britling...

8.

Kun mr Britling oli yksin huoneessaan, alkoivat kaikki ne ajatukset ja tunteet, jotka äsken olivat estyneet, tulvia yhä nopeammin ja runsaammin hänen mieleensä.

Hänestä tuntui — tavan takaa oli hän viime vuosina tuntenut samaa — että hän nyt juuri oli pääsemässä Hugh'n perille. Tuollainen alinomainen oma lapsiensa "jälleen löytäminen" kuuluu kaikkien valppaitten vanhempien kokemuksiin. Hän oli aina pitänyt Hugh'ta poikasena ja nyt seisoi hänen edessään mies, joka puhui niinkuin mies toiselle miehelle. Ja tuo mies, tuo ihka uusi mies, joka oli puhdas ja kirkas kuin äskenlyöty raha, täytti mr Britlingin mielen hämmästyksellä ja ihailulla.

Tuntui siltä kuin hän olisi ensi kerran havainnut nuoruuden kauneuden katsellessaan Hugh'n hoikkaa, sopusuhtaista, khakipukuista vartaloa. Hänen avoimissa kasvoissaan, kirkkaissa silmissään, hienoviivaisissa kulmakarvoissaan, jotka olivat täsmälleen samanlaiset kuin äidin, ilmeni sanomatonta hentoutta. Ja tuo kirkas, kelpo poika puhui yhtä vakavasti yhtä viisaasti kuin mikä ahavanpurema, monissa vesissä lionnut vanha junkkari hyvänsä...

Poika oli viisas.

Hän ajatteli omin päin; hän ajatteli oman asemansa kauttaaltaan, ei omahyväisesti, vaan täynnä vastuunalaisuuden tuntoa. Hän ei palvellut sankareita eikä yrittänyt niitä jäljitellä, hän ei sepitellyt mitään romanttista tarinaa oman minänsä ympärille. Jos hän oli sukupolven oikea edustaja, niin tämä sukupolvi oli parempi kuin mr Britlingin oli ollut...

Siitä mr Britlingin ajatukset siirtyivät siihen huoleen, mitä hänellä itsellään oli ollut, kun häntä ei huolitettu vapaaehtoiseksi. Hän tunsu pistävää häpeää ajatellessaan, että nuo kelpo pojat kulkivat kohti kuolemaa ja haavoja neljänkymmenen ikäisten ja heitä vanhempien miesten maatessa mukavasti kotonaan. Kuinka typerää oli tehdä tuollaisia päätöksiä! Siinä nyt olivat isät, jotka olivat suorittaneet päivätyönsä, ampuneet nuolensa, korvanneet jollakin arvokkaalla työllä kasvatuskustannuksiaan, ja he eivät saaneet harjoitusta, heitä ei katsottu kelvollisiksi mihinkään palvelukseen, he olivat hävettävän hyvässä turvassa ja suorittivat joutavaa aprillityötä ylimääräisinä konstaapeleina. Sill'aikaa heidän nuoret, viattomat poikansa, joita ei vielä oltu koeteltu, joiden kasvavat mahdollisuudet olivat vielä ilmenemättä, joutuivat kuoleman kitaan, juoksuhautoihin... Sota jättäisi maailmaan vain raajarikkoja, vanhuksia ja lapsia...

Hän tunsu itsensä kurjaksi pelkuriksi, joka lihavana, ahdashenkisenä ja harjoittamattomana piiloutui

Maryn elämästä kohonneen rakkaan vesan taakse.

Hän kärsi voimattoman nöyryytyksen tuskia.

Kuinka typerästi maailmaa johdettiinkaan?

Hän joutui raivoon. Hän ei voinut jäädä makaamaan vuoteeseensa, hän nousi ja alkoi kävellä huoneessaan törmäten pimeässä tuoleihin ja pöytiin... Me olimme liian typeriä suorittaaksemme yksinkertaisimpia tehtäviä: lähetimme poikamme rasituksiin ja armottomaan vaaraan, lähetimme heidät huonosti varustettuina, vailla riittävää tukea, lähetimme lapsemme Molokin tuleen, koska me englantilaiset olimme olemukseltamme tylsää, pyylevää, teeskennellyn hyvänluontoista, vanhaa ja keski-ikäistä väkeä. (Niin hän koetti jakaa itseysytöksen sietämätöntä taakkaa toistenkin osalle.) Miksi hän ei tehnyt mitään asioiden muuttamiseksi, niiden korjaamiseksi? Mitä hyödytti omaksuttu vaatimattomuus, suvaitsevaisuuden ja luottamuksen yritykset noita vanhoja juristirenttuja, noita loruavia puhujia, noita paksupäisiä upseereja ja ahdasmielisiä virkamiehiä kohtaan. Ne sallivat Englannin nuorison joutuvan teurastettavaksi... Vanhat miehet istuivat vaaran ulkopuolella valmistellen nuorukaisille kuolemaa juoksuautoihin. Sellainen oli todellisuus. "Poikani!" huusi hän kiivaasti pimeässä. Hänessä elävä kansallisen epäpätevytemme tunto kävi tuskalliseksi, fantastisen pistäväksi. Tuntui siltä kuin kaikki hänen hellimänsä harhaluulot olisivat hävinneet... Mitä auttoi, jos sai ihmiset uskomaan, että tuolla ylemmissä piireissä suunniteltiin jonkinlaista suurta vastasiirtoa, jonka oli määrä johtaa voittoon Oli päivänseivää, ettei niillä ollut mielikuvituksen voimaa eikä älyä yhteensä edes niin paljoa, että olisivat voineet vastasiirron keksiä. Mikä tylsä joukko hyvänsä voi tehdä vastarintaa, mutta vain mielikuvitus voi antaa iskun. Mielikuvitus! Meidän kai olisi parasta olla iskemättä. Me voisimme iskeä ilmassa. Me voisimme iskeä merellä. Me voisimme iskeä lujasti Gallipolissa sen sijaan, että tiputtelisimme sinne riittämättömiä armeijoja niinkuin isämme tiputtelivat miehiä Sedanin luo... Mutta ukot, istuvat yhä vain pöytiensä ääressä kylläisinä ja unisina pudistellen vanhoja viekkaita päätänsä. Sanomalehdistö löpöttelee saaden aikaan omituisia kaksimielisiä ääniä kuten myrskyn käsiin joutunut laivanlasti apinoita. Vanhat poliittiset naikkokset hankkivat edelleenkin paikkoja kelvottomille miehille ja hyökkäävät jokaisen johtajaksi kelpaavan miehen kimppuun, käyttäen häväistysjuttuja, solvausta ja valhetta...

Sota oli kadottanut kaiken ylevyytensä, kunnianhohteensa ja draamallisuutensa.

Ainoa toivomme oli nyt uuvuttaminen. Ainoa strategiamme oli korvata veri verellä — siinä uskossa, että meidän säiliömme osoittautuisi syvemmäksi...

Nyt tuohon säiliöön asteli Hugh, nuorena ja hymyillen...

Sota muuttui painajaisuneksi...

9.

Aamulla mr Britlingin kasvot olivat kalpeat yöllisen aatosmyrskyn jäljeltä, Hugh'n sitävastoin raikkaat, kuten terveellisen unen jälkeen ainakin. He käyskelivät nurmikolla, ja mr Britling puheli toivehikkaasti yleisestä tilanteesta, kunnes tuli aika lähteä asemalle...

Pieni vanha asemapäällikkö ymmärsi heti asian ja oli läsnä, kun he viimeisen kerran puristivat toistensa kättä.

"Onnea matkalle, Hugh!" huusi mr Britling.

"Onnea matkalle!" huusi pieni vanha asemapäällikkö.

"Ei se ero ole helppoa", sanoi hän mr Britlingille junan liukuessa pois. "Täällä on monet jäähyväiset senjälkeen kun tämä pitkä sota alkoi. Monet. Ja osa ei tule enää koskaan takaisin."

10.

Muutamaan päivään mr Britling ei kyennyt ajattelemaan muuta kuin poikaansa ja sydämessä tuntui aina kumea kipu. Hänestä tuntui samalta kuin kerran aikoja sitten, kun hän odotti alakerrassa ja Hugh oli yläkerrassa kirurgin veitsen alla. Mutta tällä kertaa leikkaus jatkui jatkumistaan. Pahimmassa tapauksessa hänen pojallaan oli vain yksi mahdollisuus neljästä tai viidestä tulla surmatuksi tai pahasti haavoitetuksi, mutta hän ei voinut ajatella muuta kuin tuota yhtä mahdollisuutta. Hän tunsikin kuinka se painoi mieltä, kuinka se lamasi...

Mutta sen sijaan, että olisi murtunut tuon painoi alla, hän sangviinisen mielenlaatunsa avulla siitä vapautui. Hänen ajatuksensa suuntautuivat äkkiä noihin neljään muuhun mahdollisuuteen. Aivan kuin

tiloiltaan suistunut nivel olisi luiskahtanut oikeaan asentoonsa. Se tapahtui yhtä nopeasti. Hän huomasi sopeutuneensa siihen ajatukseen, että Hugh oli hengenvaarassa. Siitä oli tullut tosiasia, tottumus. Hän saattoi sietää sen ja hoitaa asiansa...

Hän matkusti Lontooseen ja tapasi klubissa toisia, jotka olivat samassa kadotuksessa. Hän käsitti nyt, ettei ole erikoisen ihmeteltävää, eikä harvinaisen traagillista, jos on poika rintamalla.

"Minun poikani on Gallipolissa", sanoi eräs "Siellä on kovat paikat."

"Minun poikani on Flanderissa", sanoi mr Britling. "Hänen täytyi välttämättä päästä rintamalle. Hän on kolmea kuukautta vaille kahdeksantoista. Hän ilmoitti väärän iän."

He jatkoivat keskustelua siirtymällä sanomalehtien tietoihin, ikäänkuin maailma olisi aivan ennallaan.

Mutta ennen Hugh'n postikortin saapumista mr Britling vartioi postinkantajaa kuin lemmensairas tyttönen.

Hugh kirjoitti useammin kuin hänen isänsä oli tohtinut toivoa, useimmiten lyijykynällä. Näytti siltä kuin hän olisi alkanut tuntea synnynnäistä puheluhalua ja hiukan kaivannut myötätuntoista kuulijaa. Park, hänen koulutoverinsa, joka oli ilmoittautunut yht'aikaa hänen kanssaan, ei tuntunut olevan mikään teoreetikko. "Park muuttuu kovaksi käskijäksi", kirjoitti Hugh. "Hän onkin nyt kersantti, ja siitä syntyy välillemme jonkinlainen juopa." Mr Britlingin oli erinomaisen vaikea sepittää vastauskirjeitä. Oli paljon vakavia, syvällisiä asioita, jotka hän tahtoi ottaa puheeksi koskaan kuitenkaan sitä tekemättä. Sen sijaan hän kertoi huolellisen yksityiskohtaisesti Dower House'in pikku tapahtumista. Pari kertaa hän antautui ampumaan teologisia ja filosofisia jäniksiä, jotka Hugh oli ajanut esiin, ja jäljitteli siten puolittain itsetiedottomasti poikansa tyyliä. Mutta niitä Isän ihannekirjeitä sodassa olevalle pojalle, joita hän öisin sommitteli, ei koskaan kirjoitettu. Saattoi olla yhdentekevää, sillä on paljon sellaisia asioita, joita on helppo ajatella, mutta paha sanoa...

Hugh ei antanut mitään erikoisen tarkkoja tietoja itsestään eikä jokapäiväisistä tehtävistään. Sen, mitä hän nyt kirjoitti, täytyi kulkea sensuuritse, ja kaikenlaiset varmat tiedonannot voivat aiheuttaa kirjeen pidättämisen. Mr Britling arveli, että hän enimmäkseen makaili majoitettuna jonnekin rintaman taakse, mutta tasaiseen, hävitettyyn paikkakuntaan, jonne kuului järeiden tykkien jymy. Hän otti kuvalehdet mielikuvituksensa avuksi. Toisinaan hän ajatteli hänen olevan kauempana rintaman takana Beauvais'n tapaisissa miellyttävissä vanhoissa kaupungeissa ja kuvitteli sotilasryhmiä kuljeksimassa kahviloiden edustalla; toisinaan hän täytti helposti antautuvilla mielikuvilla väitteen, jonka mukaan koko Pas de Calais nyt oli pelkkää laajaa englantilaista leiriä. Hän täytti taulun lieassa olevilla hevosilla, teltoilla ja harmaiksimaalatuilla vaunuilla ja asetti etualalle Hugh'n — käsivarret paljaina ja sanko kädessä...

Hugh'n kirjeet käsittelivät vuoron perään kahta eri asiaa: toinen oli sotataidon herättämä mielenkiinto, toinen sodankäynnin aiheuttama vastavaikutus. "Kun on vapautunut mielenliikutuksistaan" kirjoitti hän, "ja kun on lakannut kapinoimasta (kuten ajan oloon lakkaakin) kaikkia kauhuja ja hävityksiä vastaan, niin alkaa tajuta, että sota on ehdottomasti maailman parasta peliä. Eiköhän siinä olekin sodan varsinainen voima. Eikä kunnianhimossa, julmuudessa ja muussa sentapaisessa, kuten isä aikoinaan kirjoitti lentokirjasessaan. Nuo seikat ovat ikäänkuin sodan puolustena, ne heittävät sotaan pelokkaita ja vajaamittaisia henkilöitä, mutta pääasia on siinä, että itse asia ottaa valtoihinsa toimeliaan mielikuvituksen. Se on valtavaa peliä. Sen sijaan että rajoituttaisiin määrättyyn kenttään ja muutamiin harvoihin välineisiin, kuten useimmissa muissa peleissä on laita, on koko maailma kenttänä ja saa käyttää hyväkseen mitä mieli tekee. Saa käyttää jokaista mielikuvituksen ja keksintäkyvyn hiukkasta, mikä sattuu miehestä löytymään. Se onkin ihmeellistä... Mutta oikeat sotilaat eivät ole julmia. Eikä sota ole julmaa olemukseltaan. Ainoastaan seurauksiltaan. Täällä saa kuulla keskustelun sirpaleita, jotka valaisevat asioita. Useimpiin raakuuksiin ovat ihan ilmeisesti syypäitä kiihtyneet sotamiehet, joissa on vielä siviili-ihmistä jäljellä, miehet, jotka ovat jonkunlaisessa tulehdustilassa, Suurin osa Saksan armeijaa oli sodan alkuaikoina oikeastaan hullaantuneita siviilihenkilöihin. Siviilihenkilöitä, jotka tietysti olivat harjoitelleet, mutta sittenkin olivat siviilimiehiä sielultaan. Ne olivat kunnollista, järjestyksenhaluista, siistiä ja lainkuuliaista väkeä, joka äkkiä temmattiin juuriltaan ja singottiin mitä kaameimpiin olosuhteisiin. He tunsivat syöksyvänsä kohti kuolemaa ja pitivät säädylisyyttä olleena ja menneenä. He otaksuivat, että jokaisella belgialaisella oli tykki aidan takana ja puukko saapasvarressa. He näkivät palavia kyliä, ruumiita ja palasiksi ruhjoutuneita ihmisiä. He elivät jonkinlaisessa painajaisunessa. He eivät tienneet mitä tekivät. He tekivät ilkitöitä aivan samoin kuin joskus teemme ilkitöitä unissamme..."

Valiten äitinsä tapaan nopeasti kantansa hän sinkosi esiin loppuväitteensä: "Asevelvolliset ovat sodan kirouksena... Puolet saksalaisista ja iso joukko ranskalaisia olisi pitänyt päästää korkeintaan kymmenen peninkulman päähän taistelukentältä."

"Tuon tekevät ilmieläväksi ne päiväkirjat, joita ranskalaiset ja englantilaiset ovat löytäneet kaatuneilta. Sinähän tiedät, että sodan alussa jokaisen saksalaisen sotilaan tuli pitää päiväkirjaa. Oli annettu nimenomainen määräys. Tarkoituksena oli herättää heissä mielenkiintoa sotaa kohtaan. Niinpä kokosivatkin meikäläiset niitä kaatuneilta ja haavoittuneilta tuhansittain... Ne auttoivat ymmärtämään, etteivät saksalaiset oikeastaan olekaan sotilaita — siinä mielessä kuin meikäläiset. He ovat tottelevaista, lainkuuliaista, älykästä väkeä, joka on tähän pakotettu. Heidän täytyy pitää sotaa jonkinlaisena romanttisena ja melodraamallisena tai moraalisenä tapahtumana tai traagillisena kohtalona. Heidän täytyy ulvoa 'Deutschland'-laulujansa tai sekoittaa Jumala asiaan. He eivät ota sitä pelin kannalta kuten meidän miehemme.

"Minä tunnustan käyväni siihen kuin peliin. Toisinaan kadun, etten lähtenyt Teddyn kanssa upseerikouluun, joten olisin päässyt paremmin siihen syventymään. Minä olin liian ylimielinen tähän sotahommaan nähden. Nyt minä uneksin upseerinvirkkaa...

"Tuo päiväkirjajahti se juuri tekee sodan älyllisessä suhteessa viehättäväksi. Kaikkea, mikä suinkin voi johtaa voittoon, on ajateltu ja koeteltu. Saksalaiset harrastavat sielutiedettä paljoo enemmän kuin me samoin kuin he harrastivat sotaa enemmän kuin me, mutta he eivät näytä olevan todella eteviä siinä aineessa. Niinpä he yrittivät saada koko miehistönsä ymmärtämään sotaa sill'aikaa kun meidän poikaimme parvessa kaikuu 'Tipperary'. Mutta miehetpä eivät kirjoitakaan niitä kauniita asioita, joita heidän pitäisi, vaan useimmat merkitsevät muistiin aterioidaan, joten muutamat päiväkirjat ovat pelkkiä ruokalistoja, toiset taas sisältävät mitä kauhistuttavimpia kertomuksia väkivallanteosta ja ryöstöistä. Ranskalaiset niitä kääntävät ja julkaisevat. Saksalaiset antaisivat mitä hyvänsä, jos saisivat takaisin nuo tuumat paperit, ja nyt on annettu määräys, ettei kukaan saa lähteä taisteluun minkäänlaisia kirjoitettuja papereita mukanaan... Meikäläiset ovat niin kärkeviä noihin asiakirjoihin, ja ovat niin hyvin tajunneet tuollaisten satunnaisten merkintöjen arvon, että saksalaisen hyökkäyksen rauettua on eräs tärkeimpiä huolia onkia esiin asiakirjoilla varustetut vainajat ja katsoa mitä heiltä löytyy... Se on omituista urheilua, tuo ruumisten kalastaminen. Meikäläisillä on köydessä jonkinlainen kolmiväkäinen koukku, se heitetään ja vedetään takaisin. Toisella puolen tehdään samoin. Tässä eräänä päivänä oli eräeseen ruumiiseen Hooghe'in läheisyydessä tarttunut molempain puolien koukut, joten syntyi köyden veto. Tarkk'ampujat pitivät silmällä niitä, jotka joutuivat liiksi intoihinsa. Useita haavoittui. Irlantilaiset — se oli eräs irlantilainen rykmentti — saivat ruumiin — tai ainakin paremman puolen...

"Kun nyt olen kersantti, puhuu Park jälleen minulle kaikista näistä asioista, ja meidän luutnanttimme on liian toimekas ollakseen välittämättä tuollaisista teknillisistä yksityisyyksistä. Ne ovat pelkkiä teknillisiä yksityisyyksiä. Sellaisina niitä on käsiteltävä. Kuollutta ruumista ei pidetä äsken surmansa saaneena miehenä, jolla kenties oli vaimo ja liikesuhteita, ehkäpä myöskin taipumusta ostereihin tai konjakkiin. Tai olentona, joka on nauranut ja itkenyt ja karttanut kärsimystä. Se pilaisi koko asian. Häntä pidetään pelkkänä univormuna, jonka merkeistä näkyy millaista väkeä on vastassamme ja johon kenties sisältyvään paperien nojalla voimme Päätellä missä määrin hän ja hänen joukkonsa alkavat väsyä koko juttuun...

"Koko tämä elämä vaikuttaa karkaisevasta, eikä vain ruumiiseen, vaan myöskin mieleen. Täällä eletään toisella tasolla. Muistathan, että puhuit — juuri ennen tänne lähtöäni — Dower House'in tienoista — ja ulkopuolella olemisesta. Tämä on ulkopuolta. Täällä on toiset olosuhteet. Miehemme ovi kyllä helläsydämisellä yhä edelleen, kun pienet oliot — kissanpojat, linnut tai kukat — ovat kysymyksessä. Niinpä on rintaman takana kaikkialla sotilaitten puutarhamaita. Muutamat ovat oikein sieviä pikku tilkkuja. Mutta joutavaa on väittää, että me täällä osoittaisimme minkäänlaista hellyyttä haavoittuneille, ja — sanoakseni asian oikean laidan — viholliseen kohdistuvaa sääliä ei ole hitustakaan. Ei hituistakaan. Ei sellaisen tunteen jälkeäkään. Aikaisemmin haavoittuneita hellittiin — on minulle kerrottu — ja osoitettiin kunnioitusta kuolleille. Nyt tuo kaikki on mennyttä. Sen jälkeen on ollut julmuuksia kaasuja, asioita, jotka eivät unohdu. Kaikki on ankarampaa. Miehet taipuvat nyt nauramaan sille, joka saa kuulua itseensä, ja pahoin haavoittuneet heitä harmittavat. Eräänä päivänä, kerrotaan makasi essexiläisten juoksuhaudan edustalla roteva saksalainen. Hän kävi kiusalliseksi, hinattiin sisään, vietiin linjojen taakse ja haudattiin. Kun hänet oli saatu hautaan, oli joku ystävällinen sielu pystyttämässä taulua, johon oli kirjoitettu 'Jonkun Fritz', kun samassa räjähti granaatti aivan ääressä. Se paiskasi miehen tauluineen muutaman sylen päähäni haavoitti hänet ja toi Fritzin jälleen ilmoille. Hän nousi kerrassaan ilmaan ja pyöri kuin tuulimyllyn siivet. Tuota pidettiin mainiona pilana niille, jotka olivat vaivautuneet hänet hautaamaan. Muutamaan aikaan ei kukaan halunnut koskea Fritztiin, joka nyt makasi jonkin kyynärän päässä alkuperäisestä leposijastaan. Sitten hän joutui yhä arveluttavampaan tilaan, ja muutamat terveydenhoidon harrastajat hautasivat hänet uudelleen. Tällä kertaa oli kirjoituksena 'Jonkun Fritz. Lepää rauhassa'. Mutta sattui niin, että hän sinkosi jälleen esiin. Palasina, juoksuhaudassa kajahteli nauru ja huudot: 'Kelpo Fritzimme! Ei tämä ylösousemusta ole, Fritz'...

"Eräs toinen juttu, joka soveltuu juoksuautojen aurinkoiseen mielialaan, on tulilankatemppu. Meillä on kahdenlaista tulilankaa, toista, joka palaa hitaasti, jardi ja minuutti, ja sopii käsigranaateissa ja sen

sellaisessa käytettäväksi, ja toista, joka juoksee sata jardia sekunnissa — miinoja varten ja niin edespäin. Jälkimäinen on huolellisesti erotettu edellisestä punomalla siihen silmäänpistävä punainen lanka. Kuten isä tietää, on sekä vihollisella että meillä — kun juoksuhaudat ovat riittävän likellä toisiaan — tapana virkistää toisiamme heittämällä koruttomia, mutta tehokkaita, läkkirasioista valmistettuja käsigranaatteja. Kun tuollainen granaatti putoo brittiläiseen juoksuhautaan, niin joku heti sieppaa sen ja heittää takaisin. Englantilaista mieltä ilahduttaa aivan erikoisesti, kun saa tärähdyttää saksalaista hänen omalla petardillaan. Kun granaatti putoo saksalaiseen juoksuhautaan, niin kaikki juoksevat tiehensä. (Meidän juoksuhautojemme pojat ainakin niin väittävät, vaikka luultavasti on kummallakin puolella poikkeuksensa.) Jos pommi räjähtää, niin se räjähtää. Ellei, niin Hans ja Fritz ryömivät piankin katsomaan mitä on tapahtunut. Toisinaan ei tulilanka ole kunnolla syttynyt; heittäjä on ollut hermostunut tai lanka ei ole palanut säännöllisesti. Silloin pistää Hans tai Fritz siihen uuden langan ja lähettää sen takaisin hellän huolellisesti. Saksalaista mieltä ilahduttaa aivan erikoisesti, kun saa tärähdyttää englantilaista hänen omalla petardillaan... Mutta nyt astuu näyttämölle sotilaallinen nero. Eräs lahjakas henki meikäläisten joukosta hankki (luultavasti varastamalla) kappaleen miinansytytyslankaa, nopeata lajia, ja vietti utteran päivän kirvoittamalla siitä pois punaisen langan ja muuttamalla sen aivan hitaamman veljen näköiseksi. Sitten kiinnitettiin palasia läkkipommeihin ja lähetettiin ne — tietenkin sytyttämättöminä — saksalaisten juoksuhautaan. Seurasi pitkä, mutta hilpeä väliaika. Minä voin nähdä, kuinka pojat pysyttelevät piilossa. Sitten Hans ja Fritz varmaan ryömivät katsomaan, tutkivat palamatonta tulilankaa, ryhtyivät sitä sytyttämään lähettäkseen sen, kuten tapa on, tekijällensä takaisin...

"Ankara, saksalaisesta juoksuhaudasta kuuluva paukaus ilmaisi sytyttämishetkeä ja Hansin ja Fritzin lähtöä vähemmän leikillisiin maailmoihin.

"Brittiläisen juoksuhaudan nero ryhtyi valmistamaan toista yllätyspommia — Kurtin ja Karlin saapumisen varalle...

"Hans, Fritz, Kurt, Karl, Michel ja Wilhelm — sitä jatkui aika kauan, ennenkuin rupesivat epäilemään...

"Kirjoitit kerran, että nykyaikana pitäisi olla metallista valmistettuja sotilaita taistelulinjoilla. Minusta tuntuu, isä hyvä, että kaikki todellinen taistelu on..."

11.

Kaikki Hugh'n kirjeet eivät käsitelleet noita kammottavia teknillisiä yksityiskohtia. Uutisia ja juttuja ei aina tullut kuultaviin; oli harvinaista, että joku upseerinarvolla varustettu nuori mies halusi alentua keskustelemaan ammattiasioista parin muun kanssa, joilla ei tuota arvoa ollut; sanomalehtiä näki vähän, vielä vähemmän karttoja, ja vaikka Hugh olikin Ranskassa tykkien kuuluvissa, saattoi hänestä aika ajoin sodankäynti tuntua yhtä ikävyyttävältä kuin Englannissa toisinaan. Mutta hänen sotilaallisia menetelmiä koskevat arvostelunsa taukosivat. "Asiat suoritetaan täällä paremmin", huomautti hän, ja "me olemme täällä lähempänä todellisuutta. Minä alan kunnioittaa kapteeniani. Hänessä on kehittymässä jonkinlaista paikallisvaistoa. Meidän onneksemme!" Eräässä toisessa kohdassa hän ihmeen luonteenomaiseen tapaan harkiskeli, oliko hän alkanut tottua armeijan tapoihin, oliko alkanut tajuta niiden merkitystä, vai kehittyivätkö armeijan menettelytavat yhä lähemmäksi pätevyuden rajaa sitä mukaa kun tultiin lähemmäksi vihollista. "Täällä ei ole sitä kiusallista tunnetta, että sota lopultakin on pelkkää harhaluuloa. Se on jo tervettä järkeä ja elämän tehtävää..."

"Englannissa minulla aina oli kihisevä tunne, että olin puettu univormuun kuin johonkin valepukuun..."

"Koskaan ennen tänne tuloani en voinut uneksiakaan, kuinka suuri osa sotaa on odotusta, tottelemista ja harjoitusta, mikä kaikki liiankin ilmeisesti on vain keino estää meitä havaitsemasta, miten kauan meidän oli odotettava. Luulen, ettei ole kovin vaarallista kuvailla sitä paikkakuntaa, jossa nyt olen; se muodostaa jonkinlaiset näyttämölaitteet, jotka ovat tavallaan yhtä maata kuin meidän jokapäiväinen elämämme täällä. Se on kylä, joka on ainoastaan osittain ammuttu hajalle. Kylässä ei ollut koskaan taisteltu; saksalaiset eivät olleet tulleet likemmäksi kuin kahden peninkulman päähän, mutta silloin tällöin kuukausien kuluessa se oli ollut tykkitulen alaisena ennen meidän etenemistämme. Melkein kaikki talot ovat jäljellä, mutta ei yhtään ikkunaa, jossa olisi neliöjalkaakaan lasia eheänä. Pari taloa on palanut ja pari muuta näyttää jokin mieletön jättiläinen potkaisseensa hajalle. Me nukumme neljän tai viiden miehen ryhmissä huoneiden lattioilla; asukkaita ei ole montakaan jäljellä, mutta kyläravintola on yhä käynnissä. Siellä on kurja, rasittunut biljardipöytä, sangen pieni sangen suurine palloineen — ja kepit ovat pahoinkuluneet. Se on paikkakuntamme suuri huvi. Ortheris tekee ihmeitä sen ääressä. Hän sanoo rupeavansa merkitsijäksi, 'pirunmoiseksi markööriksi', kun jättää armeijan. Seutu ympärillämme on lakeata — vailla ääriiviivoja — autiota. Kuinka kaipaankaan kukkuloita, vaikkapa vain Essexin multakasoja. Sitten kulkee tie eteenpäin, tiilitie, armottomasti kulunut, poppelien reunustama. Aivan kylän laidassa päättyy mekaanisten kuljetusneuvojen tie ja siellä on jonkinlainen varikko, josta kaikki

kuljetetaan edelleen muulien tai ihmisten selässä tai polkupyörällä juoksuhautoihin. Se on ainoa liike, mitä kylässä näkee, ja minä olen viettänyt tuntikausia katsellen kuinka miehet kuormaavat ruokaa tai ampumarapeita, tai olen itse ruvennut heitä auttamaan. Pitkin päivää kuulee tykkien jyskeen, joka tuntuu jonkinlaisena kumahuksena vatsassa, ja silloin tällöin ilmestyy lentokone, joka kulkee hyvin korkealla ja näyttää varsin pieneltä. Juuri tässä takana on poppeliryhmä, jota saksalainen granaatti on kurittanut. Puut ovat katkenneet ja pirstoutuneet mitä hämmästyttävämällä tavalla: aivan säpäleiksi ja liuskoiksi kuten rottinkikeppi, joka on murrettu ja väännelemällä katkaistu. Joutoaikansa voi viettää joko tähystelemällä lentäjiä tai pelaamalla jalkapalloa, kaksikymmentä kummallakin puolella, tai istumalla huoneessaan, seisomalla kynnyksellään tai menemällä kapakkaan neljän, viiden miehen jonoon odottamaan biljardivuoroansa. Lopultakin joutuu istumaan. Ja niin isä saa nämä summattomat kirjeet."

"Summattomat!" virkahti mr Britling. "Tietysti — hän kyllä kasvaa tuosta irti."

"Ja hän kirjoittaa varmaan joskus. Hän kirjoittaa."

Hän jatkoi kirjeen lukemista.

"Me luemme, luonnollisesti. Mutta täällä ei suurinkaan kirjasto riittäisi. Meille sopivat kaikenlaiset kirjat, mutta luullakseni ei tavallisella hemeätunteisella romaanilla ole samaa viehätysvoimaa kuin rauhan aikana. Muutamat käyvät aivan odottamatta käsiksi vakavaan kirjallisuuteen. Kelpo Park esimerkiksi sanoo tahtovansa kirjoja, joissa on pureskeltavaa; hän lukee parhaillaan 'Lajien synnyn' halpahintaista painosta. Ennen hän tapasi pitää Florence Wardenia ja William le Queux'ta kirjallisuuden äärimäisinä huippuina. Olisin kiitollinen, jos voisit lähettää hänelle Metshnikovin 'Ihmisen luonnon' tai Pearson'in 'Vapaan ajattelun etiikan'. Minä huomaan kehitteleväni hänen hentoa mieltänsä. Mutta minulle ei, isä. Ei mitään sellaista minulle. Minä kaipaen täällä vain kirjallista opiumia. Kaipaen jotain, jossa on puhe fauneista ja nymfeistä metsän avaroilla aukeamilla. Tahtoisin lukea Spenserin 'Keijukaisten kuningattaren'. En luule sitä lukeneeni, mutta joka tapauksessa minulla on hyvin selvä vaikutelma ritareista ja lohikäärmeistä ja noidista ja ilkeistä noita-akoista, jotka liikkuvat jonkinlaisessa prerafaeliittisessa seinäverhomaisemassa — mutta kirkaammassa valaistuksessa. Voisin ehkä käyttää jotakin Hewlett'in 'Forest Lovers' kirjan tapaista. Tai Joseph Conradian, kun hän on sillä tuulella kuin Kew Palmhouse'issa. Sitten on vielä eräs kirja, jota kerran silmäilin jonkun tuttavan luona Lontoossa, en tiedä sen nimeä, mutta Richard Garnett oli sen kirjoittanut ja siinä oli puhe jumalista, jotka elivät ahtaanlaisissa taloudellisissa olosuhteissa, mutta silmäkiehtovassa aurinkoisessa ympäristössä. Ympäristössä, jossa ei ollut terästä, paaluja eikä piikkilankaa. Jotain Heinen 'Firenzen öitä' muistuttavaa. Tervetullut olisi mikä kirja hyvänsä, jossa olisi puhe Kreikan jumalista, temppeleistä, valkoisista kuin norsunluu, purppuraisesta merestä, punaisista viitoista, jalokivilippaista ja auringonpaisteesta lepäävistä sisiliskoista. Jospa olisi olemassa toinenkin 'Thais'! Miehet täällä ovat saaneet luettavakseen sanomalehtipaperille painettuja kirjallisia palasia, joita nimitetään *The Times'in* plakaateiksi. Palasia, mutta enimmäkseen hyvää ainesta. Ne ovat niin pieniä, että vain kiihoittavat ruokahalua voimatta sitä tyydyttää. Jotenkin ärsyttävää — ja täällä ei kaipaa mitään ärsykettä... Minä kuvittelin ennen, että lukemisen tarkoituksena on kiihoittaa. Täällä sen päinvastoin tulee rauhoittaa...

"Oletko kuullut puhuttavan kirjasta, jonka nimi on 'Tom Cringle's Log'?"

"Sota on kiihoittavaa peliä — jota minä en milloinkaan ole tahtonut pelata. Kerran parin kuukauden aikana joutuu jännitykseen. Muuten on se vain lokaa, sekasotkua ja ikävystymistä, rikki ammuttuja rakennuksia, särjettyjä teitä, likaista ympäristöä ja ikävystymistä, lisäjoukkojen tuontia ja haavoittuneiden ja uupuneiden vientiä — ja ikävystymistä, alinomaista epämääräistä arvailua, kuinka tämä tulee päättymään ja ikävystymistä, ikävystymistä ja taas ikävystymistä, suunniteltujen töiden ja matkojen muistamista, elämän menettämisen ja päivän hupenemisen ajattelua ja ikävystymistä, ruhjottuja poppeleita ja löyhkää, kaikkialla löyhkää, likaa ja ikävystymistä... Ja kaikki tämä siitä syystä, että nuo kirottu preussilaiset olivat liian typeriä ymmärtääkseen kuinka ikävystyttäviä he olivat karatessaan pystyyn ja röyhistäessään rintaansa ja ottaessaan vastaan mr Thomas Carlyle'in ylistykset... *Gott strafe Deutschland...* Lähetä siis minulle joitakin kirjoja, kirjoja, joissa puhutaan unelmista, Kiinasta, kuvitetusta posliinista, kultakaudesta ja keijukaisten maasta. Mutta lähetä ne pian ja kirjoita oikein selvä osoite..."

12.

Teddyä kohtasi onnettomuus viikunain vielä parhaillaan kypsyessä mr Britlingin suuressa puussa. Cissie toi uutisen mr Britlingille. Hän saapui Dower House'iin, kasvot kalpeina ja peljästyneinä.

"Minä tulen kertomaan kirjeistä", sanoi hän. "Tuli huonoja uutisia Teddystä, ja Letty on ihan suunniltaan."

"Eihän hän ole —?" Mr Britling jätti sanan sanomatta.

"Hän on haavoittunut ja kadoksissa", sanoi Cissie.

"Vankina!" sanoi mr Britling.

"Ja haavoittunut. Emme tiedä, *miten*."

Hän lisäsi: "Letty on ollut sähköttämässä."

"Sähköttämässä? Kenelle?"

"Sotaministeriölle, saadakseen kuulla, miten hän on haavoittunut. Ne eivät sano mitään. Se on häpeämätöntä."

"Eikö siinä ollut *vaikeasti*?"

"Siinä ei ole mitään. Haavoittunut ja kadoksissa! Pitäisihän heidän kertoa tarkemmin."

Mr Britling mietti. Hänen ensimmäinen ajatuksensa oli, että nyt saattoi milloin hyvänsä saapua tieto Hugh'n haavoittumisesta ja häviämisestä. Sitten hän koetti vakuuttaa Cissie'lle, että "vaikeasti" sanan puuttuminen merkitsi, että Teddy oli haavoittunut vain suhteellisen lievästi ja että jos hän lisäksi oli "kadoksissa", niin sotaministeriön oli vaikea heti paikalla saada ehdottoman tarkkaa selkoa kaivatusta yksityisseikoista. Mutta Cissie vakuutti vain Lettyn olevan "kauheassa tilassa", ja mr Britling lähti, annettuaan hänelle eräitä konekirjoitustyötä koskevia ohjeita, heidän asuntoonsa toistaakseen keksimänsä rauhoittavat näkökohdat Lettylle. Viimeksimainittu oli vielä kalpeampi kuin sisar ja täynnä kylmää närkästystä sotaministeriötä kohtaan. Selvää oli, että tuon laitoksen olisi hänen mielestään ollut velvollisuus pitää parempaa huolta Teddystä. Hän tuntui olevan omituisen tunteenomaisen vakaumuksen vallassa, että häneltä salattiin jotakin. Yhtä ilmeistä oli, että hän katsoi mr Britlingin taipuvan liian hyväksyvälle kannalle viranomaisiin nähden.

"Joka tapauksessa", sanoi hän, "olisivat he voineet heti vastata minun sähkösanomaani. Minä lähetin sen kello kahdeksan. Kaksi tuntia ovat he halveksivasti vaienneet."

Tämä uhmaileva, jännittynyt, nurja Letty oli mr Britlingille uusi kokemus. Se tapa, miten hän otti vastaan esitetyt lohdutusperusteet sai mr Britlingin tuntemaan itsensä jossakin määrin nöyryytetyksi.

"Vai niin!" virkkoi Letty. "Te arvelette, etteivät he mitenkään voi tietää, onko hän päässyt vahingoittumattomana saksalaisten puolelle. Miten he sitten voivat tietää, että hän on vankina, jos eivät tuota tiedä?"

"Mutta siinähan oli 'kadoksissa'."

"Se *tarkoittaa* vankina", sanoi Letty epäkohteliaasti.

13.

Mr Britling palasi kotiinsa neuvottomana ja syvästi kuohuksissaan. Hänessä eli viheliäinen tunne, että Teddyn asiat olivat paljoa vakavammat kuin mitä hän oli yrittänyt Lettylle uskotella; tuo "haavoittunut ja kadoksissa" merkitsi todellisuudessa sitä, että mies oli jätetty sangen kaameiden mahdollisuuksien varaan. Hän oli huolissaan Teddyn vuoksi ja vielä enemmän mrs Teddyn vuoksi, jonka jokainen äänenpaine ja ele ilmaisi vieläkin kaameampia aavisteluja kuin hänen. Ja tuo järjetön tunne, että hän oli vastuunalainen, koska oli auttanut Teddyä saamaan upseeriarvon, oli viheliäisempi kuin milloinkaan ennen. Hän ihmetteli, ettei Letty ollut syytänyt hänelle herjaavia syytöksiä.

Tämä tapaus oli yhdellä iskulla sivaltanut pois sen suojelevan tottumuskuoren, joka oli ehtinyt muodostua Hugh'n lähdön jättämään haavaan. Jälleen oli hänen edessään vain tuo yksi huono mahdollisuus viidestä...

Hallissa oli Hugh'n lähettämä kirje, joka oli saapunut myöhemmässä postissa. Sen näkeminen vaikutti keventävästi mieleen...

Hugh oli ollut ensimmäisen vuoronsa juoksuhaudassa.

Ennen lähtöänsä hän oli luvannut velipuolilleen kuvailla laveasti ja seikkaperäisesti, miltä juoksuhaudoissa oikein näytti. Nyt hän täytti lupauksensa. Hän oli ilmeisesti kirjoittanut siinä mielessä, että kirje annettaisiin pikkupoikienkin luettavaksi.

"Kertokaa pikkuveikoille, että minä olen iloinen, jos he menevät Brinsmeadin kouluun. Myöhemmin

he luullakseni jatkavat Statesministerissä. Otaksun, ettette tahdo lähettää heitä niin kauas näinä levottomina aikoina...

"Siirtyäkseni nyt näihin juoksuhautoihin, joista olen luvannut kertoa. Tärkeintä on ensinnäkin tietää, että ne ovat ahtaita. Ne muodostavat jonkinlaisen negatiivisen seinän. Eniten ne muistuttavat jättiläismäisiä maan rakoutumia... Mutta ehkä on parempi, jos aloitan kertomalla kuinka sinne tulimme. Me lähdimme matkaan kello yhden tienoissa yöllä kantaen kaikkea, mitä vain voitte kuvitella sotilaalla olevan; minulla oli lisäksi pata — vettä täynnä. Useimmilla pojilla oli polttopuukantamuksia ja muutamilla oli ylimääräisiä leipävaroja. Me marssimme majapaikastamme suunnilleen peninkulman tietä pitkin, poikkesimme sitten pelloille, tulimme pian eräälle kummulle ja katosimme polveilevain juoksuhautojen labyrinttiin, jonka läpi oli kuljettava etulinjoille. Nuo haudat ovat paljoo enemmän kuin miehenmitan syvyisiä. Ei näe mitään. Aivan kuin kulkisi saviseinäisen solan läpi. Siellä liikutaan hanhenmarssissa. Tavantakaa joku kompastuu sadevettä varten kaivettuun laskuojaan, manailee jalan vajoamista tai työkkää edellensä kulkevaa selkään. Tuota menoa tuntuu kestävän tuntikaupalla. Ainakin se kesti tunnin, joten otaksun, että kuljimme pari kolme englanninpeninkulmaa. Eräässä kohden me kuljimme yli syvänteen ja ojan, jonka reunoilla oli hiekkasäkkejä ja lauta-aita. Yläpuolellamme näkyivät tähdet ja silloin tällöin valaisi juoksuhaudan reunoja jonkinlainen raketti, joka sinkosi ilmoille ja näytti meille välähdykseltä jonkin puunlatvan tai etäisen tehtaan katon. Sitten oli eteneminen hetken aikaa vaikeampaa, kun silmät huikenivat. Yht'äkkiä, juuri kun luulimme marssimisen kestävän loppumattomiin, olimmekin jo varahautoissa tulilinjan takana ja löysimme miehistön, jonka sijaan meidän piti tulla, valmiina lähtemään takaisin.

"Entäs itse tulilinja? Aivan samanlainen ojanne hiekkasäkeistä muodostettuine rintavarustuksineen, mutta sitäpaitsi on siellä kaivantoja, omituisia suuria koloja, joita tukemaan on käytetty läheiseltä rautatieradalta tuotuja aluspölkkyjä. Nämä kammiot ovat hyvinkin erilaisia. Useat muistuttavat melkoisesti sitä multamajaa, jonka me viime kesänä rakensimme puutarhan perälle, mutta näiden seinät ovat niin paksut, että kestävät järeän granaatin iskun. Paras kammio meidän rintamaosallamme oli oikein keikarimaisesti koristettu jonkinlaisilla laudoilla ja ovella, joka oli saatu pari-, kolmekymmentä jardia selkäpuolellamme olevista raunioista. Siinä oli tulisijakin ja savutorvi ja vesiastioita. Se olikin kaikkein paras monen mailin alueella. Siihen kuului kaivo ja erityinen ojanne, jota pitkin sinne pääsi, ja pitkin päivää oli siinä menijöitä ja tulijoita. Aikaisemmin oli kaivolla ollut pumppu, mutta granaatti oli sen murskannut...

"Nyt te odotatte, että kertoisin saksalaisista ja taisteluista ja pommituksesta ja muusta sentapaisesta. *Minä en ole nähnyt ainoatakaan elävää saksalaista*, en ole ollut lähempänä kuin kahdensadan jardin päässä räjähtävästä granaatista, mitään hyökkäystä ei ole sattunut eikä minulle ole annettu Victoria-ristiä. Minä olen savessa pahemmin kuin kertoa taidan, olen tehnyt työtä koko ajan, mutta en ole ampunut laukaustakaan enkä taistellut vähintä vähääkään. Me olimme puuhassa koko yön — mutta aivan tavallisessa työssä: korjasimme rintavarustusta — se työ on suoritettava varovaisesti, sillä vihollisen tarkk'ampujat väijyskelevät — kuljetimme selkäpuolelta suuria kuormia ruokavaroja, noudimme vettä, työntämällä juoksuhautoamme erästä kulmauksesta vinosti eteenpäin. Aterioiminen, siivonteko ja sen sellainen vie koko paljon aikaa. Me keitämme teetä isoilla padoilla suuressa suojakomerossa, jota kaksi kokonaista komppaniaa pitää keittiönään, ja sitten kannamme padat sankain läpi pistetyssä korennossa plutonillemme. Me pesemme astioita, peseydymme ja ajellemme partaamme. Päivällisen valmistamiseen (ja nauttimiseen) kuluu pari kolme tuntia. Tee vaatii sekin aikansa. Tämä on kuin leirissä-oloa ja yhteiskekkereiden pitoa luonnon helmassa. Tällä kerralla (ja samoin seuraavalla) olemme yksissä eräiden sussexilaisten kanssa, jotka ovat olleet täällä jo ennen ja tuntevat homman... Näyttää siltä, että me joudumme suorittamaan enimmän osan rasittavaa työtä. Tuonnempana me saamme tulla tänne yksin, omalle paikallemme... Mutta te haluatte tietysti koko ajan kuulla jotakin saksalaisista. Ne ovat neljännesmailin päässä tästä kohdasta, tai lähes neljännesmailin päässä. Kun pääsee varkain vilkaisemaan heidän paikkojaan, niin näkee matalan kirjavan kivimuurin — kivet vain ovat hiekkasäkkejä. Saksalaiset käyttävät mustia ja valkoisia, joten ei voi tietää, missä on ampumaukko, missä musta säkki. Meikäläiset eivät ole olleet yhtä älykkäitä — ja yhdenmukaisuutta rakastava sotaministeriömme on antanut meille vain valkoisia säkkejä. Epäilemättä se on siistimmän näköistä. Mutta meidän ampumaukkomme jäivät siten näkyviin. Toistaiseksi näyttivät mustat säkit tarpeettomilta. Saksalaiset ammuskelivat meitä, mutta ei kovin ankarasti. Ainoastaan yksi meistä haavoittui sattumalta, kun kuula lävisti hiekkasäkin rintavarustuksen huipulla. Hän sai kaulaansa leikkauksen, joka ei kumminkaan estänyt häntä kävelemästä takaisin. Puolen mailin päässä meistä olevia juoksuhautoja he sentään pommittivat, ja se näytti sangen kuumalta. Hiekkasäkit sinkoivat ympäri. Mutta miehet painuivat syvälle, ja se näyttää pahemmalta kuin todellisuudessa on. Sää oli erittäin miellyttävä, kuten kenraali French tapaa sanoa. Vietettyämme siten kolme päivää ja yötä ahtaissa oloissa ja vähäpätöisissä pikkutehtävissä — eräs niistä etumaisessa juoksuhaudassa ja pari hiukan taempana — ja oltuamme vielä kaksi päivää ensimmäisenä reservinä palasimme takaisin — ja odottelemme täällä taas uutta lähtökäskyä.

"Yön aika on kenties hieman hermostuttavampi kuin päivä. Kun pistää päänsä esiin ja katselee ympärilleen, niin näkee himmeänä hämöttävän lakean seudun raunioineen ja pienine tummine pisteineen, jotka ovat kaatuneiden ruumiita, pitkät, epämääräiset hiekkasäkkilinjat ja valonheittäjät, joiden sädekimput kiertävät kuin tuulimyllyn siivet, ja silloin tällöin näyttämöä valaisevan kirkkaan tähtipommin. Ja ilkeä tunne sanoo, että väkeä ryömii ryömistään juoksuhautojen välillä...

"Muutamat meikäläiset lähtivät korjaamaan erästä rintavarustuksen osaa, joka oli vain yhden hiekkasäkin vahvuinen ja jossa eräs miehistä oli saanut kuulan nahkaansa päivän aikaan. Me teimme sen neljän säkin vahvuiseksi aina harjaan asti. Kun oli sitä tekemässä, pelkäsi koko ajan joutuvansa valonheittäjän kirkkaaseen juovaan ja tuntui siltä, että jokin uhkasi äkkiä iskeä takaapäin. Minun täytyi päättää olla katsomatta taakseni, sillä muuten olisin kääntynyt alinomaa katsomaan... Samalla poikamme ammuskelivat meidän ylitsemme, jalan korkeudelta päittemme päältä, jotta saksalaiset varmasti uskoisivat meidän pysyttelevän juoksuhaudassa...

"Meille ei sattunut mitään. Me tulimme takaisin aivan ehjinä. Oli typerää jättää tuo rintavarustus vain yhden säkin vahvuiseksi. Siinä on totuus ja samalla kaikki, mitä minulla on kerrottavaa ensimmäisestä juoksuhaudassaolostani.

"Entä saksalaiset?"

"Minä vakuutan, ettei oikeata taistelua sattunut ollenkaan. Minä en nähnyt yhtään heistä vilahdukseltaakaan.

"Mutta nähkääs nyt, kuinka kiltti veikko minä olen. Minä olen nähnyt taistelun, todellisen, jännittävän taistelun ja olen säästänyt sen viimeiseksi kertoakseni siitä teille... Se oli ilmataistelu. Ja englantilaiset voittivat. Se alkoi siten, että ilmestyi näkyviin saksalainen lentokone, hyvin korkealla ja pienenpienenä, matkalla linjojamme kohti kaukana vasemmalla. Me voimme päätellä sen saksalaiseksi mustasta rististä; he näet koristavat jokaisen lentokoneen siivet ja pyrstön mustalla rautaristillä. Upseerimme näki sen kaukoputkellaan. (Hän salli minunkin katsoa.) Äkkiä pom, pom, pom, ilmestyi rivi pieniä savupilviä sen taakse ja sitten yksi etupuolelle: meidän zenit-tykkimme ottivat sen vastaan lämpimin terveisin. Sitten, yhtä äkkiä, loppui tykkitulo ja me näimme englantilaisen koneen suristen leikkaavan saksalaisen tietä. Ne olivat kuin kaksi ilmassa risteilevää lintua. Tai ampiaista. Ne surisivat kuin ampiaiset. Kuului hiljaista rätinää — niinkuin tukkaasi harjatessasi kylmässä ilmassa. Ne ampuivat toisiansa. Sitten luutnanttimme huusi: 'Sattuipas, tuhat tulimmaista!' ja antoi kaukoputken Parkille tahtoakseen sen kuitenkin kohta takaisin. Hän sanoi nähneensä lentokoneesta irtautuvia palasia.

"Kun hän tuon sanoi, niin voi varsin hyvin kuvitella itsekin näkevänsä saman, tuolla korkealla, taivaan sinessä.

"Olipa miten hyvänsä, lentokone kohosi joka tapauksessa pystyyn pyrstölleen. Jotenkin hitaasti... Sitten se putosi niinkuin pudotettu veitsi...

"Kun näki koneen putoavan, niin tahtomattaankin sanoi: 'Oooooo!' Se tuli alaspäin, näytti eräänä hetkenä hiukan tottelevan johtoa ja putosi taas. Moottorin melu kuului yhä äänekkäämpänä sen suistuessa maata kohti. En ole milloinkaan nähnyt minkään putoavan niin nopeasti. Me näimme sen iskevän maata vasten muutamain rikkiammuttujen rakennusten keskelle takanamme olevalla kukkulalla. Se keikahti ja murskautui palasiksi, pieniksi pirstaleiksi...

"Nenää viilsi, kun näki sen iskevän maahan...

"Miten olikaan — minun ajatukseni kohdistui kokonaan pudonneen koneen miehistöön. Koetin kuvitella, miltä heistä oli tuntunut. Siitä hetkestä, jolloin he huomasivat olevansa mennyttä.

"Miltä ihmeeltä heistä tuntuikaan lopuksi?"

"He putosivat seitsemäntuhatta jalkaa, väittävät miehet; toiset sanovat yhdeksäntuhatta. Puolitoista englanninpeninkulmaa!

"Mutta kaikki pojat hurrasivat... Ja meidän lentäjämme leijaili korkeudessa. Olisi tehnyt mieli ylettyä tuonne ylös ja silitellä sen selkää. Se nousi ja lipui kohti saksalaisten linjoja ikäänkuin olisi haeskellut toista saksalaista. Nyt se näytti liikkuvan aivan hitaasti. Se oli englantilainen kone, vaikka emme aluksi olleet asiasta varmoja; meidän koneemme ovat trikolorin väreillä varustettuja ikäänkuin olisivat ranskalaisia. Mutta kaikki sanovat sen olevan englantilaisen. Se oli eräs meidän erinomaisia taistelukoneitamme. Toistaiseksi se on pudottanut seitsemän saksalaista... Sen enempää ei täällä todellakaan ole taisteltu. Aikaisemmin, kuukausi sitten, täällä kyllä on ollut kahinaa. Noin tusina kaatuneita saksalaisia makaa yhä linjojemme edustalla. Pieniä, väentyneitä vartaloita, ikäänkuin kumoonheitettyjä linnunpelättejä, noin sadan jardin päässä meistä. Mutta siinä onkin kaikki.

"Ei, juoksuhaudat ovat olleet minulle pettymys. Ne ovat ikävystyttävän kodikkuuden tyyssija. Ne eivät ole sen kummempia kuin majapaikkamme täällä selkäpuolella. Niissä ei ole liikettä. Minä en ole voinut keksiä pienintäkään aihetta kiväärini laukaisemiseen. En usko, että saankaan laukaista kivääriäni vihollista kohti — koskaan...

"Otaksun, että isä on huomannut Rendezvous'n uuden ylennyksen. Hän on yksi niitä henkilöitä, joista nuoret upseerit juttelevat. Kaikki luottavat häneen. Muistatko, kuinka Manning tapasi häneltä piiloittautua?..."

14.

Mr Britling luki tuon kaikki, sitten hänen ajatuksensa palasivat Teddyn katoamiseen, ja jälleen johtui mieleen Hugh. Poika oli nyt rintamalla asti, ja täytyi terästä itseänsä siitä johtuvain mahdollisuuksien varalta. Miten olikaan, ei mr Britling ollut otaksunut hänen niin pian joutuvan tulilinjalle, vaikka hänen toisaalta olikin vaikea keksiä syytä miksi ei niin olisi käynyt. Hän huomasi, että stoalaisuuden läksyt oli luettava uudelleen alusta alkaen.

Hän luki kirjeen kahdesti ja haki sitten jonkinlaista päivänmäärää. Hän epäili, että kirjeitä toisinaan viivytettiin...

Neljä päivää myöhemmin tuo epäluulo tuli vahvistetuksi, kun saapui Hugh'lta uusi kirje, jossa hän kertoi toisesta juoksuhautavuorostaan. Tällä kertaa oli ollut melkoista vilkkaampaa. Heitä oli pommitettu ankarasti, ja sitten saksalaiset olivat tehneet hyökkäyksen. Tällä kertaa hän kirjoitti isälleen ja kirjoitti vapaammin. Hän oli käyttänyt lyijykynää.

"Täällä on ollut melkoista vilkkaampaa kuin edellisellä kerralla. Tykkimme alkavat työskennellä. Ne ampuvat tunnin tai pari erältään, kolme neljä kertaa päivässä, ja juuri kun luulee niiden taukoavan, ne alkavat uudelleen. Saksalaiset saivat eilen yht'äkkiä tämän juoksuhautamme osan tähtäimeensä ja alkoivat pehmittää meitä järeillä tykeillään... Onhan se aika rasittavaa. Tuntuu siltä, ettei kukaan ole aivan varma, milloin seuraava isku tulee: se koskee hermoihin, se tuntuu lihaksia jännittävältä ja väsyttävältä. Me emme ole tehneet muuta kuin maanneet hiljaa koko päivän, mutta minua väsyttää kuin olisin marssinut kaksikymmentä mailia. Sitten jyrähdys, pommi on pudonnut lähelle, välkähtää ja kaikki sinkoilee ympäri. Se on mieletöntä mylläkkää. Eräs räjähti aivan liian likellä ollakseen miellyttävä; yhtä likellä kuin vanhat öljyastiat ovat luuvapihan veräjää. Se kaasi minut kumoon ja heitti soraa päälleni. Kun pääsin ylös, oli kaksikymmentä jardia juoksuhaudaa muuttunut yhdeksi ainoaksi kuopaksi, miehiämme makasi kumossa siellä täällä, toiset valittivat ja eräs oli melkein täydellisesti hautautunut. Meidän oli käytävä käsiksi ja vedettävä heidät pois, mikäli voimme...

"Minä olin turtana ja pyörriksissä; oli hyvä, että sai jotain tehtävää...

"Selkäpuolella meidän tykkimme haeskelivat saksalaisten tykkejä. Meteli oli mitä helvetillisin. Aivan kuin olisivat jättäjäismäiset mielipuolet tapelleet onnettomien patojen ja kattilojen keskellä. Ne ampuivat erilaisilla granaateilla, hajupommeilla ja Jack Johnstoneilla ja vaikka meidän kulmauksemme osaksi ei tullutkaan erikoisen paljon, tuntui ilmassa kuitenkin pitkin aamupäivää kloorin haju. Useimmat hajupommit putosivat ennen aikojaan. Meillä ei ollut naamareita, mutta me koetimme jotenkin suojella itseämme nenäliinoillamme. Mutta siitä ei ollut suurta hyötyä. Ilma oli jotenkin samanlaista kuin laboratoriohuoneissa Heinrichin ja pikkupoikien oltua siellä kokeita tekemässä. Enemmän osan aikaa käytin haavoittuneiden auttamiseen. Yht'äkkiä tyyntyi. Sitten joku sanoi saksalaisten tulevan, ja minä näin heitä vilahdukselta.

"Ei voi kunnollisesti katsella mitään niin kauan kuin tykit ovat käynnissä. Kun järeä tykki laukaistaan tai granaatti räjähtää lähellä, luulee ensi hetkessä menettäneen sekä näkönsä että kuulonsa. Alinoma joutuu pyörriksiin. Jysähdysten välillä on näkevinään jonkinlaista värähtelevää valoa...

"Niin, siinä ne nyt olivat. Tällä kertaa minä ne näin. Ne nousivat juoksuhaudastaan, juoksivat vähän matkaa eteenpäin ja heittäytyivät maahan granaattiemme räjähdelleessä heidän joukossaan ja takanaan. Osa eteni liian kauaksi. Minä katsoin mitä meidän miehemme tekivät, otin valmiiksi käteeni joukon patruunia ja aloin räiskyttää. Toinen puoli saksalaista hyökkäysjoukkoa ei tullut ollenkaan esille juoksuhaudastaan. Jos heillä tosiaankin oli joitakin vakavia aikomuksia meihin nähden — mitä minä epäilen — niin olivat he jotenkin innottomia panemaan niitä toimeen. He eivät olleet näkyvissä viittä minuuttia ja heitä jäi pari-, kolmekymmentä miestä kentälle. Heti kun näimme jonkun kaatuneista liikahtavan, piti meidän ampua häntä: hän näet voi olla haavoittumaton, joka yritti ryömiä takaisin. Hetken aikaa tykkimme lähettivät heille terveisiä. Sitten oli koko taistelu oikeastaan ohi, mutta auringon laskiessa suuntautuivat heidän tykkinsä jälleen meitä kohti, ja tykistötaistelua kesti aina kuun nousuun saakka. Kolmannen komppiamme pojat olivat kovassa leikissä, mutta sitten tuntuivat

meidän tykkimme osuneen oikeaan kohtaan ja päässeen voitolle...

"Yön aikana lähti muutamia miehiämme korjaamaan piikkilankaesteitä, ja eräs heistä ryömi puolitiehen vihollisen juoksuhautoihin päin kuuntelemaan. Minä olin tehnyt päivätyöni ja ajattelin mennä nukkumaan suojakomeroon. Olin kumminkin liaksi kiihtyneessä mielentilassa voidakseni nukkua. Kaikki hermoni värähtelivät ja mieleni tuntui olevan täynnä hyvin nopeasti sinkoilevia sirpaleita...

"Meitä pommitettiin jälleen seuraavana päivänä, ja teekattilamme murskautui, joten emme saaneet teetä...

"Minä nukuin kolmekymmentä tuntia, kun olimme palanneet tänne takaisin. Nyt minä hiljalleen sulattelen noita kokemuksiini. Useimmat muut tekevät samoin. Pommitus on tärisyttänyt ja raadellut hermojani ja ajatuksiani, mutta ei niin paljon kuin olisi voinut luulla. Minusta tuntuu, etten hetken päästä enää siitä paljoakaan välitä. Muutamat toiset ovat kärsineet siitä melkoista enemmän kuin minä. Se koskee pahemmin vanhempiin miehiin. Niin sanovat kaikki. Ne, jotka ovat kolmeakymmentä vuotta vanhempia, eivät toivu pommituksen vaikutuksista viikkokausiin. He kävelevät — astelevat melkein varoen...

"Elämä täällä on hyvin primitiivistä — jolla en tarkoita sitä, että palautuisi mihinkään alkukantaiseen tilaan, vaan ainoastaan välittömämpään ja yksinkertaisempaan. Se on hakemista ja viemistä, veden ja ruoan noutamista, tulilinjalle menoa ja sieltä palaamista. Sitä jatkuu viikkokaupalla, ja eräänä kauniina päivänä tulee huudahtaneeksi: 'Mitä tämä kaikki merkitsee? Milloin tämä loppuu?' Ennen tämän sodan puhkeamista minusta tuntui, että minulla oli jotakin suoritettavaa edessäni, tie, työ ja kaikenlaisia muita asioita, mutta täällä on vaikeata ajatella että olisi mitään suoritettavaa edessämme...

"Miten lieneekään, on viime olovuoroni juoksuhaudassa järkyttänyt mieltäni aika tavalla. Aikaisemmin minä jo olin sotaan tottumassa, mutta nyt kauhistun jälleen, samoin kuin alussa, koko hommaa. Huomaan itse ihmetteleväni, mitä me oikeastaan olemme tekemässä, miksi sota alkoi, miksi meidät on totutettu tällaiseen kaameaan toimintaan. Se näyttää, se tuntuu järjestetyltä, suunnitelmalliselta, tarkoituksenmukaiselta. Upseerimme antavat käskyjä meille ja saavat itse käskyjä, ja tuolla selkäpuolella olevat miehet saavat hekin omia käskyjään. Kaikki saavat käskyjä. Aina lordi Kitcheneriin asti luullakseni. Tätä jatkuu viikkomääriä siinä mielessä, että se on täysin tervettä ja tarkoituksellista ja ainoa oikea asia. Mutta sitten välähtää yht'äkkiä mieleen: 'Tämä — tähän on mitä *mielettömintä!*' Tämä marssiminen edestakaisin, edestakaisin ja edestakaisin, tämä yksitoikkoisuus, joka aika-ajoin purkautuu väkivallaksi — väkivallaksi, joka ei johda mihinkään tuloksiin... — sehän on juuri mielipuolen elämää. Synkkämielisyyttä ja raivohulluutta... Se on joukkohulluutta — sodan aiheuttamaa. Maailma on todellakin aivan hullu. Minussa sattuu vielä olemaan pieni rahtu tervettä järkeä, joka ei tule kestäämään tämän kirjeen lopettamista etemmäksi. Kun joku yksilö tulee mielipuoleksi ja astuu ulos ikkunasta, koska luulee ovea noidutuksi, hyppii housutonna kaduilla ja tavoittelee ohikulkijoita paistinvartaalla, niin hän luullakseni tuntee samanlaista auttamaton pakkoa kuin me lähtiessämme kantamuksinemme juoksuhautoihin...

"Ainoastaan ponnistamalla voin muistaa, miltä elämä tuntui keväällä v. 1914. Muistatko Heinrichiä ja hänen yritystään laatia jonkinlainen kartta ruusuista, niin että voisimme istua luuvan edustalla ja lukea kaikkien siinä edessämme olevien ruusujen nimet? Siis jotakin samanlaista, kuin ne vuoristokartat, joita Sveitsissä näkee pöydillä. Kuinka käsittämätön asia tuo nyt onkaan! Onhan varsin mahdollista, että ammuin Heinrichin tässä jonakin yönä. Onhan varsin mahdollista, että hän on yksi niistä mytyistä, joita laskimme hyökkäyksen loputtua.

"On omituista, isä, mutta minusta tuntuu, että olen jollakin tavoin *kapinallinen* tällaista kirjoittaessani. Täällä tottuu ajattelemaan, että on väärin ajatella. Se johtuu sotilaskurista. Siitä, että toimii koneen osana. Kaikesta huolimatta minua epäilyttää, onko minun ajateltava. Jos tosiaankin katselee asioita tässä mielessä, niin minne lopulta joutuukaan? Ortheris — hänen oikea nimensä on ohimennen sanoen Arthur Jewell — ei tiedä mitään tällaisista vaikeuksista. 'Nuo kiroitut saksalaiset törmäsivät Belgiaan', sanoo hän. 'Meidän täytyy puskea ne takaisin. Siinä kaikki. Ainakin mikäli minä ymmärrän... En minä tiedä mitään Serbiasta, minä en tiedä mitään mistään, mutta sen minä tiedän, että saksalaiset saavat sanoa hyvästi tällaiselle hommalle nyt ja ijankaikkisesti. Amen...'

"Toisinaan minusta tuntuu, että hän on viisaampi kuin minä. Toisinaan taas, että hän on vain hullumpi."

15.

Nämä kirjeet painoivat raskaasti mr Britlingin mieltä. Hän tajusi että hänen ymmärrykseltään varhaiskypsy, teräväpäinen poikansa oli nyt ihan lähellä vaaran ja kuoleman linjaa, kulki sinne ja sieltä

takaisin alituisen,aaltoilevan uhkan alaisena. Milloin hyvänsä, päivällä tai yöllä, saattoi onnettomuus suuntautua hänen polulleen. Jos mr Britling olisi osannut rukoilla, niin hän olisi rukoillut Hugh'n puolesta. Hän aloitti muutamia tehottomia rukouksia koskaan niitä päättämättä.

Hän yritti omaksua stoalaista Rooman miehen mieltä, tahtoi olla murtumattoman ylpeä, murtumattoman tyytyväinen, jos häneltä vaadittiin tämä äärimäinen uhri isänmaalle. Mutta hän huomasi yrittävänsä vain pettää itseään...

Tässä sodassa ei enää ollut sitä yksinkertaista suuruutta, joka olisi tehnyt sellaisen jylhän tyytyväisyyden mahdolliseksi.

Teddyn ja mrs Teddyn onnettomuus koski häneen kipeästi. Hän tunsi tuskaa muistaessaan mrs Teddyn värittömät kasvot ja hänen silmistään sinkoavan mykän syytöksen. Mr Britling tunsi, ettei hän milloinkaan voisi saada lausutuksi sitä ainoata puolustusta, mikä hänellä oli: "Minä en pidättänyt Hugh'ta. Jos sen olisin tehnyt, niin teillä olisi oikeus moittia minua."

Jos hänen olisikin onnistunut voittaa kaikki muut vaikeudet pyrkiessään sankarilliseen asenteeseen, niin tiellä oli yhä Hugh'n kukistumaton, kirkas tapa katsella asioita. Sota oli hulluutta...

Mutta mitä muuta oli tehtävä? Mitä muuta voi tehdä? Me emme voineet antaa perään Saksalle. Jos mielipuoli tappelee, täytyy terveittenkin tapella...

Mr Britling ei enää kirjoittanut mitään sodasta. Kaikki myöhemmät tätä aihetta käsittelevät kirjoituksensa hän oli jättänyt päättämättä. Hän ei voinut kuvitella niiden mitään merkitsevän, vaikuttavan kehenkään, saavan mitään aikaan. Oikeastaan hän kirjoittikin nyt vain silloin tällöin, hyvin harvoin. *The Times* oli jo aikoja sitten jäänyt ilman hänen avustustaan. Hän ajatteli nyt alinomaisesti sotaa, elämää ja kuolemaa ja uskonnollisia ongelmia, jotka olivat näyttäneet niin etäisiltä rauhan päivinä. Mutta mikään hänen ajattelunsa esine ei ottanut kirkastuakseen, niin että siitä olisi voinut kirjoittaa. Kaikki hänen ajatustensa kirkkaat tähdet peittyivät myrskypäiviin ja kiihtymykseen, jota sanomalehdet joka päivä pitivät yllä, ja elämän jokapäiväisiin askarruksiin. Ja samalla kertaa, kun hänen kirjailijatoimensa tuottamat tulot vähenivät henkisen hämmentymisen ja voimattomuuden vaikutuksesta, kävivät hänen ja hänen vaimonsa sijoitustenkin antamat tulot epävarmoiksi. Mrs Britlingillä oli ollut kaksituhatta puntaa Konstantinopolin lainassa ja seitsemänsataa ottomanisen radan obligatiota; hänellä itsellään oli ollut sijoitettuna samanlaiset summat pariin unkarilaiseen ja yhteen bulgarialaiseen lainaan, erääseen Rouenin linoleumitehtaaseen ja erääseen sveitsiläiseen hotelli-yhtiöön. Kaikki nämä lopettivat maksunsa, ja heidän muiden sijoitustensa osingot vähenivät. Ei näyttänyt olevan mitään rajaa pääoman ja tulojen vähentymiselle. Tulovero oli kohonnut suunnattoman korkeaksi, useimpain tavarain hinnat olivat nousseet, ja elämän pulmallisuutta lisäsi nyt se, että täytyi rajoittaa ja säästää. Hänelle selvisi, että hänen automobiilinsa, joka oli leikillä saanut Gladys-nimen, olikin ylellisyyskapine, ja hän möi sen parista sadasta punnasta. Hän menetti puutarhurinsa, joka oli saanut paremman palkan erään myllärin luona, ja hänen oli hyvin vaikea saada ketään sijaan, niin että puutarha muuttui epämiellyttävän hoidottomaksi ja epätydyttäväksi. Hänen täytyi luopua taajoista Lontoon-matkoistaan. Hänen täytyi siirtää poikainsa Statesministeriin lähettäminen tuonnemmaksi. Ainakin toistaiseksi täytyi heidän kulkea Brinsmeadin koulua. Joka puolella oli vastassa tuo epämiellyttävä taloudellisten seikkojen harkitseminen. Vuosikautia hän oli elänyt huolettomasti ja jossakin määrin omahyväisesti. Oli tavattoman kiusallista kokea, kuinka suurempiin, poikaa, isänmaata ja uskoa koskeviin murheisiin sekaantuivat nämä ylimääräisen puolen shillingin ja sopimattomaan aikaan saapuvan laskun pikkuhuolet.

Ehkä enemmän kuin mikään muu rasitti hänen mieltänsä se, että hän vähitellen yhä huonommin tajusi sodan varsinaisia tuloksia. Aluksi oli militarismi ja Saksan hyökkäys tuntunut hänestä niin pahalta, ettei hän voinut pitää Englannin ja sen liittolaisten toimintaa muuna kuin ehdottomasti oikeudenmukaisena. Hän oli selvästi ja yksinkertaisesti ilmaissut sodan tarkoituksen lausumalla: "Nyt pitää militarismista tulla loppu!" Hän oli käsittänyt Saksan järjestelmäksi, imperialismiksi ja junkerismiksi, tunteettomaksi materialistiseksi hyökkäyshaluksi, siksi hengeksi, joka puhaltaa sodan lieskan ilmi, ja liittolaiset hän oli käsittänyt ihmiskunnan vastalauseeksi kaikkea tuota pahaa vastaan.

Huomaamattaan, tahtomattaan hän luopui tuosta ensimmäisestä käsityksestään omaksuakseen toisen. Prameileva, koru- ja voimallinen Saksan keisari, joka oli ollut päävihollinen alusta pitäen, caesarismin viimeinen edustaja, Jumalan voideltu kuivuneine käsivarsineen ja panssaroituine nyrkkeineen, oli kadonnut kuvan etualalta; tuo todellisempi Saksa, joka on ajatusta ja järjestelmää, joka pyrkii suorittamaan asiat perinpohjin, Ostwaldin ja jo virkaheiton Hindenburgin Saksa astui esiin. Se ei esittänyt mitään puolusteita niihin erehdyksiin ja rikoksiin, joita se Hohenzollerien johdon alaisena oli ollut pakotettu tekemään, vaan se taisteli nyt pelastuakseen hävityksestä ja hajoamisesta, mikä olisi sen välttämätön osa, jos se liian helposti alistuisi häviöön; se taisteli kestääkseen, taisteli uusien mahdollisuuksien varassa, taisteli käyttäen hyväkseen kuria, taitoa ja kärsivällisyyttä ja vakaata tahtoa. Se taisteli tieteen, säästäväisyyden, koneiden ja aatteiden avulla kaikkia liian inhimillisiä vastustajiansa

vastaan. Se herätti välttämättä leppymätöntä vihamielisyyttä, mutta vaati myöskin kunnioitusta. Sitä vastaan taisteli kolme suurta kansaa yhtä lujan tahdon varassa, mutta niillä ei ollut Saksan yhtenäisyyttä, tottumuskuria eikä tiedettä, ja juuri tämä viimeksimainittu puutos muuttui yhä enemmän mr Britlingin ajatusten murheelliseksi esineeksi. Ensimmäisten kokemustensa, ensimmäisen epävarman kuukauden jälkeen Ranska oli kohonnut ihan perikadon partaalta teräksisen loistavaan päättäväisyyteen, mutta Englanti ja Venäjä, nuo kaksi laiskaa jättiläistä, tuhlasivat yhä voimiansa, olivat huolettomia, huolimattomia ja epävarmoja. Kaikkialla, sekä asteikon ala- että yläpäässä, alkaen tyhmästä yksiväristen hiekkasäkkien käyttämisestä ja Hugh'n nuoresta upseerista, joka varoi käyttämästä karttaa, aina sodan yleiseen käsitykseen ja johtoon saakka havaitsi mr Britlingin kiihtynyt ja ylenherkkä äly samoja huonoja ominaisuuksia, joiden vuoksi hän rauhan päivinä oli kansalaisiaan niin usein soimannut — hitautta, tuhlaavaisuutta, tylsyyttä, kykenemättömyyttä tarttua tukevasti asioihin kiinni ja tehdä mitä ilmeisesti oli tehtävä. Sama velttous, joka oli johtanut Englannin niin lähelle kansalais-sodan suurta hullutusta Irlannissa heinäkuussa 1914, sekoitti ja pitkitti nyt sotaa ja siirsi tuonnemmaksi, kenties koskaan tulemattomaan aikaan, voiton, joka vielä vuosi sitten näytti niin varmalta. Poliitikot yhä juonittelivat, ja kelvottomat olivat johdossa. Älyä vastaan, joka jännitettiin äärimmilleen, he taistelivat työntämällä typerästi esiin miehiä, miehiä ja yhä miehiä, huonosti harjoitettuja, riittämättömästi varustettuja, typerästi johdettuja. Sanomalehdistön äänekäs vaatimus, että keksintöihin ja tieteelliseen aloitteenottoon oli pantava huomiota, vaiennettiin asettamalla vanhahkoista kuuluisuuksista ja mainioista poropeukaloista kokoonpantu lautakunta; sotatarveministeriö näytti alusta alkaen olevan "liikemiesten" vaikutukselle alttiina...

On totta, että oikeuden tulee saada voitto tyranneista ja ryöväreistä, mutta oliko välinpitämättömyydellä ja epäpätevyydellä mitään oikeutta viedä voitto pätevydestä ja harkitsevaisuudesta. Monikin joutui vaikean epäröinnin tilaan tuon pulmallisen valinnan edessä. Ja oliko sitten meidän asiamme täysin oikea?

Siinä oli varmaankin kaikkein pahin epäily miehelle, jonka poika katseli kuolemaa silmästä silmään.

Taistelimmeko me tosiaankin tyranniutta vastaan vapauden puolesta?

Mr Britlingin korviin saapui sekavia ääniä, ääniä, jotka juttelivat taantumuksesta, työnantajain suunnitelmista ammattiyhdistysten kukistamiseksi, ahnaista laivanvarustajista ja ahnaista vuokraajista, jotka kahmaisivat itselleen voittoja, tuhlauksesta ja petoksesta itse ministeriön piirissä, uskonnollisesta ulkokultaisuudesta ja suvaitsemattomuudesta laajassa mittakaavassa, omain ansioitten korostamisesta verikirjaimin, tarvetavarain varastoihin keräämisestä ja muunlaisesta keinottelusta, järjettömästä ja katkerasta Intian ja Egyptin sortamisesta... Häneen vaikutti iskun tavalla sekin, ettei Hugh nähnyt sodassa juuri mitään muuta kuin mielettömyyttä ja että hän niin armottomasti tajusi sen oleellisen hyödyttömyyden. Poika pakotti isän näkemään, mitä hän oikeastaan jo oli alkanut itse yhä selvemmin havaita. Seikkailuja valloitusnäkökannaltakin oli sota jo aikoja sitten muuttunut luonnonvastaiseksi hulluudeksi. Jonkin tien täytyi johtaa pois tästä verisestä sekamelskasta, joka ei antanut voittoa kummallekaan puolelle eikä tuonut muuta tulosta kuin häviötä ja kuolemaa näihin asti aavistamattomassa laajuudessa. Kansan suuren enemmistön täytyi kaikkialla kaivata rauhaa, olla halukas ostamaan se mihin järjelliseen hintaan hyvänsä, ja missään koko maailmassa ei näyttänyt olevan riittävää kykyä tämän päivästä toiseen jatkuvan teurastuksen lopettamiseen ja sellaisen rauhan tuottamiseen, joka olisi jotakin parempaa kuin pelkkä hengähdysaika jatkuvan sodankäynnin lomassa... Joka päivä esittivät sanomalehdet säällisiä annoksia taisteluita, häviöitä, hävityksiä, uponneita laivoja, murskattuja kaupunkeja. Eikä milloinkaan ratkaisun, ei ratkaisun merkkiäkään.

Eräänä lauantai-iltapäivänä olivat mr ja mrs Britling Claverings'issa vierilemassa. Lady Homartyn kantoi surupukua kahden veljenpoikansa vuoksi, jotka kumpikin olivat kaatuneet, toinen Flanderissa, toinen Gallipolissa. Raeburnkin oli siellä, alakuloisena ja väsähtäneenä. Lisäksi kolme nuorta khakipukuista miestä, joista yhdellä oli esikuntaupseerin punaiset nauhat. Vielä pari kolme naishenkilöä, joita mr Britling ei ollut ennen tavannut, sekä miss Sharper, kirjailijatar, joka aivan äskettäin oli keräillyt kokemuksia toipuvain hoitajattarena Etelä-Ranskassa. Mr Britlingiä tympäisi kovin, kun hän huomasi, että seuraa vallitsi hänen vanha vastustelijansa lady Frensham, joka oli yhä taipumaton, muuttumaton, vallitsemishimoinen, vaateliias, julkea, loukkaava. Hänkin oli surupuvussa, ja hänen mustat turkiksensa olivat hienointa, mitä mr Britling koskaan oli nähnyt; lady'n voimakas, voittoisa profiili kohosi niitten keskeltä kuin korppikotkan pää kauluksestaan. Hänen vanhin veljensä oli Saksassa haavoittuneena ja vangittuna; toinen veli oli kaatunut, ja hän näytti uskovan, ettei sota ollut vielä vaatinut uhreja keltään muulta kuin häneltä. Hän esiintyi ikäänkuin tuo olisi antanut hänelle yksin oikeuden arvostella sotaa tai vaatia hyvitystä sen aiheuttamista vahingoista.

Hänen parantumaton taipumuksensa hajaannuksen aikaansaamiseen, syytösten sinkoamiseen erinäisiä yhteiskuntaluokkia, seutuja ja valtion palvelijoita vastaan, oli täysin valloillaan. Hän yritti kaikin voimin houkutella mr Britlingiä kiistaan ja lausui jonkinlaisia epäilyksiä hänen isänmaallisuudestaan, koska se selvästi erosi hänen omista suuriäänisistä ja suvaitsemattomista

"lojaalisuus"-käsitteistään.

Aluksi hän kiusasi mr Britlingiä asevelvollisuusasialla. Hän sinkosi syytöksiä piileksijöitä ja "jänistäviä luokkia" vastaan. Koko keskiluokka muka tarrautui kurjiin yksityistehtäviinsä keksien kaikenlaisia puolusteita...

Mr Britlingistä tuntui, että hänen oli ryhdyttävä syytettyjä puolustamaan. "Liiketoimi", sanoi hän purevasti, "ei ole yhtä mukava kuin maatila, joka kasvaa kalliiksi maatessaan ja rikastuttaa omistajaansa. Liikemiehet eivät voi jättää tointansa minkä pikku tuhartajan haltuun hyvänsä, kun astuvat sotapalvelukseen. Kymmenet tuhannet keskiluokan miehet ovat joutuneet taloudelliseen häviöön ja menettäneet kaikki edistymisen toiveet lähtemällä tähän sotaan."

"Ja monet kymmenet tuhannet ovat varoneet sitä tekemästä", virkkoi lady Frensham. "Niitä miehiä minä tarkoitan..."

Mr Britling otti tarkastaakseen pientä luetteloa, johon oli merkitty aristokraattisia kotonaolijoita ja jossa oli ensimmäisenä erään herttuan nimi.

"Niinpä ei kukaan häntä puhuttelekaan", vastasi lady Frensham.

Hän käänsi hyökkäyksensä työväkeä vastaan. He muka halusivat mieluummin nähdä maansa joutuvan häviölle kuin alistuivat lievään sotilaskuriin.

"Koska eivät ollenkaan luota heidän asioitaan hoitaviin asianajajiin ja maanomistajiin", sanoi mr Britling. "Voiko heitä siitä moittia?"

Lady Frensham jatkoi kertomalla aivan avoimesti mitä hän haluaisi tehdä lakkolaisille. Hän ei ryhtyisi pitkiin neuvotteluihin niiden kanssa, vaan antaisi niiden tuntea hiukan preussilaisia menettelytapoja — homeopaattista käsittelyä. "Mutta tuo vanha, ääniä kalasteleva Asquith ei tietenkään uskalla — hän ei uskalla!" Mr Britling avasi suunsa, mutta ei sanonut mitään; hänet oli vaiennettu. Khakipukuiset miehet kuuntelivat kunnioittavasti, mutta hiukan kaksimielisen näköisinä; eräs nuoremmista naishenkilöistä näytti olevan täydellisesti lady Frenshamin kannalla ja haluavan innokkaasti ilmaista kannatuksensa. Kelpo lady oli nyt ehtinyt käsiksi hallituskuntaan ja ryhtyi hyvän muistinsa varassa arvostelemaan sen kahtakymmentäkahta jäsentä. Winston Churchill oli kumonnut lordi Fisherin Gallipolin kysymyksessä ja oli siten joutunut hirvittäväan vastuuseen. Lordi Haldane — lady Frensham nimitti häntä "Tynnyri Haldaneksi" — oli ilmeinen petturi. "Se mieshän on saksalainen kiireestä kantapäähän. Oh, mitäpä se merkitsee, vaikka hänen suonissaan ei ole pisaraakaan saksalaista verta? Hän on ehdoin tahdoin saksalainen — ja se on pahempaa."

"Minä olen otaksunut, että hänellä on jonkinlaista järjestelykykyä", huomautti mr Britling.

"Me emme tahdo tietää hänen järjestelyistään, emmekä hänestä itsestään", sanoi lady Frensham.

Mr Britling pyysi yksityiskohtaisia tietoja entisen lordikanslerin petoksista. Ei ollut mitään yksityiskohtia. Juuri tuo ajatus oli iskeytynyt kelpo lady'n päähän samaten kuin moniin muihin herkkäuskoisiin päihin. Lady Frensham väitti, että maassa tällä haavaa oli yksi ainoa oikea mies, nimittäin sir Edward Carson.

Mr Britling kohahti tuolissaan.

"Mutta onko hän tehnyt mitään milloinkaan", huusi hän, "ellei ota lukuun sitä, että hän on katkeroitannut Irlannin?"

Lady Frensham ei kuullut tuota kysymystä. Hän jatkoi loistavan aiheensa esittämistä. Lloyd George, joka aikaisemmin olisi ansainnut hirsipuun, oli nyt ainoa ministeri, joka oli sovelias sankarin viereen asetettavaksi. Hän oli voittanut lady'n sydämen työväkeen kohdistuvalla hyökkäystuomiollaan. Hän oli ainoa mies, joka ei peljännyt puhua suutansa puhtaaksi, sanoa heille, että he joivat, pakoilivat ja vetelehtivät, sanoa heille suoraan, että jos maamme joutuisi häviölle, niin syy lankeaisi *heidän* niskoilleen.

"Ei!" huudahti mr Britling.

"Aivan varmaan", sanoi lady Frensham. "Heidän ja niiden niskoille, jotka ovat heitä imarrelleet ja johtaneet harhaan..."

Ja niin edespäin...

Ennen pitkää havaitsi lady Homartyn, että hänen oli pelastettava mr Britling suuren lady'n ruhjovilta isänmaallisilta hyökkäyksiltä. Hetken kuluttua mr Britling käyskeli syksyisessä puutarhassa, jonka

komeat georgiinit eivät koskaan olleet esiintyneet niin edukseen — Raeburnin, esikuntaupseerin ja erään pienen naishenkilön seurassa, joka viimeksimainittu osoittautui erinomaisen hyvin asioihin perehtyneeksi. He olivat kaikki alakuloisia. "Minä olen sitä mieltä, että nuo umpimähkään singotut syytökset ovat kaikkein pahinta — ja kaikkein pahaenteisintä — mitä nykyään voi tapahtua", sanoi mr Britling rauhallisen vaitiolon jälkeen, joka oli seurannut lady Frenshamin luota poistumista.

"Niitä kuulee kaikkialla", sanoi esikuntaupseeri.

"Onko se todella — kunniallista?" kysyi mr Britling.

Raeburn päätti vastata hetkisen mietittyään. "On kyllä, mikäli se johtuu typeryydestä. Koko joukko syytöksiä tullaan vielä tekemään; tilinteon päivänhän täytyy saapua, ja luullakseni me kaikki vaistomaisesti koetamme hakea syntipukkia, joka sovittaisi meidän yhteiset rikkomuksemme. Vanhoillinen sanomalehdistö on läpeensä mätää, ja sen vihaan — esimerkiksi Churchilliin kohdistuviin hyökkäyksiin — sisältyy koko joukko henkilökohtaista kaunaa. Henkilökohtaista kateutta luultavasti. Meidän 'vanhat perheemme' näyttävät kaikessa hiljaisuudessa muuttuneen kovin rahvaanomaisiksi hengeltään — noin yhden sukupolven aikana. Ne riitelevät, piileskelevät ja haukuskelevat aivan kuin huono palvelusväki — ja asiat ovat yhä aivan liian suuressa määrin heidän käsissään. Toiminnassa ilmenee hutilointia, siitä ei voi olla epäilystäkään — ei tosin auttamaton, mutta joka tapauksessa sangen arveluttavaa. Entä hallitus — se oli inhimillinen ennen sotaa, emmekä me myöhemminkään ole saaneet sinne yhtäkään arkkienkeliä. Se on sekamelskaa. Toinen epäilee toistaan. Ei milloinkaan tiedä, minkä sanomalehden toimituksen kanssa Lloyd George ensi kerralla on yhteistoiminnassa. Hän on rehellinen, isänmaallinen ja tarmokas, mutta pelkää kamalasti vanhaa naisväkeä ja luokkien juonitteluja. Hän ei tiedä mihin turvautua. Hän pelkää kuten sosialistijohtaja saavansa puukon selkäänsä. Jäntevyyden puutetta on sekin, että erotetaan etevä upseereja — joilla on vaikutusvaltaisia ystäviä."

Esikuntaupseeri nyökkäsi.

"Northcliffe näyttää jotakin merkitsevän", sanoi mr Britling. "Kaikki häntä panettelevat."

"Minä lakkauttaisin hänen *Daily Mail'insä*", sanoi Raeburn. "Antaisin *The Times'in* ilmestyä, mutta lakkauttaisin *Daily Mail'in* jo sen liioittelujen vuoksi. Sehän on täynnä rahvaanomaista huutoa ja kirkunaa. On ilmeinen tosiasia, että saksalainen kunto on säikähdyttänyt Northcliffe'in suunniltaan — ja kun mies sodan aikana säikähtyy suunniltaan, olipa hän kunniallinen mies tai ei, niin pistetään säkki hänen päähänsä tai näytetään hänelle pistolia, kunnes hän rauhoittuu... Mitä hyödyttää kaikki tämä huuto, että hallitusta on vaihdettava? Meillä ei ole varaa vaihtaa hallitusta. Yhtä hyvin voisi kehoittaa maankiertäjää muuttamaan paitaa. Kaikki meidän miehemme, kaikki julkisuuden miehet, ovat toisen luokan miehiä, joilla on asianajajain tavat. Heissä ei ole mitään erinomaista. Kuinka voisi toivoa järjestelmän tuottavan mitään sen parempaa? Mutta he toimivat niin hyvin kuin osaavat, eikä heitä käynyt korvaaminen kellään muilla, ja siinä sitä ollaan."

"Sill'aikaa", sanoi mr Britling, "meidän poikamme — kaatuvat".

"He kaatuisivat sitä enemmän, jos yritettäisiin muodostaa 'luja, hiljainen hallitus', johon kuuluisivat — sanokaamme Carson, Lloyd George, Northcliffe ja lady Frensham sekä heidän ohellaan esimerkiksi Austin Harrison ja Horatio Bottomley... Minä näkisin mieluummin Northcliffe'in diktaattorina... Me emme voi äkkiä palautua menneisyyteen ja muuttaa tyyppiämme. Me emme kuunnelleet Matthew Arnoldia. Emme ole ryhtyneet perinpohjin puhdistamaan korkeampia oppilaitoksiamme. Olemme vastustaneet opillista sivistystä. Olemme mieluummin säilyttäneet sellaista kansallista ylellisyyttä kuin piispainpenkkiä ja puoluepolitiikkaa. Pakollista kreikanlukua ja vanhoillisia yliopistoja. Ja lady Frenshamia. Kaikkea tuollaista. Ja siinä sitä ollaan!... No niin, hitto soikoon, meillä on nyt työ suoritettavana; meidän on kynnettävä sarka loppuun niillä — niillä mitä meillä on — ja sellaisina kuin itse olemme."

Nuori esikuntaupseeri nyökkäsi. Hän kai arveli asian olevan suunnilleen sillä tavalla.

"Teillä ei ole poikaa", sanoi mr Britling.

"Enhän minä ole naimisissakaan", sanoi Raeburn, aivankuin Jumalaa kiittäen.

Pieni, asioissa hyvin perilläoleva naishenkilö huomautti äkkiä omistavansa kaksi poikaa; toinen oli juuri palannut haavoittuneena kotiin Suvlan lahdelta. Se, mitä hänen poikansa oli kertonut, teki hänet hyvin vakavaksi. Hän huomautti, että yleisöllä yhä oli aivan hämävät käsitykset Anafartan taistelusta. Se oli ollut kamalaa sekamelskaa, ja meikäläiset olivat joutuneet pahasti häviölle. Esikunta oli toiminut hirvittävän huonosti. Ei mikään luonnistanut, ei mikään ollut paikallaan, kun olisi tarvittu. Esimerkiksi veden hankinta oli kokonaan epäonnistunut; miehet olivat olleet janoon nääntymässä. Erään rykmentin, jonka nimen hän mainitsi, oli eräs toinen rykmentti jättänyt pulaan; kun ensinmainittu vihdoinkin palasi

takaisin, niin nuo kaksi osastoa taistelivat keskenään, vihollisesta välittämättä. Ei ollut ollut minkäänlaista johtoa, ei mitään yhteistoimintaa, ei mitään suunnitelmaa. Tykeistä, kertoi hän, oli osa jäänyt Egyptiin. Erästä kuormaston osastoa ei vielä kukaan oltu löydetty. Se oli eksynyt jonnekin Levantiin. Aluksi ei sir Ian Hamilton ollut edes mukana. Hän ei ollut ehtinyt sinne ajoissa. Kokonainen armeija oli huolettomasti heitetty menemään. Ja niin toivorikas armeija! Hänen poikansa oli selittänyt, että tämä merkitsi Dardanelleihin kohdistuvain suunnitelmain täydellistä epäonnistumista...

"Kun vielä kuulee, kuinka likellä voittoa me olimme!" huudahti hän jättäen asian sikseen.

"Kolme kertaa", virkkoi Raeburn, "olemme tänä vuonna antaneet voiton liukua käsistämme esikuntien kehnon työn vuoksi. Ei auta ruveta poimimaan esille syntipukkeja. Kysymyksessä ovat kansalliset tottumukset. Se johtuu siitä, etteivät ne miehet, jotka lähtevät julkisista oppilaitoksistamme, ole koskaan oppineet tulemaan ajoissa asemalle, saapumaan minuutilleen konttoriinsa, pakkaamaan kunnollisesti matkalaukkuansa tai yleensä tekemään mitään taitavasti ja reippaasti — nimittäin mitään sellaista, minkä joku toinen voi tehdä hänen edestään. Ei voi odottaa, että henkilöt, jotka yleensä viettävät huoletonta elämää, kykenisivät toimimaan täysin pontevasti kovinkaan pitkää aikaa. Koko heidän kasvatuksensa on esteenä. Koko heidän entisyytensä. He kauhistuvat turhaa täsmällisyyttä. Englantilainen haluaa mieluummin olla millainen typerä hutilus hyvänsä kuin näyttää turhimukselta. Se on syynä siihen, että olemme hävinneet kolmessa hyvässä taistelussa, joissa meidän olisi pitänyt voittaa — samalla menettäen tuhansia miehiä, sotatarpeita ja aikaa, jonka arvoa emme edes aavistakaan. Me olemme menettäneet kokonaisen vuoden. Olemme murskanneet kansamme innostuksen."

"Poikani, joka on Flanderissa", virkkoi mr Britling, "sanoo jokseenkin samaa. Hän sanoo, etteivät upseerimme ole milloinkaan oppineet laskemaan kymmentä kauemmaksi ja että he kauhistuvat nähdessään kartan."

"Ja sota jatkuu", sanoi pieni naishenkilö.

"Oi Herra, kuinka kauan?" huudahti mr Britling.

"Sanokaamme yhden vuoden", virkahti esikuntaupseeri. "Jos tätä menoa jatketaan. Sitten *täytyy* ilmaantua jotakin mahdollisuutta. Rahat tulevat loppumaan kaikkialta. Miehet loppuvat... Joka tapauksessa saavat saksalaiset siitä ensin kärsiä. Venäjällä yksin on kolmattakymmentä miljoonaa."

"Suunnilleen on asia niin", sanoi Raeburn...

"Luuletteko, että meillä syntyy sisäinen sota?" kysyi nuori esikuntaupseeri äkkiä, kun oli vähän aikaa vaiettu.

Kului hetkinen, ennenkuin kukaan vastasi tuohon yllättävään kysymykseen.

"Sodan loputtua, luulen minä", sanoi nuori upseeri.

"Niin, kyllä kai saamme vielä kalliisti maksaa", sanoi Raeburn.

"Tässä maassa temmataan vähitellen kaikki juuriltaan", arveli mr Britling.

"Me emme ole saaneet aikaan mitään suunnitelmaa sotaa varten ja tuskin kykenemme rauhaakaan ennakoimaan", sanoi Raeburn ja lisäsi: "Ja lady Frenshamin pieni joukko tulee tekemään kaikkensa, ettei riita tule loppumaan... He tulevat heti vetämään esiin Irlannin ja Ulsterin. Mutta luullakseni Ulster ei voi heitä pelastaa."

"Me tulemme riitelemään. Mitäpä muuta me koskaan teemmekään?"

Ei kukaan tuntunut kykenevän ajattelemaan tuon enempää. Pieni seurue painui hiljaiseksi.

"No niin, Jumalalle kiitos näistä georgiineista!" sanoi Raeburn näytellen filosofiaa.

Nuori esikuntaupseeri katseli kukkia osoittamatta mitään innostusta.

16.

Mr Britling istui eräänä syyskuun ehtoopäivänä kapteeni Lawrence Carmine'in seurassa auringonpaisteessa luuvapihalla tupakoiden, toisinaan sanoen jotakin, toisinaan taas vaieten.

"Kun tämä alkoi, en voinut uskoa, että nykyinen sota tulisi samanlaiseksi kuin kaikki muut sodat", sanoi hän. "En voinut sitä uneksiakaan. Minä luulin, että olimme vihdoinkin viisastuneet. Se tuntui minusta suuren siivonteon alkamiselta. Minä luulin, että ihmiskunnan terve järki murtautuisi esiin kuin

liekki, kuin närkästyksen liekki, ja polttaisi tuhaksi kaiken tuon vanhentuneen hulluuden keisarikuntineen, lippuineen ja militarismeineen kohta kun sota alkaisi ahdistaa ihmisten onnea. Minä luulin, että monet toiveet, joiden nyt huomaa olleen lapsellisia, välttämättömyyden pakosta täyttyisivät. Luulin, että Amerikka selittäisi olevansa Belgian loukkaamista vastaan, ettei se suvaitsi suuren sisarustasavaltansa murskaamista — vaikkapa vain Lafayette'ia muistaen. No niin — minä huomaa Amerikan pääharrastuksena olevan sen seikan, että me olemme julistaneet puuvillan sotakieltotavaraksi. Luulin, että Balkanin valtiot kykenivät järjelliseen yhteistoimintaan, että ne yhdessä kykenivät puolustamaan yhteistä vapauttaan. Minä huomaa nyt kolmen saksalaisen kuningashuoneen tekevän kauppvoja talonpojilla, ilman että kukaan heidän maassaan panee vastalauseita. Minä, kuten monet ranskalaiset, pidin tätä sotaa tapahtumana, jonka tuli täydellä oikeudella synnyttää suurenmoinen närkästynyt innostus... Kaikki tuo oli unta, jota uneksi eräs onnellinen, hyvissä oloissa elävä mies, joka ei milloinkaan ollut joutunut kokemaan elämän leikkaavaa kärkeä. Kaikkiällä peittyvät suuret ja yksinkertaiset näkökohdat pikku riitoihin ja vihaan, epäluuloon, epärehellisyyteen, pelokkuuteen, heikkoihin aikomuksiin ja kääpiömäisiin kuvitteluihin... Nyt tämä sota on samanlaista kuin kaikki muut meluisat, monisuuntaiset mullistukset, jotka ovat hajoittaneet valtakuntia ja hävittäneet maailmaa. Se on sotaa, josta on katkennut kärki, sotaa, joka on menettänyt sielunsa, se on muuttunut pelkäksi yhteydettömäksi tappelemiseksi ja hävittämiseksi, sukumme typeryyden ja kykenemättömyyden suunnattomissa ja traagillisissa muodoissa liikkuvaksi todistukseksi..."

Hän lakkasi ja syntyi hetken kestävä vaihtelu.

Kapteeni Carmine heitti taidokkaasti sikarinpätkänsä tynnyriin, jossa kasvoi hortensioita. "Kiinassa", sanoi hän, "oli jo kolmetuhatta vuotta sitten ihmisiä, jotka olivat yhtä alakuloisia kuin mekin ja samasta syystä".

"Kolmentuhannen vuoden kuluttua", sanoi mr Britling, "tulee kenties vielä olemaan ihmisiä, joita vaivaa sama alakuloisuus... Ja sittenkin — ja sittenkin... Ei! Nyt juuri minulta puuttuu kimmoisuutta. Ei ole minun luonteeseeni kuuluvaa joutua epätoivoon. Mutta tapahtumat painostavat minua. Minä en toivu, kuten ennen tapasin toipua. Minä vakuutan itselleni yhä, että vaikka tie on pitkä ja hankala, täytyy toivon hengen, luomisen hengen, ihmissydämen jalouden ja ritarillisuuden lopultakin voittaa. Mutta minä vakuutan tuota itselleni niinkuin kulunnaista rukousta toistellaan. Minun taivaani on tähdetön. Toisinaan minua epäilyttää, kirkastuuko se enää milloinkaan. Rohkaiskoot nuoremmat miehet mielensä ja jatkakoot työtään tässä maailmassa! Jos voisin nyt kuolla oikean asian puolesta — sen sijaan, että minun on elettävä tässä hedelmättömän taistelujen maailmassa — niin kuolisoin mielelläni, Carmine..."

17.

Näinä päivinä oli myöskin mr Direck sangen onneton.

Cissie näet ei ainakaan ollut unohtanut sodan oleellisia virikkeitä. Hän oli yhtä varma nyt kuin koskaan, että saksalainen militarismi sekä Saksan hyökkäys Belgiaan ja Ranskaan oli sodan alkuaiheena. Kaikki toisarvoiset syyt hän jätti huomioonottamatta. Hän kyseli yhä edelleen, miksi Amerikka ei ottanut osaa sotaan. "Me taistelemme Belgian puolesta. Ettekö te halua taistella hollantilaisten ja norjalaisten laivain puolesta? Ettekö edes tahdo taistella omien laivojenne puolesta, joita saksalaiset upottavat?"

Mr Direck yritti antaa selityksiä, joita ei kumminkaan hyväksytty.

"Te olitte kylläkin kärkkäitä taistelemaan espanjalaisia vastaan, kun he räjähdyttivät *Maine'n*. Mutta saksalaiset saavat upottaa *Lusitania'n*! Se on, kuten sanotte, eri asia."

Mr Direck'in mieleen välähti omituinen epäily, että Cissie luuli Lusitaniaa amerikkalaiseksi alukseksi. Mutta hän oli juuri oppimassa Cissie'ään eikä uskaltanut ärsyttää häntä tässä kysymyksessä.

"Te ette ole oikein käsittänyt Amerikan kantaa", sanoi hän. "Me tähtäämme sotaa kauemmaksi."

"Sitähän juuri me olemme yrittäneet tehdä", sanoi Cissie. "Luuletteko meidän yhtyneen sotaan huvin vuoksi?"

"Enkö ole tuhansin tavoin osoittanut myötätuntoani?"

"Mielenkiintoa — pyh!"...

Paljoa paremmin ei mr Direckin käynyt mr Britlingin käsissä. Mr Britling tosin ei sanonut suoraan, mutta viittaili pitkin matkaa liiankin selvästi Amerikkaan. "On olemassa kahdenlaista vapaamielisyyttä",

sanoi hän, "joita väärin luullaan samaksi asiaksi: on suurten tarkoituksiperäin vapaamielisyyttä ja puuttuvan moraalisen tarmon vapaamielisyyttä..."

18.

Vasta kun Teddy oli ollut kolme viikkoa kadoksissa, Hugh kirjoitti hänestä. Molemmat Flanderin rintamalla olevat essexiläiset pataljoonat sijaitsivat nähtävästi etäällä toisistaan, ja Hugh sai vasta kotoa käsin kuulla mitä oli tapahtunut.

"Ette voi uskoa, kuinka tietopiiri kutistuu, kun joutuu tänne eturintamalle. Ei tiedä edes mitä tapahtuu muutaman mailin päässä täältä, ennenkuin sanomalehdet saapuvat. Lukemalla hiukan rivien välejä ja rohkeasti arvailemalla me sovitamme pikku kokemuksemme isompaan kehykseen. Tietysti minä useinkin olen ajatellut, miten Teddyn laita lienee. Mutta kumma kyllä en ole juuri tullut ajatelleeksi, että hän olisi täällä mukana. Se on kummallista, mutta niin se vain on. En ymmärrä, miksi..."

"Minä en tiedä mitään 'kadoksissa-olemisesta'. Täällä ei ole sattunut mitään sellaista, joka olisi voinut aiheuttaa katoamista. Kaikkien miestemme kohtaloista on oltu selvillä. Mutta olosuhteet voivat muuttua jo muutaman mailin päässä toisella kohdalla rintamaa. Hänen osastonsa on ehkä ollut vihollista likempänä ja on kenties sattunut hyökkäys ja kahakkaa jostakin juoksuhaudan osasta jommallakummalla puolen. Toisin paikoin saksalaisten juoksuhaudat ovat tuskin kolmenkymmenen jardin päässä, ja siellä ne kaivavat miinakäytäviä, heittävät pommeja ja kiipeävät ylös alinomaa. Me täällä olemme hieman edenneet. Mutta minä kerron siitä kohta enemmän. Missään tapauksessa minä en ymmärrä mitään 'kadoksissa-olemisesta'. Nykyään otetaan hyvin harvoin vankeja. Mutta älkää puhuko siitä Lettylle! Minä koetan kuvitella kelpo Teddyn siinä..."

"Omituinen asia tuo 'kadoksissa'. Se ei ole traagillista — eikä sääliä. Eikä osittain rauhoittavaa, kuten 'joutunut vangiksi'. Se panee vain miettimään miettimistään. Minä en saa käsiini ketään, joka tietäisi, missä 14:s essexiläinen on. Kaikki siirrot tapahtuvat täällä niin salaperäisesti, että me, mikäli ymmärrän, voimme löytää heidät lähimmästä juoksuhaudasta, kun taas menemme tulilinjalle. Mutta eräs hyvä mahdollisuus on olemassa. On parasta pitää Lettyä niin toivehikkaana kuin vain voitte. Toisaalta on olemassa huonoja mahdollisuuksia. Sellaisena ilmenee asia minulle, katseltuna selvästi ja ilman tunteenomaista suhtautumista. Minä ajattelen etupäässä Lettyä. Olen iloinen, että Cissie on hänen luonansa ja olen iloinen, että hänellä on poika. Pitäkää häntä toimessa! Hän piti pelottavasti Teddystä. Minä olen nähnyt heitä hyvinkin paljon, joten tiedän sen... Minä koetan kirjoittaa hänelle pian ja keksinen jotakin rohkaisevaa.

"Mutta nyt minulla on jotakin kerrottavaa. Olen ollut taistelussa, suuressa taistelussa, enkä ole saanut naarmuakaan. Olen ottanut kaksi vankia, minä, omin käsin. Miehiä ammuttiin ihan viereltäni. Minä en siitä välittänyt vähääkään. Se oli yhtä jännittävää kuin nuo ankarat taistelut, joita meillä tapasi olla hockey-maalin edustalla. Minä en välittänyt mistään ennenkuin jälkeinpäin. Sitten, kun olin juoksuhaudassa iltasella, astuin johonkin liukkaaseen — uh! Ja sitten kun kaikki jo oli ohi, sai eräs tovereistani osansa — se ei tuntunut rehelliseltä peliltä. Minä ajattelen yhä noita kahta asiaa, niin että itse taistelu tuntuu melkein kuin unennäöltä. Se muistuttaa enemmän jotakin kirjasta luettua tai *Illustrated London Newsissa* nähtyä kuin mitään todella elettyä. Olin niin usein ajatellut: miltä se tuntuu, miten tulen tekemään? — että se koettuna tuntui olemattomalta ja tavalliselta.

"Sanotaan, ettei meillä keväällä ollut riittävästi tykkejä tai ampumavaroja. Se asia on nyt ainakin korjattu. Ne alkoivat pehmittää saksalaista jo illalla ja jatkoivat aina aamunkoittoon asti. En ole koskaan kuullut sellaista meteliä, ja heidän juoksuhaudansa — me voimme nousta niitä katselemaan saamatta sieltä yhtäkään laukausta — olivat yhtenä mylläkkänä kuin tulivuorenaukko. Me emme olleet tulilinjallamme. Olimme vetäytyneet muutamiin uusiin juoksuhautoihin selkäpuolelle — nähtävästi vastapommituksen varalta. Mutta tänä aamuna ne eivät toimittaneet paljoa. Kerrankin meidän tykkimme olivat voitolla. Olin odotuksen jännityksessä — jotenkin samassa tilassa kuin tutkinnossa tehtäviä odottaessani. Sitten oli vuoromme. Kun lähtee juoksuhaudasta hyökkäykseen, tuntee omituista tunnetta: ikäänkuin olisi vast'ikään puhkaissut kuorensa. Maailma suurenee yht'äkkiä. En muista, milloin tykkitulemme taukosi. Sitten aloitimme hyökkäyksen. 'Eteenpäin! Eteenpäin!' huutavat upseerimme. Kaikki ulvahtavat jollakin tavoin ja syöksyvät hyökkäämään. Kun näkee miehiä kaatuvan, niin hyökkää sitä hurjemmin. Ainoana esteenä on piikkilanka, jota on kierteinä joka paikassa. Sen yli ei tee mieli astella. Näkyviin joutuminen se on pelottavinta. Kun on viettänyt pitkiä aikoja juoksuhaudassa, niin tuntee itsensä turvattomaksi. Juoksee kuin säikähtynyt lapsi kohti vastassaolevaa saksalaisten juoksuhaudaa. En voi käsittää, millainen rautainen rohkeus asuu siinä miehessä, joka tohtii kääntää selkensä ja paeta. Ja pistimessä tuntuu jonkinlaista janoista tunnetta. Mutta ne eivät odottaneet. Ne heittivät kiväärinsä ja juoksisivat pois. Mutta me juoksimme niin nopeasti heidän jäljissään, että saimme pari kiinni toisessa juoksuhaudassa. Minä tulin sinne, kuulin takaani äänen ja löysin suojakomerosta molemmat vankini, jotka olivat taitavasti pysytelleet piilossa. He nostivat kätensä, kun käännyin

takaisin. Vaikka he eivät olisi niin tehneet, on luultavaa, etten sittenkään olisi mihinkään ryhtynyt. Minusta ei tuntunut siltä. Tunsin *ystävyyttä*.

"Eivät kaikki saksalaiset juosseet. Kolme tai neljä jäi konekivääriensä ääreen, kunnes heidät surmattiin pistimillä. Molemmat juoksuhaudat olivat kamalasti ruhjoutuneet, ja ensimmäisessä oli kaatuneita pienissä ryhmissä ja kasoissa. Me ryhdyimme heti työhön — heittämään hiekkasäkkejä entiseltä rintavarustukselta selkävarustukselle. Tykkimme eivät olleet koko aikana vaienneet; ne pommittivat nyt kolmatta juoksuhaudalinjaa. Ja melkein äkkiarvaamatta alkoi saksalaisia granaatteja sataa joukkoomme. Vihollisemme luonnollisesti tiesi etäisyyden aivan täsmälleen. Ei ollut aikaa tuntea eikä ajatella, oli kohdistettava koko tarmonsä juoksuhaudan kääntämiseen...

"En muista auttaneeni ketään haavoittunutta tai välittäneeni sellaisesta koko aikana enkä myöskään tunteneeni mitään erikoista nähdessäni kaatuneita — paitsi että heidän yli astuessani vältin heidän päälleen astumista. Minua piti hallussaan tuo ajatus, että meidän oli saatava juoksuhauda suojaavaan kuntoon, ennenkuin yrittivät tulla takaisin. Ja pysyteltävä sitten siinä. Tahdoin voittaa — muuta ajatusta ei mielessäni ollutkaan...

"Ne pyrkivät takaisin, mutta ei kovin...

"Kun sitten aloin tuntea, että juoksuhauda oli varmasti hallussamme, aloin vasta huomata, kuinka väsynyt olin ja kuinka korkealle aurinko oli ehtinyt. Aloin katsella ympärilläni ja havaitsin useimpain muiden miesten olevan yhtä ankarassa työssä. 'Se on tehty!' sanoin minä, ja nuo olivatkin ensimmäiset sanat, mitä olin lausunut sen jälkeen kun olin komentanut kaksi saksalaistani esiin ja asettanut erään sääreen haavoittuneen miehen heitä vartioimaan. 'Tämähän käy hiukan *all right*', virkkoi Ortheris, keskeyttäen työnsä hänkin ja syyttäen puoleksi poltetun sikarin. Hän oli luullakseni kantanut sitä korvansa varassa koko hyökkäyksen ajan. Kaiketi tätä tilaisuutta varten. Kävi ilmi, että hän oli koko ajan pysytellyt läheisyydessäni. Sitten ilmestyi kelpo Park hyvin iloisena ja tyytyväisenä käsivarressaan pistimen haava, jonka hän uskoi minun sidottavakseni. Oli hauskaa nähdä hänetkin pääasiassa hyvin säilyneenä.

"'Otin kaksi vankia', sanoin minä, ja tapasinpa kenen hyvänsä, kerroin tuosta yhä. Olin siitä hirveän ylpeä.

"Ajattelin, että jos kykenin ottamaan kaksi vankia ensimmäisessä hyökkäyksessäni, niin minusta saattoi tulla oikea sotamies.

"Kestin sen ihmeteltävän hyvin. En tuntenut itseäni järkytetyksi. Olin yhtä sitkeä kuin koskaan. Olin nähnyt kuolemaa ja surmaamista, ja se oli kaikki kuin hockey-peliä.

"Ja sitten tuon onnettoman Ortheriksen piti välttämättä antaa surmata itsensä.

"Granaatti heitti minut kumoon, mutta ei tehnyt pienintäkään vahinkoa. Olin hiukan pyörriksissä ja sain koko joukon likaa päälleni, ja kun pääsin polvilleni, näin Jewellin makaavan noin parin sylen päässä jalat aivan murskana. Uh! Ne olivat muuttuneet pehmeäksi tahtaaksi!

"Hän näytti kovin hämmästyneeltä. 'Piru', sanoi hän, 'piru ja helvetti!' Hän suuntasi katseensa minuun ja veti yht'äkkiä suunsa nauruun. Muistat kai, että me olemme tapelleet pari kertaa hänen kiroilunsa vuoksi — olen kai siitä kertonut — ensin ottelu ja sitten uusi haasteottelu. Hän ei osannut nyrkkeillä nimeksikään, mutta hän tappeli niinkuin kelpo brittiläinen ainakin, ja nyt häntä huvitti, kun minä seisoin siinä liian ällistyneenä osatakseni ollenkaan esittää vastalauseita! 'Minä luulin, että *sinä* sait sitä maistaa', sanoi hän. 'Minä olen koreassa kunnossa — p—leen kunnossa, eikö totta? Niinkuin pistetty sika. Piru vieköön — sanon vieläkin! En minä tiennyt, että minun mitenkään kävi.'

"Hän katsoi minuun ja nauraa virnisti tuntien jonkinlaista kalpeaa tyydytystä sen johdosta, että kesti loppuun asti — kuoli hyvänä Ortheriksena. Seisoin avuttomana hänen edessään, yhä sangen pyörriksissä.

"Hän puhui jotakin hirvittävästä janosta, joka häntä ahdisti.

"En tosiaankaan usko hänen tunteneen tuskia. Varmaan hän olisi saanut niitä kokea, jos olisi elänyt.

"Sill'aikaa kun minä kopeloin vesipulloani, hän äkkiä menetti voimansa. Hän unohti kaiken, mikä kuuluu Ortherikseen. Äkkiä hän sanoi jotakin, mikä leikkasi minua luihin ja ytimiin. Hänen kasvonsa rypistyivät aivankuin äkäisen lapsen, joka ei tahdo mennä makuulle. 'En tahtoisi lähteä', sanoi hän kiukkuisesta. 'Ja nyt olen mennyttä!' Ja sitten — sitten hän näytti vain tyytymättömältä ja onnettomalta ja kuoli — muitta mutkitta. Käänsi hiukan päätänsä. Ikäänkuin kaikki olisi vaivannut häntä. Meni tainnoksiin — ja sammui pois.

"Hetken aikaa yritin yhä saada häntä juomaan..."

"En voinut uskoa, että hän oli kuollut..."

"Mutta äkkiä kaikki muuttui. Minä aloin itkeä. Kuin lapsi. Pidin vesipulloa hänen huulillaan pitkän aikaa sen jälkeen, kun tiesin hänet kuolleeksi. En tahtonut minäkään, että hän olisi 'lähtenyt'! Jumala tietää, mistä se johtui. Olisin tahtonut saada rakkaan pikku cockney-poikani takaisin. Niin, minä kaipasin häntä suunnattomasti.

"Pudistelin häntä. Olin kuin säikähtynyt lapsi. Nyyhkytin ja ulvoin... Kaikki on toisenlaista hänen kuoltuaan.

"Isä, isä hyvä, minä suren suremistani — ja kaikki on pelkkää mielettömyyttä. Ja mitä vain ajattelenkin, aina palaa mieleeni se tahdas, johon astuin. Asia käy yhä pahemmaksi. En näytä kykenevän tuntemaan mitään, en edes Teddyn asian johdosta.

"Tämä helvetillinen hulluus näyttää minusta nyt kohonneen huippuunsa..."

"Jos on olemassa valhe, joka on suurempi kuin mikään muu, on se siinä, että väitetään ihmistä järkiolenoksi..."

"Sota on mielipuolisuuksia, se on hullua mielipuolisuuksia, helvetillistä järjettömyyttä..."

"Joka tapauksessa poikasi on terve ja reipas — vaikkakin surullinen ja vihoissaan. Meidän sijaamme tuli toisia miehiä tuona yönä. Huhutaan, että tulemme aivan pian pääsemään lomalle ja että riviaukkomme täytetään. Me menetimme aika paljon. Meitä on kiitetty. Mutta essexiläiset ovat tehneet tehtävänsä pitkin linjaa. En voi toivoa pääseväni vielä takaisin, mutta on olemassa sellaista, jota nimitetään kahdeksanviidettä tunnin loma-ajaksi..."

"Olipa hauskaa pyörähtää siellä katsomassa..."

"Olen väsynyt. Ah, kuinka väsynyt..."

"Tahtoisin kirjoittaa kaikesta, mikä koskee Jewellia, hänen äidilleen tai morsiamelleen tai jollekin; tahtoisin oikein häntä ylistää, sanoa kaikki, mitä nyt havaitsen hänestä ajatelleeni, mutta en saa sitäkään tyydytystä. Hän oli köyhäinhoidon holhokkeja, oli kasvanut eräässä noista Surrey Suttonin ja Bansteadin välillä sijaitsevista kammottavista paikoista. Olen jo kertonut hänen lemmenseikkailuistaan. 'Soldiers Three' oli hänen raamattunsa; 'Tipperary' kaikui aina hänen huuliltaan, mutta sävel ei ollut koskaan oikea, eikä hänen onnistunut oppia useampia kuin kolme riviä. Hän siteli aina puhettaan kiro sanoilla, ne olivat hänelle esityksen suola ja kaunistus. Mutta hän oli terhakka ja rohkea kuin punarintasatakieli tai orava; en muista hänen olleen milloinkaan peloissaan tai huonolla tuulella. Onnettomuudet ja nöyrytykset tekivät hänet vain puheliaaksi. Ja hän olisi nähnyt nälkää voidakseen antaa jotakin toiselle.

"No niin, tällaista on sota, isä hyvä. Tätä se sota on. Kirottu Kaiser! Kirottuja kaikki hourupäät!... Sano terveiseni äidille, veikoille ja kaikille..."

19.

Oli kulunut suunnilleen kolme viikkoa Hugh'n viimeisen kirjeen saapumisesta, kun mr Direck jälleen vieraili Matching's Easyssä. Hän oli tehnyt retken Hollantiin, — retken, joka oli ollut yhtä paljon Cissie'n moitteilta pakoilemista kuin tiedustelumatka. Hänen tarkoituksensa oli ollut jatkaa matkaa Belgiaan, missä hän jo aikaisemmin oli suorittanut hyödyllistä avustustyötä mr Hooverin johdolla, mutta omien tunteiden sekamelska oli hänet pysähdyttänyt ja saanut matkustamaan takaisin.

Mr Direckin mielessä vallitsi hämminki, joka oli liiankin tavallinen tänä traagillisena ja painostavana vuotena. Hän oli kietounut pahaan pulmaan: kuten kaikkein useimpain amerikkalaisten tuona aikana oli hänenkin myötätuntonsa aivan selvästi liittolaisten puolella ja kuten monet muut oli hänen varmasti vakuutettu siitä, että Yhdysvaltojen sotaan yhtyminen olisi väärää ja mahdotonta. Hänen myötätuntonsa oli kokonaan Dower House'in ja siihen kuuluvan pikku suvun puolella, ja jalomielinen tunne olisi saanut hänet itkemään, jos hän olisi nähnyt tähtilipun noiden kolmen muun punaista, valkoista ja sinistä väriä kantavien lippujen joukossa, jotka johtivat maailmaa Saksan imperialismia ja militarismia vastaan, mutta sittenkään ei hänen mielensä halunnut astella tuon sävelen tahdissa. Kaikkia noita virikkeitä vastaan taisteli jokin mr Direckin katsantokannan perusominaisuus, eräs Amerikkaa koskeva ennakkokäsitys, joka melkein huomaamatta oli hänessä kehittynyt, nimittäin se ajatus, että Amerikka valtiona oli korkealla vanhan maailman järjestelmän yläpuolella, uusi lähtökohta ihmiskunnalle, jotakin aivan liian hienoa ja kallisarvoista voidakseen joutua jaloimpaankaan eurooppalaiseen kiistaan osalliseksi. Amerikan oli tultava ihmiskunnan yhteensulautumisen alkukohdaksi, jossa ei saksalaisuus,

ei brittiläisyys eikä ranskalaisuus saanut mitään erikoista merkitystä. Amerikasta oli tuleva suuri rauhan ja järjellisuuden koe. Sen oli pidettävä sivistystä ja yhteiskunnallista järjestystä tämän taistelun yläpuolella, pakopaikkana, jossa voivat löytää suojan kaikki ne hienommat asiat, jotka häviävät väkivallan ja levottomuuden aikoina; sen tehtävänä oli pitää yllä elämän korkeampia tasoja ja inhimillisyyden vaatimuksia valloitetuissa maakunnissa ja vankileireissä, sen piti olla parantaja ja rauhantuomari, varoitettava, mutta ei iskevä käsi. Iskeviä käsiä oli varmaan jo riittämään asti.

Mutta tuo ajatus, että Amerikan oli oltava tuomarina ja varoittajana toisten yläpuolella, johti hänet päätelmään, joka harmitti häntä. Ellei Amerikka tahtonut tai ellei sen pitänyt käyttää väkivaltaa oikeuden palvelukseen, mietti hän, niin silloinhan Amerikalla ei ollut oikeutta valmistaa eikä viedä maasta sotatarpeita. Sen ei ollut lupa tehdä kauppaa sillä, mitä se ei hyväksynyt. Hän arvioi Amerikan liittolaisille lähettämien sotatarpeiden määrän aivan liian korkealle, taipui uskomaan, että liittolaiset olivat kokonaan riippuvaisia valtamarentakaisesta tuonnista, ja niin hän johtui siihen vakaumukseen, että liittolaisten voitto ja Amerikan kunnia olivat ristiriitaisia käsitteitä. Ja kumminkin hän — eettillisestä etäntymisestäään huolimatta — piti liittolaisista. Hän toivoi niiden voittoa, mutta samalla hän toivoi Amerikan luopuvan siltä tieltä, jonka hän uskoi yksin voivan johtaa liittolaiset voittoon. Siinä oli älyllinen pulma. Hän piilotti tämän omassa mielessään ilmenevän ristiriidan Matching's Easyn ihmisiltä jotenkin samanlaisin tuntein, kuin joku apulaispappi voisi piilottaa myrkytetyn tikarin teeseurueelta...

Oli ehdottomasti hänen henkisiä tottumuksiansa vastaan salata mitään — varsinkaan mitään monimutkaista ongelmaa — mutta hän ymmärsi varsin hyvin, ettei sopinut odottaa Cecilyn eikä mr Britlingin rauhallisesti kuuntelevan hänen vaikeuksiaan, jotka onnellisemmissa oloissa olisivat voineet näyttää mitä mielenkiintoisimmalta moraaliselta pulmalta. Hänen luonnonlaatunsa ei ollut salaamista, vaan selontekoa varten.

Cecily teki asian vielä paljoka vaikeammaksi. Hän ei ollenkaan säälinyt mr Direckiä. Hän piti hänet loitolla. "Kuinka voin sallia, että te armastelette minua, kun kaikki Englannin miehet lähtevät sotaan", sanoi hän, "kun Teddy on vankina ja Hugh juoksuhaudassa. Jos minä olisin mies —!"

Hän ei ollut taivutettavissa hyväksymään mitään Amerikkaa puolustelevaa näkökohtaa. Englanti taisteli vapauden puolesta, ja Amerikan tuli olla sen rinnalla. "Koko maailman pitäisi liittyä yhteen Saksan jumalattomuutta vastaan", arveli hän.

"Minä teen parhaani Belgian auttamiseksi", vakuutti mr Direck. "Enkö ole toimesta? Me olemme ruokkineet neljä miljoonaa ihmistä."

Hänessä oli selkärankaa eikä hän aikonut sallia Cecilyn pelottaa itseään omaksumaan väärää käsitystä Amerikasta. Amerikka oli puolueeton. Se teki oikein pysytellessään puolueettomana... Toisaalta tuntuivat Cecilyn moitteet sietämättömiltä. Mr Direck saattoi tuntea ajautuvansa hänestä erilleen...

Eihän *hän*, mr Direck, voinut saada Amerikkaa yhtymään sotaan.

Rauhallisessa hotellissaan Lontoossa hän ajatteli asiaa perinpohjaisesti. Hän istui kirjoituspöydän ääressä tehden muistiinpanoja, joiden tarkoituksena oli järjellisen, tasapuolisen, vapaamielisen amerikkalaisen käsityskannan täysin selvä esittäminen. Vaistomainen varovaisuus sai hänet valitsemaan Britlingin ensimmäiseksi väitteittensä koetinkiveksi.

Mutta mr Britling osoitti tosiksi hänen pahimmat pelkonsa. Hän ei halunnut kuulla puhuttavankaan.

"On kulunut neljättä viikkoa siitä kun viimeksi kuulin pojastani", sanoi mr Britling sen sijaan, että olisi tervehtinyt. "Tänä aamuna oli kaksikymmentäkolme päivää kirjeen saapumisesta."

Mr Direckistä tuntui, että mr Britling oli äkkiä tullut kymmentä vuotta vanhemmaksi. Hänen kasvojensa rypyt olivat syventyneet ja ihon väri oli muuttunut harmaaksi. Hän liikkui rauhattomasti ja hapuillen. Hänen hermonsä olivat ilmeisesti epäkunnossa.

"On sietämätöntä, kun täytyy kestää tätä kamalaa epätietoisuutta. Poika ei ole kauempana kuin kolmensadan mailin päässä."

Mr Direck teki itsestäänselviä kysymyksiä.

"Hän on aina ennen kirjoittanut — tavallisesti joka toinen viikko."

He juttelivat Hugh'sta hetkisen, mutta mr Britling oli oikukas ja ärtyinen, vieläpä valmis syyttämään mr Direckiä sotaministeriön saamattomuudesta, Bulgarian petollisuudesta, Romanian horjuvaisuudesta tai mistä muusta hänen herkkätuntoisuuttaan ärsyttävästä asiasta tahansa. He söivät pikimmältään välipalan ja lähtivät sitten työhuoneeseen tupakoimaan.

Siellä mr Direck onnettomuudekseen huomasi vihkon viatonta amerikkalaista aikakauskirjaa *The New Republic*, jonka vieressä lepäsi pari kolme numeroa saksalaisystävällistä aikakauskirjaa *The Fatherland*, joka siihen aikaan välttämättä lähetettiin englantilaisille kirjailijoille. Mr Direck huomautti, että *The New Republic* oli mielenkiintoinen *la jeunesse americaine*'in suorittama yritys. Mr Britling katseli tuota mielenkiintoista yritystä väsynein, kylmäkiskoisin katsein.

"Te amerikkalaiset", sanoi hän, "olette maailman kummallisinta kansaa."

"Me olemme poikkeuksellisessa asemassa", vastasi mr Direck.

"Te luulette olevanne", sanoi mr Britling. Sitten hän vaikenä ja alkoi hetken kuluttua keventää sydäntänsä pitämällä Amerikkaa koskevan esitelmän, jonka katkeruus lisääntyi pitkin matkaa. Aluksi hän järkeili ja selitteli, mutta menetti esityksensä edetessä mielenmalttinsa ja muuttui dogmaattiseksi, syyttäväksi ja parjaavaksi. Hän piirsi yhä selvemmän yhtäläisyysmerkin mr Direckin ja Amerikan välille ja sinkosi yhä suoranaistemmin epäkohteliaan "te" hänelle vasten kasvoja. Hän antoi sikarinsa sammua ja heitti sen kärsimättömästi tuleen. Aivankuin olisi amerikkalainen ollut syypää sen sammumiseen...

Samoin kuin useissa muissa englantilaisissa oli mr Britlingissäkin Amerikkaa kohtaan sellaista isänmaallisen tunteen vivahdusta, joka pukeutuu kärsimättömän kritiikin muotoon. Englannissa ei kukaan nimitä amerikkalaista muukalaiseksi. Saksan tai Espanjan vikapaikkojen huomaaminen ei ole erikoisen vastenmielistä kenellekään, mutta Amerikan virheet koskevat englantilaiseen mieleen jokseenkin yhtä kipeästi kuin Englannin omat virheet. Mr Britling kykeni tosin varsin reippaasti selittämään Englannin virheet oikeastaan olemattomiksi; hannoverilainen kuningashuoneemme, valtiokirkkomme ja sen lamaava vaikutus kasvatukseen, maailmanvallasta johtuvat velvollisuutemme sekä niiden aiheuttama hallinnollisten kykyjen ankara kysyntä olivat seikkoja, joita siinä suhteessa sopi käyttää selityksinä. Mutta Amerikassa eli vanha rotu ilman kruunua, kirkkoa ja kansainvälisiä selkkauksia, eikä sitä kuitenkaan sopinut erikoisesti ylistää. Mr Britlingin mr Direckille pitämä esitelmä oli sapekas kuin perheriita. Kirjoitan tähän vain muutamia lauseita, jotka tulivat säilymään mr Direckin muistissa.

"Te luulette voivanne jäädä ikuisiksi ajoiksi syrjään. Niin mekin luulimme. Me olimme yhtä tyytyväisiä itseemme kuin te nyt, kun Ranska hävisi v. 71... Te vain olette vieläkin eristyneemmässä asemassa. Te luulette, että tyhjä puolueettomuutenne on jonkinlaista moraalista paremmuutta. Niin mekin luulimme..."

"Teidän rauhanne ei kestä kymmentä vuotta, jos me häviämme..."

"Luuletteko, että meidän häviömme jättää Atlantin teidän käsiinne? Luulotteletteko, että on olemassa muunlaista merien vapautta kuin se, jota me pidämme yllä, paitsi vapautta hyökätä teidän kimppuunne? Neljäkymmentä vuotta on Englannin laivasto varjellut koko Amerikkaa eurooppalaiselta hyökkäykseltä. Teidän Monroe-oppinne püleskelee nyt sen takana..."

"Minua vaivaa tuo teidän ylevä, tyhjänpäiväinen sota koskeva jaarittelunne... Te olette kansakunta, joka pikkumaisena katselee — kun me kuristamme tai joudumme kuristetuiksi. Te uskallatte panna vetoa, että me voitamme. Ja me voitamme; me voitamme. Ja te tulette siitä hyötymään. Kun me sitten olemme saavuttaneet voiton, joka on melkein yhtä hirvittävä kuin tappiokin, niin aiotte te tulla meidän rauhaamme parsimaan. Laskette meistä vielä hiukan verta saksalaisten patrioottienne iloksi..."

Hän esitti viimeisen syytöksensä. "Te puhutte uusista rauhanihanteistanne. Sanotte olevanne liian ylpeitä käydäkseen taisteluun. Mutta new-yorkilaiset liikemiehenne paljastavat teidät. Joka toisessa New-Yorkin liikekonttorissa on nykyään pieni, painettu kortti, joka ilmaisee Amerikan todellista rauhanrakkautta. Heillä on kiire, nähkääs. Kauppa käy tosiaankin hyvin. Ja jotta mitään keskeytystä ei tapahtuisi, naulaavat he seinään tuon kortin: 'Emme yhdy sotaan!' Ajatelkaahan: 'Emme yhdy sotaan!' Tässä on kysymyksessä koko ihmiskunnan kohtalo, ja Amerikka ottaa osaa vain hiukan murisemalla, kun saksalaiset upottavat *Lusitania*'n ja murisemalla oikein ankarasti, jos me pidätämme laivan tai pari tai jos jokin tuhma satamakapteeni ottaa liikaa maksua. Muuten — 'Emme yhdy sotaan!'..."

"No niin, älkää yhtykö! Älkää tulko minulle juttelemaan! Vuosi takaperin te selailitte kirkonkirjoja saadaksenne selkoa essexiläisestä sukujuurestanne. Älkää yhtykö! Selityksiä! Mitä minä selityksistä? Ja —" tässä hän matki vieraansa äänenpainoa ja ajattelutapaa — "erinomaisista vaikeuksistanne".

Hän nousi ja jäi seisomaan epäröiden. Hän tiesi olleensa suunnattoman kohtuuton Amerikasta puhuessaan ja häpeällisen loukkaava vierasta kohtaan, joka osoitti hänelle luottamusta, ja hän tiesi, ettei hänellä ollut oikeutta lopettaa puhettaan yhtä väkivaltaiseen tapaan. Mutta erinomaisen lievittävältä se tuntui. Ja mitä asian korjaamiseen tulee —

Ei! hän oli iloinen, että oli tullut tuon sanoneeksi...

Mr Direck kuuli hänen menevän hallin läpi ja tempaisevan pienen oleskeluhuoneen oven kiivaasti kiinni jälkeensä...

Mr Direckiä oli syvästi kuohuttanut tuon purkauksen moraalinen paheksuminen ja mr Britlingin äänen kiusaantunut sävy. Hänkin oli noussut seisomaan, mutta ei seurannut isäntäänsä.

"Syynä on poika", virkkoi mr Direck vihdoinkin kääntyen luottavasti kirjoituspöydän puoleen. "Mitäpä hänen kanssaan voisi keskustella? Sehän on hänelle täyttä kadotusta..."

20.

Mr Direck sanoi hyvästi mrs Britlingille ja lähti hitaasti kulkemaan pientä tupaa kohti, mutta hän ei mennyt sinne asti. Hän tunsi, että sieltä löytyisi vain toinen kiusattu sielu.

"Mitä hyödyttää kulkea täällä jaaritellen?" virkkoi mr Direck.

Hän pysähtyi polun jalkaportaalle ja istuutui vaipun syviin mietteisiin. "Ainoastaan yksi asia voi saada hänet vakuutetuksi", sanoi hän.

Hän ojensi sormiaan. "Ensin tuo", kuiskasi hän, "ja sitten tuo. Niin se on."

Hän eteni aina siihen tien käänteeseen, josta näkee tuvan, ja seiso hetkisen sitä katsellen.

Hän palasi entistä alakuloisempana asemalle, ja joka askeleella, jonka hän otti, tuntui hänestä, että olisi parempi nähdä Cecily vihaisena ja herjaavana kuin jättää hänet kokonaan näkemättä.

Postikonttorin luona hän pysähtyi ja kirjoitti postikortin.

"Cissie hyvä", kirjoitti hän. "Minä matkustin tänne tänään saadakseni nähdä teidät — mutta muutin päätökseni. Minä lähden kohta takaisin, ottaakseni jotakin selkoa Teddystä. Jollakin tavoin minä saan sen asian selväksi. Minä matkustan ympäri ja otan siitä selkoa jollakin tavoin, vaikkapa minun pitäisi lähteä Saksan rintamalle siinä tarkoituksessa. Ja kun tuo asia on selvä, on minulla jotakin muuta mielessä — niin, se tulee poistamaan väliltämme koko tämän pienen, puolueettomuutta koskevan ikävyyden, joka on kasvanut niin suureksi. Minä pidän teistä paljon, Cissie."

Enempää ei korttiin mahtunut.

21.

Ikäänkuin kaikki Dower House'in asukkaat olisivat sitä odottaneet, saapui sitten tieto Hugh'n kaatumisesta.

Sähkösanoman toi esiliinaan puettu tyttö, eikä poika kuten ennen, sillä pojat tekivät nyt nuorukaisten töitä ja nuorukkaat niiden miesten töitä, jotka olivat lähteneet sotaan.

Mr Britling seiso ulko-ovella, hän oli seisonut katselemassa myöhäisen lokakuun lehtiä, joihin lankesi ehtoopäivän lämmin valaistus, kun sanantuoja saapui. Hän avasi sähkösanoman toivoen, kuten aina Hugh'n lähdön jälkeen sähkösanomaa avatessaan, ettei se sisältäisi niitä sanoja, jotka hän nyt luki, että se puhuisi haavoittumisesta tai kaikkein pahimmassa tapauksessa 'katoamisesta', että se kenties voisi tuoda kerrassaan ilahduttavan uutisen, ilmoittaisi lyhyen kotonakäynnin, johon viime kirje oli viitannut. Hän luki lopullisen, lyhytsanaisen tiedonannon ja virallisen surunvalituksen. Hetkisen hän seiso aivan hiljaa tuijottellen sanoihin...

Sähkösanomakonttorista Dower House'iin oli neljännesmaili, ja hänellä oli aina tapana antaa lantti sähkösanomantuojuille. Nyt hän olisi mielellään tahtonut päästä eroon työstä, joka punaisine polkupyörineen seiso odottaen hänen edessään. Hän tunsi itsensä pahoinvoivaksi ja rasittuneeksi, hän oli varma, että ellei hän voimiaan ponnistaen pysyttelisi kylmänä ja tyynenä, niin hän itkisi ääneen. Hän kopeloi taskuaan: siellä oli joitakin kuparikolikoita ja yksi shilling. Hän otti esiin kaikki ja tuijotteli niitä.

Hänellä oli omituinen, järjetön tunne, että tytön pitäisi saada puoli shillingiä tuollaisesta sähkösanomasta. Asia vaivasi häntä. Hän olisi tahtonut antaa tyttöselle puoli shillingiä, mutta hänellä ei ollut niin paljon kuparia; hän ei tiennyt mitä tekisi, eivätkä hänen aivonsa toimineet. Olisi sopimatonta antaa kokonainen shilling, mutta ei hän toisaalta voinut kuparilanttejakaan antaa niin tärkeästä asiasta kuin Hugh'n kuolemasta. Sitten koko tuo ongelma katosi, ja hän ojensi lapselle shillingin. Tyttö tuijotti häneen kysyvästi ja epäillen. "Tuleeko siihen vastaus, sir?"

"Ei", sanoi hän. "Se on sinulle. Kaikki... Se on erikoinen sähkösanoma... Tärkeitä uutisia..."

Tuota sanoessaan hän kohtasi tytön katseen ja tuli yht'äkkiä siihen vakaumukseen, että tyttö aivan hyvin tiesi, minkä tiedon sähkösanoma oli tuonut, ja että häntä säikähdytti tuon julman uutisen juhlallinen käsittely. Mr Britling epäröi, tuntien että hänen oli sanottava jotakin lisää, ettei se, mitä hän oli sanonut, ollut riittävää, mutta sitten hän päätti hinnasta mistä hyvänsä vapautua tytön katseesta, joka yhä oli tähdätty hänen kasvoihinsa. Tyttö ei tehnyt liikettäkään poistuakseen. Hän tuntui painavan mieleensä mr Britlingiä, tekevän huomioita voidakseen ne sitten kertoa, ahnaasti, olemuksen joka jänne vireessä. Mr Britling kulki hänen ohitsensa puutarhaan ja unohti kohta, että hän oli olemassakaan...

22.

Viimeksi kuluneina viikkoina hän oli melkein lakkaamatta ajatellut tätä mahdollisuutta ja kuitenkin hän huomasi nyt, kun se oli muuttunut todellisuudeksi, ettei hän ollut ajatellut sitä milloinkaan, että hänen täytyi olla yksin tarkastellakseen tuota hirveätä ja kauhistuttavaa tosiasiaa häiriytymättä ja yhteen menoon.

Hän näki vaimonsa tulevan käytävää pitkin ruusujen keskitse.

Hän joutui tunteiden valtaan, jotka olivat yhtä omituisia ja selittämättömiä kuin nuoruusiällä. Hän tunsu nyt aivan samaa kuin poikavuosinaan, kun oli tunnustettava vanhemmille jokin ikävä asia. Hän tunsu olevansa voimaton sitä vielä hänelle ilmaisemaan, tunsu, ettei hän jaksaisi kertoa asiaa huomioita tekeväälle kuuntelijalle. Hän kääntyi äkkiä vasemmalle. Hän meni, ikäänkuin ei olisi häntä huomannutkaan, nurmikon poikki kohti pientä huvimajaa, joka sijaitsi maantietä vallitsevalla pienellä kumpareella. Hänen jälkeensä huudettiin, mutta hän ei vastannut...

Hän ei halunnut katsoa taakseen, mutta hetkisen hänen kaikki aistinsa olivat vireissä saadakseen tietää tultiinko jäljessä. Päästyään huvimajan turviin hän tohti katsoa taaksensa.

Kaikki oli hyvin. Mrs Britling oli menossa sisään.

Hän veti jälleen sähkösanoman taskustaan, varovasti, melkein syyllisyyttä tuntien, ja luki sen uudelleen. Hän käänteli sitä ja luki sen vieläkin kerran...

Kaatunut.

Sitten hänen oma äänensä, joka kuului käheältä ja oudolta hänen korviinsa, lausui julki hänen ajatuksensa.

"Hyvä jumala! Kuinka sanomattoman mieletöntä... Miksi annoin hänen lähteä? Miksi annoin hänen lähteä?"

23.

Mrs Britling ei saanut tietää heitä kohdanneesta iskusta ennenkuin päivällisen jälkeen saman päivän iltana. Hän oli niin tottunut olemaan välittämättä miehensä käsittämättömistä mielialanvaihdoksista, ettei hän huomannut hänessä mitään traagillista ennenkuin heidän pöydässä istuessaan. Mr Britling tuntui raskasmieliseltä, jurolta ja välttelevältä, mutta tuontapainen nyrpeys ei ollut mitään harvinaista. Mrs Britling tiesi, että asiat ja seikat, jotka hänestä itsestään tuntuivat perin joutavilta, esimerkiksi poliittiset puheet, joita *The Times* selosti, pienet elämää koskevat mietelmät, jotka kenties tehtiin aivan sattumalta, jopa pelkät eleetkin voivat saada hänet siten pois raiteiltaan. Mrs Britling oli oppinut jättämään sellaiset synkät puuskat huomiotta. Mutta kun hän päivällispöydässä loi katseensa mieheensä ja näki kalpeat, ränstyneet kasvot ja epätoivoiset silmät, jotka aavistuttelevasti katselivat häntä, niin hän tunsu pistoksen sydämessään.

"Hugh!" huudahti hän ja lisäsi kuin kylmän kysyvästi: "*Mitä on tapahtunut?*"

He katselivat toisiaan. Mr Britlingin kasvot sulivat ja alkoivat väristä.

"Minun Hugh'ni", kuiskasi hän. Muutamia silmänräpäyksiä olivat molemmat vaiti.

"*Kaatunut*", sanoi hän, nousi äkkiä nyhykien ja kopeloi taskuaan.

Tuntui siltä kuin hän ei milloinkaan löytäisi mitä etsi. Vihdoin se tuli esiin, rypistynyt sähkösanoma. Hän heitti sen vaimonsa eteen, työnsi kömpelösti tuolin pöytänsä ja lähti nopeasti huoneesta. Hän kuului nyhyhkyttävän. Mrs Britling ei ollut enää uskaltanut katsoa häntä kasvoihin.

"*Voi!*" huudahti hän huomattessaan, että oli saanut mahdollottoman tehtävän suoritettavakseen.

"Mitä minä *sanonkaan* hänelle?" puheli hän sähkösanoma kädessään.

Sisäkkö tuli huoneeseen.

"Viekää päivällinen pois!" sanoi mrs Britling seisten paikallaan pöydän ääressä. "Master Hugh on kaatunut..." Sitten hän lisäsi valittavin äänin: "Mitä minä *sanonkaan?* Mitä *sanonkaan?*"

24.

Tuona iltana mrs Britling ponnisteli enemmän kuin koskaan ennen elämässään murtautuakseen pois siitä itsetarkastelun voimattomuudesta, johon hän oli kahlehdittu. Hän ei ollut milloinkaan ennen siinä määrin halunnut olla vapaa ja välitön; hän ei ollut milloinkaan ennen siinä määrin tuntenut, millaisia esteitä olivat arkuus, itsekritiikki ja syvään juurtunut tottumus aina pidättymään. Surun heijastus raateli häntä. Hänestä tuntui siltä kuin hän olisi tahtonut antaa henkensä ja koko maailman voidakseen lohduttaa miestänsä. Mutta hän ei voinut keksiä mitään lohduttavaa. Hän lähti ruokasalista halliin ja kuulosti. Hiljaa kulki hän yläkertaan ja miehensä ovelle. Siihen hän pysähtyi. Hän ei voinut kuulla hiiskahdustakaan huoneesta. Hän ojensi kätensä, vaani hiukan ovenkahvaa, mutta säikähti kalahdusta ja omaa rohkeuttaan. Hän veti kätensä takaisin, teki epätoivoisen liikkeen ja hiipi sitten takaisin omaan huoneeseensa, kasvot tuskan kalventamina.

Hänet oli henkisesti musertanut tuo onnettomuus, jota hän tähän hetkeen asti ei ollut koskaan uskaltanut edes oikein ajatella. Koko hänen tajuntansa täytti nyt yksi ainoa kuva: hän näki miehensä, haavoittuneena ja verissään kuin jokin surkuteltava elukka. Hän tuskin ollenkaan ajatteli Hugh'ta. "Voi, mitä *teenkään* hänelle?" kyseli hän itseltään istuutuen syyttämättömän takkatulen ääreen huoneessaan... "Mitä sanonkaan tai mitä teenkään?"

Hän hautoi tuota mielessään, kunnes alkoi väristä vilusta. Sitten hän sytytti tulen...

Vasta myöhään ja lukemattomien päätösten ja epäilysten jälkeen mrs Britling meni miehensä luo. Mr Britling istui tulen ääressä pää käsien varassa ja odotteli häntä; hän tiesi vaimonsa tulevan ja ajatteli sillä aikaa poikaansa ajatuksen tuskin liikkuesssa paikaltaan. Hänen liikahduksensa ilmaisi, että hän oli huomannut vaimonsa tulon, mutta hän ei kääntynyt katsomaan. Kun tulija astui lähemmäksi, väistyi hän hieman.

Tulija seisautui hänen viereensä ja uskalsi koskea häneen aivan hiljaa, silittää hänen päätänsä.

"Rakas", sanoi hän. "Rakas rukkani!"

"Se on sinulle niin kauheaa", sanoi hän sitten, "se on niin kauheaa. Minä tiedän, kuinka sinä häntä rakastit..."

Mr Britling kätki kasvonsa käsiinsä ja oli aivan hiljaa.

"Rakkaani", sanoi mrs Britling, yhä silittäen hänen hiuksiaan, "rakas rukkani!"

Sitten hän toisti tuon "rakas rukkani" kerran toisensa jälkeen, kun ei keksinyt muuta sanomista. Hänellä oli mitä parhain halu lohduttaa miestänsä, mutta aivan pian hän huomasi epäonnistuvansa lohduttajan osaa esittäessään. Se lisäsi epäonnistumista, ja samalla kasvoi lamaava avuttomuuden tunne entistä voimakkaammaksi...

Yht'äkkiä hänen hyväilevä kätensä pysähtyi. Yht'äkkiä hän näyttäytyi todellisena naisena.

"Minä en pääse sinua lähelle!" huudahti hän ääneen. "En pääse sinua lähelle. Tekisin mitä hyvänsä... Sinä! Sinä, jonka sydän on melkein murtunut..."

Hän kääntyi ovea kohti epävarmoin askelin, kyynelten sumentaaessa silmiä.

Mr Britling otti kädet kasvoiltaan. Hän nousi seisaalleen hämmästyneenä. Hän tunsu sääliä ja sääli sai hänet ymmärtämään — se tuli kuin vihuri keskelle hänen murhettansa. Hän astui askeleen eteenpäin ja sulki vaimonsa syliinsä.

"Rakkahin", sanoi hän, "älä jätä minua yksin..."

Menijä kääntyi itkien hänen puoleensa ja kietoi käsivartensa hänen kaulaansa. He itkivät molemmin.

"Rakkaani", sanoi mr Britling, "rakas vaimoni. Ellei sinua olisi — luulen, että voisinkin surmata itseni tänä yönä. Älä itke, rakkaani, älä itke! Sinä et tiedä, millainen lohdutus olet minulle. Et tiedä, millainen apu olet minulle."

Hän veti hänet luokseen, painoi poskensa hänen poskeensa...

Hänen sydämensä oli niin arka ja haavoittunut, ettei hän voinut sietää toisen ihmisen onnettomuutta. Hän istuutui, veti vaimonsa polvelleen ja sanoi hänelle mitä suinkin keksi rauhoittaakseen ja lohduttaakseen häntä ja saadakseen hänet tuntemaan oman lohduttaja-arvonsa. Hän puhui kaikista heidän elämänsä valoisista puolista, sen kaikista puolista, mutta ei maininnut kertaakaan tuota rakastettua, kalvennutta nuorukaista, joka nyt häntä odotti... Hän sai odottaa vielä hetkisen...

Vihdoinkin mrs Britling poistui miehensä luota.

"Hyvää yötä", sanoi mr Britling saattaen hänet ovelle. "Olit hyvä, kun tulit minua lohduttamaan", lisäsi hän...

25.

Hän sulki hiljaa oven vaimonsa mentyä.

Ja tuskin oli ovi sulkeutunut, kun hän jo unohti vaimonsa. Hän oli heti jälleen yksin, sanomattoman yksin. Hän oli yksin tyhjässä maailmassa...

Yksinäisyys koski häneen kuin isku. Hänellä oli monta, joista oli huolehdittava, hänellä oli velvollisuuksia. Mutta hänellä ei ollut yhtään, jolle olisi voinut itkeä surunsa...

Hetkisen hän seisoj avoimen ikkunansa luona. Hän katsahti sänkyyn, mutta tiesi, ettei nukkumisesta tulisi mitään tänä yönä — vasta uupumus voisi hänet nukuttaa. Hän silmäili kirjoituspöytää, jonka ääressä hän oli niin usein työskennellyt. Mutta kirjoittaminen oli menettänyt kaiken merkityksen...

Huoneessa-olo kävi sietämättömäksi. Hänen täytyi lähteä ulos. Hän kääntyi ikkunaan. Sieltä kuului yökehräjän meluava laulu, kauempana ääntelivät hirvet, sieltä häämöttivät tummat puut, pimeys, taivas kirkkaana ja kaukaisena ja lukemattomain tähtien peittämänä... Tähdet tuntuivat tekevän huomioita. Ne olivat kuin katselevia silmiä. Hän tahtoi mennä ulos niitten luo...

Hän meni hyvin hiljaa käytävän ovelle, vielä varovaisemmin hän kulki rapputasanteen poikki ja rappuja alas. Pari kertaa hän pysähtyi kuuntelemaan.

Erinomaisen varovasti hän avasi ulko-oven...

Hän meni suoraan pimeään, ja äkkiä oli hänen poikansa kaikkialla hänen läheisyydessään, leikki, kiipeili seetripuihin, teki ihmeellisiä käänteitä polkupyörällään pihamaalla, jutteli vakavasti tulevaisuudestaan, loikoili nurmikolla, hengästyi hockey-pelissä ja piirusteli hullunkurisia pilakuvia. He kävelivät jälleen edestakaisin vierekkäin — juuri tällä paikalla — puhellen vakavasti, mutta hiukan arastellen...

Tässä he olivat seisoneet hiukan hämillään, ennenkuin poika meni sanomaan hyvästi äitipuolelleen lähteäkseen isän seurassa asemalle...

"Huomenna minä ryhdyn jälleen työhön", kuiskasi mr Britling, "mutta tänä yönä — tänä yönä... Tämä yö on sinun... Voitko kuulla minua, voitko kuulla? Isäsi... joka toivoi sinusta..."

26.

Hän meni hockey-kentän äärimäiseen kulmaan, käyskeli siellä hetkisen ja seisoj sitten kauan hiljaa molemmat kädet aidalla ja tuijotellen jäykästi pimeyteen. Vihdoin hän kääntyi takaisin ja kulki hapuillen ja kompastellen ruusupuutarhaan päin. Okainen oksa repi hänen kasvojaan ja ärsytti häntä. Kärsimättömänä hän työnsi oksan syrjään, jolloin se repi hänen kättään. Hän hakeutui lehtimajan sohvalle ja istui siinä itsekseen kuiskaillen. Sitten hän aivan hiljeni, nojasi käsivarttaan sohvan selkäpuuhun ja päätään käsivarteensa.

KOLMAS OSA

ENSIMÄINEN LUKU.

Mrs. Teddy lähtee kävelylle.

1.

Englannissa, missä surupuku oli ollut jotenkin harvinainen näky, käveli nyt lokakuisen auringon paisteessa kaikkialla naisia ja lapsia puettuina uusiin mustiin vaatteisiin. Kaikkialla tapasi henkilöitä, joita äsken oli kohdannut suru, äitejä, jotka olivat menettäneet poikansa, vaimoja, jotka olivat menettäneet miehensä, kaikkialla näki ryöstettyä elämää ja murtuneita toiveita. Värjärit ansaitsivat hyvin värjäämällä värillisiä vaatteita mustiksi. Myöskin raajarikkojen ja työhönkykenemättömien miesten luku kasvoi. Niin oli laita Englannissa ja vielä suuremmassa määrin Ranskassa ja Venäjällä. Kaikissa liittolaismaissa ja samoin Saksassa ja Itävallassa. Vähää-Aasiaa ja Egyptiä, Intiaa, Japania ja Italiaa myöten vallitsi suru, maailman täytti häviö, suru, köyhyys ja onnettomuus.

Ja ne salaperäiset voimat, jotka ihmiskunnalta vaativat kaikkea tätä, olivat vieläkin tyytymättömiä, ja jokainen päivä toi oman osansa noita tietoja, jotka mursivat sydämiä ja aiheuttivat uutta surua, jokainen päivä lähetti kotimaahan uusia joukkoja murtuneita ja kiusattuja miehiä.

Muutamat turvautuivat toiveisiin, jotka lopulta muuttuivat melkein kiduttavammiksi kuin synkkä varmuus...

Mrs Teddy kulki kylässä, puettuna kuten tavallisesti ja ilmaisten luottavaa toivehikkuutta. Teddy oli mainittu häviöluettelossa "kadoksissa olevana ja kuolleeksi ilmoitettuna", ja Letty oli saanut kaksi kirjettä hänen tovereiltaan. Niissä kerrottiin, että Teddy oli jäänyt erään talon raunioihin parin muun haavoittuneen kanssa ja että kaikki nämä haavoittuneet oli löydetty surmattuina, kun kanadalaiset valloittivat paikan takaisin. Ketään ei ollut löydetty hengissä. Myöhemmin oli kanadalaisten taas täytynyt vetäytyä takaisin. Mr Direck oli nähnyt suurta vaivaa yrittäessään saada käsiinsä Teddyn haavoittuneita tovereita sekä kysymyksessä olevia kanadalaisia. Hän oli hakenut heitä Ranskassa ja Lontoossa olevista sairaaloista saadakseen heiltä jotakin tietoa. Hän teki sen palvellakseen Cissie'ä. Ainoastaan yksi hänen puhuttelemistaan sotilaista tiesi Teddystä jotakin varmaa, mutta hänpä tiesikin pelottavan varmoja asioita. Niitten miesten joukossa, jotka olivat taloon jääneet, kertoi hän, oli ollut ainoastaan yksi luutnantti ja se oli varmaankin ollut Teddy. "Häntä oli pistetty ainakin kuuteen kohtaan. Hänen päänsä oli melkein irrallaan ruumiista."

Direck matkusti kertomaan asian Cissie'lle. "Kerronko sen *hänelle?*" tiedusteli hän.

Cissie harkitsi asiaa. "Ei vielä", sanoi hän.

Lettyn kasvot muuttuivat noina murheellisina viikkoina, joiden aikana hän kielsi kuoleman. Hän kadotti raikkaan värinsä muuttuen aivan kalpeaksi; hänen suunsa sai kovan ilmeen ja silmissäkin oli kylmä loiste. Hän ei itkenyt milloinkaan, ei ilmaissut millään tavalla suruaan ja puhui itsepintaisesti Teddystä kuivalla rauhallisella äänellä alinomaa viittaillen hänen palaamiseensa. "Tämä", voi hän sanoa, "tulee hämmästyttämään Teddyä", tai "Teddy joutuu suunniltaan, kun näkee, kuinka minä olen tuon muuttanut".

"Me saamme piankin nähdä hänen nimensä jossakin vankiluettelossa", sanoi hän. "Hän on haavoittunut ja vankina Saksassa."

Hän kiintyi tuohon ajatukseen. Ei mikään puhunut sen puolesta, mutta hän ei halunnut kuulla kenenkään sitä epäilevän. Hän alkoi jo suunnitella pakettien lähettämistä. "He ovat melkein kaiken puutteessa", sanoi hän. "Heitä kohdellaan inhottavan huonosti. Hän ei ole vielä saanut tilaisuutta kirjoittaa minulle, mutta minä en pidä oikeutenani odottaa, kunnes hän pyytää minua lähettämään."

Cissie ei uskaltanut sanoa vastaan.

Jonkin ajan kuluttua Letty kyllästyi odottamaan osoitetta ja vei ensimmäisen pakettinsa postikonttoriin.

"Jos ette tiedä missä vankileirissä hän on..." aloitti postineiti.

"Ikävä kyllä", sanoi Letty. "Minä en tiedä sitä. Pitääkö minun ruveta sitä odottamaan? Minä otaksuin saksalaisten olevan niin järjestelmällisiä, ettei se haittaisi."

Postineiti ryhtyi laajoihin selittelyihin, joita Letty ei näyttänyt kuuntelevan. Hän tuijotteli suoraan eteensä kiinnittämättä katsettaan mihinkään. Keskustelussa syntyneenä väliaikana hän tarttui pakettiin.

"Ikäväksi hänen käy odottaa", sanoi hän. "Mutta pian minä siitä sääinkin selvän."

Hän vei paketin takaisin kotiin.

"Sitä parempi", sanoi hän, "kun saamme aika hankkia hänelle parempia yskäkaramelleja — sellaisia, joita ei osuuskaupassa ole".

Hän asetti paketin keittiöön näkyvälle paikalle, missä se aina oli tiellä, ja ryhtyi kutomaan Teddyllä nuttua lähestyvän pakkasen varalta.

Mutta eräänä iltana putosi kalpea naamio hetkeksi hänen kasvoiltaan.

Cissie ja hän olivat istuneet ääneti tulen ääressä. Hän oli kutonut — hän kutoi hyvin huonosti — ja Cissie oli ollut lukevinaan, mutta oli kaikessa hiljaisuudessa pitänyt häntä silmällä. Cissie katseli hetken harvan kutomuksen vaivalloista syntymistä ja niitä kiukkuisia ponnistuksia, joita jokainen puikkojen liike vaati. Silloin hän ei voinut olla tekemättä vastaväitteitä.

"Letty parka!" sanoi hän hyvin hiljaa. "Ajattelehan, jos hän sittenkin on kuollut."

Letty vastasi hänelle kylmästi tuijottavin katsein.

"Hän on vankina", sanoi hän. "Eikö se riitä? Miksi te minulle jaarittelette tuolla tavalla? Hän on haavoittunut ja vankina. Eikö Jumala ole menetellyt jo kyllin surkeasti tehdessään Teddyllä sellaiset kepposet — meidän Teddyllämme. Viime hetkeen saakka on hän oleva elossa minulle. Aina siihen asti, kun sota on lopussa. Vielä kuusi kuukautta sodan jälkeenkään..."

"Minä sanon sinulle, Cissie, miksi niin on..."

Hän kumartui pöydän yli ja antoi kutomapuikkonsa liikkeillä pontta väitteillensä. Hänen puheessaan oli järkevästi moittiva sävy. "Näetkös", sanoi hän, "jos Teddyn laisten ihmisten pitää saada surmansa, niin silloin ovat kaikki meidän ajatuksemme elämän tarkoituksesta, kunniaasta, onnesta ja ilosta väriä, ja tämä maailma on paholaisten asuinsija, likainen, julma helvetti. Syntyminen merkitsisi silloin kadotukseen joutumista. Siksi ei saa taipua siihen ajatukseen, miten todennäköiseltä tuntuneekin, että hän on kuollut..."

"Näetkös, jos hän on kuollut, niin julmuus on laki, ja silloin täytyy jonkun minulle maksaa hänen kuolemansa... Jonkun täytyy maksaa minulle... Minä odotan kuusi kuukautta sodan jälkeen, mutta sitten lähden Saksaan ja opin maan olot. Ja sitten minä murhaan jonkun saksalaisen. En ketä saksalaista hyvänsä, vaan jonkun, joka kuuluu sypäiden luokkaan. Minä vaadin uhria. Luulisi olevan suhteellisen helppoa surmata esimerkiksi joku kruununprinssin lapsista tai joku Baierin prinssi. Minä tulen etupäässä ajattelemaan saksalaisia lapsia. Minä uhraan niitä Teddyllä. Ei luulisi olevan vaikeata löytää henkilöitä, joiden voi katsoa olevan suoranaisesti syyllisiä, esimerkiksi myrkkyykaasujen keksijöitä, ja tappaa heitä tai henkilöitä, jotka ovat heille rakkaita. Tai heille välttämättömiä... Naiset voivat tehdä sellaista paljokaan helpommin kuin miehet..."

"Kenties se onkin ainoa keino, jonka avulla milloinkaan voidaan lopettaa tämälapsia sotia. Naisten pitää itsepuutteesta pyrkiä tappamaan ne henkilöt, jotka tällaisia sotia aiheuttavat. Ne pitää tappaa sukupuuttoon. Vainoamalla ja surmaamalla heitä monena vuonna vielä senjälkeen kun itse sota on loppunut... Murha on kovin lievä rangaistus niin suuresta rikoksesta kuin sodan aiheuttaminen... Se olisi tuskin muuta kuin tapahtuneita asioita koskeva moite. Se olisi kuin lumisadetta. Kuolema toisensa jälkeen. Hiutale hiutaleen perään. Tämä ruhtinas. Tuo valtiomies. Se kreivi, joka niin karskisti kirjoittaa sodan puolesta... Siitä minä saan tehtävän. Jos Teddy todellakin on kuollut... Noin vuosi sitten me naiset olimme aivan valmiita näkemään nälkää ja kuolemaan äänioikeutemme vuoksi, ja se oli kuitenkin vain pikku asia tähän verrattuna... Etkö käsität mitä tarkoitan? Sehän on niin selvää ja luonnollista, Cissie. Milloin hyvänsä joku mies sitten istuu mieltien, onko hänen aiheutettava sota vai ei, tulee hän samalla ajatelleeksi naisia, naisia, joilla on tikarit, pommit, hän tulee ajatelleeksi kostoja, joka ei koskaan väsy, ei koskaan lepää, hän tulee ajatelleeksi vannoutuneita, kärsivällisiä naisia, jotka ovat valmiit lähtemään pyhiinvaellusmatkalle varmasti onnistuvana tehtävänänsä hänen surmaaminen... Minä en kiduttaisi noita sodan aiheuttajia. Ei, sitä en tekisi, huolimatta heidän myrkkyykaasuistaan. Huolimatta juoksuhaudoissa paleltuneista jaloista, huolimatta miehistä, jotka ovat menettäneet näkönsä ja haavoittuneina maanneet päiväkausia hitaasti kuollen veden täyttämässä kuopissa. Naisten ei pidä ketään kiduttaa. Mutta minä surmaisin. Niinkuin surmata vaarallisia matelijoita. Se jatkuisi vuodesta toiseen. Balkanin kuninkaat, Saksan ruhtinaat ja kanslerit tulevat tekemään suuria suunnitelmia, mutta kaiken loppuna on kurkusta lähtevä pieni korina... Ja jos sitten toiset kuninkaat ja keisarit alkavat röyhistelä rintaansa ja koota armeijojaan paraateihin, niin hekin menevät samaa tietä..."

"Kunnes koko maailma ymmärtää, etteivät naiset enää milloinkaan salli sotaa..."

"Tietysti minä tulen tekemään jotakin tuollaista. Mitäpä muuta tekemistä minulla nyt on?"

Letty silmät hehkuivat, mutta hänen äänensä oli pehmeä ja hillitty. Hetkisen vaiti oltuaan hän jatkoi samassa kevyessä äänilajissa: "Nyt sinä ymmärrät, Cissie, miksi minä tarraudun siihen ajatukseen, että Teddy on elossa. Jos Teddy on elossa, vaikkapa haavoittuneenakin, niin hänellä on vielä jäljellä jotakin onnea — silloin ei tuosta kaikesta tule mitään — pelkkää järjettömyyttä. Mutta jos hän on kuollut, on kaikki niin toivottoman järjetöntä ja julmaa alusta loppuun —"

Hän päätti keskeytyneen lauseensa heikosti hymyilemällä.

"Mutta Letty!" huudahti Cissie, "sinullahan on poika!"

"Pojan minä jätän sinun haltuusi. Teddyn rinnalla ei poika merkitse minulle mitään. Ei ole koskaan merkinnyt. Mitäpä siinä teeskentelisin? Muutamat naiset ovat sellaisia."

Hän tarkasteli kudintaan. "Silmä parkoja", virkkoi hän...

"Minä olen kovaa ainetta, Cissie. Minä tulen äitiin enemmän kuin isään. Teddyä minä rakastan. Hänelle kuuluu elämän koko hellyys. Jos hän katoaa, katoaa tuokin... Minä en aio ryömiä maailmassa niinkuin kaikki nuo muut ynisevät lesket. Jos ne ovat tappaneet mieheni, niin minäkin tapan. Silmä silmästä ja hammas hampaasta. Minä pyrin niin lähelle niitä yksityisiä saksalaisia, jotka ovat tähän sotaan syypäitä, kuin suinkin voin, ja minä tapan heidät ja heidän omaisensa..."

"Naisliitto kaikkien sodan aiheuttajien sukupuuttoon hävittämistä varten", sinkosi hän. "Jos sattuisin kiduttamaan — mitä se haittaa?"

Hän katseli sisarensa säikähtyneitä kasvoja ja hymyili jälleen.

"Te luulette minun kulkevan tylsänä ja tyhmänä", huomautti hän... "Kaukana siitä! Minä olen suunnitellut kaikenlaista... Olen ajatellut, kuinka pääsen Saksaan... Tai kenties niitä voisi saada käsiinsä Sveitsissä... Minulla on kaikenlaisia suunnitelmia. Eiväthän ne aina voi kulkea vartiain saattamina..."

"Oh, minä halveksin ihmiskuntaa nähdessäni kuinka paljon sotilaita ja kuinka vähän suurten murhaajia maailmassa on... Sen jälkeen, mitä on saatu kokea. Jos ihmiset täyttäisivät velvollisuutensa tikarilla, niin maailmassa ei olisi sodan synnyttäjää. Ei ainoatakaan... Kaiser, hänen poikansa ja pojanpoikansa eläisivät koko jäljelläolevan ikänsä alinomaisessa kuolemanpelossa. Pelko lakkaisi häntä vainoamasta vasta silloin, kun hänen arkkunsa laskettaisiin hautaan. Pelkoa merellä, pelkoa maalla, pelkoa laivassa ja junassa, joissa hän matkustaa, pelkoa unessa, koska unessa voi kuolla, pelkoa valveilla, koska kuolema vaanii jokaisessa varjossa, pelkoa jokaisessa kansanjoukossa, pelkoa aina, kun hän on yksinään. Häntä ahdistaisi pelko siitä, mitä puunrunkojen taakse kätkeytyy, pelkoa siitä, mitä portaiden kulmauksessa voi piillä. Kaikessa ruoassaan hän tuntisi oudon maun, niin että hänen tekisi mieli sylkeä se suustaan..."

Hän istui hetkisen hiljaa, hautoen tuota ajatusta ja nousi sitten seisaalleen...

"Mitä tyhmyyksiä juttelenkaan", huudahti hän haukotellen. "Kummallista, ettei kelpo Teddy lähetä osoitettaan postikortilla tai muuten. Minäpä sanon sinulle, Cissie, mitä minä todella toisinaan pelkään häntä ajatellessani."

"Mitä?" kysyi Cissie.

"Muistin menettämistä. Ajattelehan, että jokin hävytön granaatinsirpale tai muu sellainen on iskenyt häntä päähän... Minä näin tässä eräänä yönä unta, että hänen katseensa oli niin kummallinen ja ettei hän tuntenut minua. Näetkös, niin voi tosiaankin olla laita... Tietysti se olisi hirvittävää..."

Cissie'n katseessa oli vastaväitettä, mutta hän ei löytänyt sopivia sanoja.

Vähän aikaa oltiin vaiti.

"Oh, nyt mennään levolle", virkkoi Letty. "Vaikka minä tietysti valvon ja suunnittelen."

2.

Cissie valvoi tuona yönä ajatellen sisartaan enemmän kuin koskaan ennen.

Hän alkoi punnita tuhansien muistelmien yhteisvaikutelmia. Hän ja hänen sisarensa olivat melkein yhdenikäisiä, he tunsivat toisensa erinomaisen hyvin, mutta sittenkin tuntui Cissie'stä tuona yönä kuin hän ei olisi ollenkaan tuntenut Lettyä. Vuosi sitten hän olisi ollut täysin varma siitä, että tunsivat hänet

perinpohjin. Mutta vanha, tuttu Letty, Letty, jolla oli kukoistavat kasvat ja veitikkamaiset silmät, Letty, joka oli kapinallisesti ihastunut koreihin, nuoriin poikiin ja rakasti Teddyänsä uskollisesti ja hehkuvasti, tuo Letty, joka oli niin paljon pitänyt leikkillisistä yllätyksistä, ulkoilmaleikeistä ja elämän päivänpaisteesta ja naurusta, tuo Letty sisko, joka oli ollut niin kaikin puolin tyydyttävä ja täydellinen, oli nyt heitetty syrjään kuin naamio. Cissie ei enää tuntenut sisarensa silmiä. Lettyn kädet olivat muuttuneet laihoiksi, oudoiksi ja hiukan rypyyisiksi, hänen piirteensä olivat tulleet teräviksi ja huulensa ohuiksi, hänen toimintansa, jonka ennen olisi voinut varmasti ennakoita arvata, oli nyt käsittämätöntä, joten Cissie'n täytyi turvautua arvailuihin. Heidän kouluaikaanaan oli Lettyllä ilmennyt voimakas tunteellisuuden piirre: hän oli helposti kyynelöinyt. Mutta nyt hän ei ollut itkenyt kertaakaan eikä osoittanut minkäänlaista itkun jälkeäkään, vaikka Teddyn nimi oli ollut häviöluettelossa... Mikä antoi hänelle voimaa tähän traagilliseen jännitykseen? Kuinka kauan se kykenisi pitämään häntä yllä? Voiko Lettystä todellakin tulla toinen Charlotte Corday? Kykenikö hän suorittamaan laajan kostosuunnitelman, siirtymään monen kuukauden ja vuoden aikana yhä lähemmäksi kosta?

Oliko sellainen kosto mahdollinen?

Ryhdyttäisiinkö nyt murhaamaan tämän suuren sodan aiheuttajia? Mikä ihmeellinen historiallinen ilmiö se olisikaan, jos kuninkaiden hulluus siten tulisi rangaistuksi ja lopetetuksi!

Hiukan aikaisemmin tuollainen romanttinen unelma olisi voinut tenhota Cissie'n mielikuvituksen. Noin vuosi sitten hän vasta oli siirtynyt pois melodraama-ikästään. Mutta hän oli nyt siitä poissa. Hän oli parhaillaan kasvamassa syvällisempään käsitykseen. Hän alkoi tajuta, etteivät ihmiset toimi noin yksinkertaisesti. He tekevät antautumisen lupauksia, jotka eivät ole todellisia antautumisen lupauksia, he rakastavat — aivan rehellisesti — mutta heidän rakkaudellaankin on rajansa. Ei ole mitään suurta kosta, vaan ainoastaan pientä, olematonta; ei ole mitään elinkautista korvauksen etsintää, paitsi lain lakkaamaton kosto. Ei ole olemassa sellaista inhimillisen elämän keskittymistä, jota romantiikka edellyttää. On muutosta, on unhotusta. Kaikkiällä on hajaannusta. Teddynkin traagillinen tarina muuntuisi ajan mukana. Saksan ruhtinaiden pahuuttakin voitaisiin pian katsella joltakin aivan erilaiselta näkökannalta. Voisiko Letty pitää kaikkea vuosikausia elävänä mielessään, kovana ja kauheana niinkuin nyt! Ei, se tulee varmaan lieventymään. Toiset vaikutelmat luovat sen yli kerrostumiansa...

Cissie'n mieleen tuli tulvimalla muisteloja, joissa Letty näkyi koulutyttöseikkailuissaan, milloin onnistuen, milloin epäonnistuen: Letty säikähtyneenä, Letty kiukuissaan, Letty aloittelemassa suuria yrityksiä, ponnistelemassa tarmokkaasti hetken aikaa ja sitten lannistuen. Hän oli nähnyt Lettyn nuhan vallassa ja vaatteet likaisina. Hän oli nähnyt hänet häpeissään ja nöyryytettynä. Hän tunsu Lettynsä sielun viimeistä loukkoa myöten. Letty rukka! Rakas Letty rukka! Äkillisenä kirkkaana näkemyksenä Cissie'lle selvisi, mitä sisaren mielessä oli tapahtumassa. Koko tuo innokas koston suunnittelu oli kuvitteluleikkiä, jonka avulla Letty torjui toivonsa synkkää vastakohtaa. Se ei ollut voimaa, se oli heikkoutta. Se oli eräänlaista väistämistä. Hänellä ei ollut voimaa ottaa vastaan sitä yksinkertaista tosiasiaa, että Teddy oli kuollut. Se oli hänelle liikaa. Sen vuoksi hän sommitteli tuota kostotehtävän unelmaa sen päivän varalle, jona hän ei enää kykenisi kieltämään tosiasioita. Hän oli jo varma, mutta hän ei tahtonut tulla varmuuteen, ennenkuin hänen unelmansa oli valmis. Jos tätä epävarmuuden aikaa jatkui, niin hän voi kehittää unelmansa niin väkeväksi, että se saattoi lopulta ottaa hänen mielensä kokonaan valtoihinsa. Ja silloin hän tulisi järjestelemään elämänsä Matching's Easyssä unelmansa yksityiskohtaista kehittämistä varten.

Hän tulisi elelemään siellä edelleen kuvitellen valmistautuvansa ennenkuulumattomaan tehtävään, jota hän todellisuudessa ei milloinkaan suorittaisi. Hän tulisi tutkimaan Saksan karttoja. Hän tulisi lukemaan, mitä Saksan valtiomiehistä ja hallitsijoista on kirjoitettu. Kenties hän tulisi tekemään heikkoja yrityksiä hankkiakseen itselleen paikan Saksassa tai Sveitsissä. Ehkäpä hän ostaisi itselleen puukon tai revolverinkin. Sitten hän kenties oleskelisi Windsorin tai Sandringhamin lähistöllä rauhan palattua ja saksalaisten serkkujen tultua jälleen vieraihin...

Cissie näki mielessään kuvan, joka saattoi esittää tulevaa todellisuutta: Lettyn hoidottomana, kurjana, raikkaan somuutensa menettäneenä salamurhan uneksijana, yhä riippuvana mr Britlingistä, suoritellen hänen töitään sangen huonosti, hajamieliseen ja epätäsmälliseen tapaan.

Hänelle täytyi puhua, saada hänet pian vakuutetuksi, sillä muuten hänestä tulisi eriskummallinen, outo ilmiö, Matching's Easy'n miss Flite...

3.

Cissie oli paremmin selvillä Lettyn sielunelämästä kuin omastaan.

Hän oli itse vaikeassa asemassa. Hän oli oppinut pitämään mr Direckistä erittäin paljon ja luottamaan

häneen, mutta hänen kiintymyksensä ei tuntunut keksivän itselleen muuta ilmausta kuin alituisen moitiskelun, jonka esineenä oli mr Direckin ja Amerikan haluttomuus yhtyä sotaan. Hän oli rakastunut mr Direckiin tämän ollessa puettuna naamiaispukuun; hän oli nuori nainen, joka piti kauniista ruumiinrakenteesta ja koreista väreistä enemmän kuin itse arvasikaan. Tietämättään hän moitti mr Direckissä juuri sitä, ettei tämä näyttänyt ollenkaan taipuvaiselta siirtämään naamio-puvun henkeä arkielämään. Alussa oli vieras koskettanut sekä hänen mielikuvitukseensa että aisteihinsa ja hän halusi samanlaista jatkoa. Mutta sen sijaan näyttikin mr Direck yhä enemmän eksyvän alinomaisiin kiintymyksensä vakuutteluihin ja ihmisystävällisten palvelusten omantunnon tarkkaan suorittamiseen. Mr Direck koki nyt lakkaamatta vakuuttaa hänelle, että vain se mitä hän teki oli hänen asemassaan oikeata ja kunniallista. Hän ei käsittänyt — eikä sitä käsittänyt Cissie'kään — että hänen vilpittömyytensä ja järkevyytensä olivat omiansa Cissie'ä ärsyttämään. Nähdessään Cissie'n ärtyneenä koetti mr Direck olla entistäkin vilpittömämpi ja järkevämpi ja teki sen mahdollisimman selvällä ja huomattavalla tavalla.

Kaikesta huolimatta Cissie tunsu ja huomasi, että kysymyksessä oli hyvä nuori mies, oikein oivallinen nuori mies, hellä, luotettava, tavallaan hitaan voimakas, ehdottomasti rehti, kuin suuri kiltti lapsi, lahjomattoman rehellinen. Ja niin avuton hänen käsissään. Cissie voi häntä loukata ja saattaa hänet surumieliseksi, mutta ei voinut järkyttää hänen hitaasti muodostuneita vakaumuksiansa.

Kun Cissie menneinä romanttisina päivinä oli nähnyt unta kohtalon häntä varten varaamasta sulhasesta, oli hän ajatellut, että tuon tulevan piti olla aina *täydellinen*, heidän molempain piti aina olla oikeassa (ja, jos niin vaadittiin, koko muun maailman väärässä). Hän ei ollut milloinkaan ajatellut voivansa kiintyä tunteillaan mieheen, jonka mielipiteitä hän ei hyväksynyt ja joka toiminnassaan rikkoi hänen asettamiensa sääntöjä ikäänkuin kelpo norsu, joka piikkisauvan piston tuntiessaan vavahtelee, mutta ei tottele...

Niinpä Cissie jankutti hänelle ja kiusasi häntä, tahtomatta milloinkaan kuunnella hänen selityksiänsä. Mr Direckillä taas oli aivan hirvittävä halu selittää omaa asemaansa. Sotatarpeita koskevan omantunnon asian hän tunsu erikoisen arkaluontoiseksi ja vaikeaksi seikaksi. Hän olisi halunnut saada Cissie'n kuuntelemaan ja paremmin syventymään asian vaikeuksiin. Mutta Cissie käytti nopeata englantilaista ajatusvälähtelyä, joka ei ole niinkään paljon ajattelua kuin tunnetta. Mr Direck rakasti tuota välähtelyä, vaikka olikin varma siitä, että se saattoi tehdä vääryyttä.

Cissie'n mielipide, jonka mukaan hänen oli lähdettävä sotaan, sai hänet tuntemaan itsensä luopioksi; Cissie'n väite, että hän oli tavallaan englantilainen, vaikutti häneen, vaikka järki olikin sitä kumoamassa. Kaikkien näiden hämmennysten vallitessa mr Direck oli iloinen, kun keksi puolueettoman tehtävän, jota suorittaessaan hän voi koko sydämellään olla Cissie'n puolella ja toimia hänen hyväksensä.

Hän haeskeli Teddyn kohtalon todistajia uhrautuvan itsepintaisesti.

Sill'aikaa toinen pulma ratkesi ihan itsestään. Hänellä oli joitakin aikoja ollut mielessään eräs aatos. Eräänä kauniina päivänä hän huomasi, että se olikin oiva mielijohde. Hän voi olla rikkomatta amerikkalaisuutensa asettamia omantunnonesteitä ja samalla kuitenkin tehdä Cissie'n mieliksi. Hän teki niin.

Saapuessaan Cissie'n kehoituksesta esittämään Teddyn kohtaloa koskevia sitovia todistuksia hän ei saapunut tavallisessa puvussaan. Hänen mielestään oli puku niin ihmeellinen, että se tuntui huutavan, kajahtelevan kuin torventörähtely hänen kulkiessaan läpi Lontoon Liverpool Streetin asemalle. Uusi puku tuntui hänestä tapahtumalta, jolla oli kansainvälinen merkitys; sen vaikutus saattoi hänen mielestään ilmetä aina Berliinissä asti. Ja kumminkin oli puku perin tavallinen, niin yleisesti käytetty näinä aikoina, että Cissie, joka tuli häntä vastaan asemalle, mieli Lettyn surun täyttämänä, ei sitä huomannut, vaan pikemmin tunsu kuin havaitsi hänet voimakkaammaksi ja komeammaksi kuin milloinkaan — lukuunottamatta hänen ensimmäistä, mielikuvitukseen koskettavaa esiintymistään naamio-puvussa, jonka Teddy oli hänelle valinnut tuona huolettomana aikana, jolloin kuolemaa ei vielä maailmassa ollut. Ei Lettykään, vaikutelmille vastahakoinen ja oikullinen kun oli, huomannut mitään ihmeellistä hänen ihmeellisessä puvussaan.

Hän esitti kertomuksensa. Se oli omituinen, epätasainen, monesta tiedonannosta koottu kertomus...

"Arvaan kyllä", virkkoi Letty, "että jos nyt sanon teille, etten usko tuon upseerin olleen Teddyn, niin te luulette minun olevan päästäni vialla... Mutta minä en sitä usko."

Tuon sanottuaan hän istui hetkisen hiljaa tuijottaen suoraan eteensä. Sitten hän äkkiä nousi ja alkoi ottaa hattuansa ja viittaansa keittiönoven takana olevasta naulakosta. Viitan raksi oli kiertynyt, hän yritti hermostuneesti saada sitä auki ja kiskaisi sen vihdoin poikki.

"Minne sinä menet?" huudahti Cissie.

Letty tiuskasi yli olkansa kuin riitelevä akka:

"Minä menen ulos — minne tahansa." Hän kääntyi päin, viitta kädessään. "Enkö saa mennä ulos, jos haluan?" tiedusti hän. "Siellä on kaunis ilma... Enkö saisi mennä?... Te kai arvelette, että minun pitäisi heti paikalla hyväksyä mitä te juttelette. Hymyillä vain ja sanoa: *Todellakin!*... Vai jäi hän taloon miesten perääntyessä! Sepä sukkelaa! Ja sitten olla sitä asiaa sen enempiä ajattelematta... Muuten minun täytyykin lähteä ulos. Te haluatte jäädä kahden kesken. Haluatte kuherrella. Tehkää hyvin, niin kauan kuin voitte!"

Sitten hän puki ylleen hatun ja viitan, painoi hatun lujasti päähän ja sanoi jotakin, mitä Cissie ei heti ymmärtänyt.

"*Hänen* vuoronsa tulee pian jossakin juoksuhaudassa. Kun hän nyt on tehnyt päätöksensä... Hän olisi voinut tehdä sen pikemmin..."

Hän käänsi selkensä, ikäänkuin olisi unohtanut heidät. Hetkisen hän seiso, kuin olisivat hänen jalkansa olleet puuta, jalat aivan toisenlaisessa asennossa kuin tavallisesti. Hän asteli hitain, pitkin, epävarmoin askelin. Hän lähti ulos — ikäänkuin olento, joka on kuolettavasti haavoittunut, mutta vielä kävelee — ulos syksyiseen auringonpaisteeseen. Hän jätti oven jälkeensä selkoselälleen.

4.

Cissie, jonka silmissä näkyi huoli sisaresta, ei ollut vielääkään tajunnut sitä tosiasiaa, että mr Direckin yllä oli kanadalaisten univormu...

Mr Direck seiso hänen takanaan häveten sitä, että hänen mielessään saattoi tällaisena hetkenä olla niin eloisana tuo tosiasia ja sen huomaamatta jääminen.

5.

Cissie oli osannut arvioida sisarensa sielullisen tilan aivan oikein. Kostonunelma ei ollut vielä vallannut Lettyn mieltä niin lujasti, että hän olisi kyennyt kestävästi Teddyn kuolemaa koskevain sitovain todisteiden antamaa iskuja. Letty lähti auringonpaisteeseen maailmaan, nyt melkein täysin varmana siitä, että Teddy oli kuollut, ja hyvin tietäen, että hänen draamalliset ja kauhistuttavat kostosuunnitelmansa olivat kadonneet. Hän tiesi todellisuudessa olevansa kykenemätön mitään sellaista suorittamaan...

Hän lähti ulos kasvot jäykkänä ja katse onttona, mutta sittenkin hänestä tuntui siltä, kuin olisi ankara paino pudonnut hänen olkapäiltään. Asia oli valmis: ei ollut enää mitään toivottavaa eikä mitään pelättävää. Hän olisi säikähtänyt ja hävennyt, jos olisi huomannut, kuinka paljon keveämpi hänen mielensä nyt oli.

Hän tahtoi olla yksin. Hän tahtoi olla kaikkien silmien näkemättömissä. Hän oli kuin olento, joka kauan painajaisunessa nukuttuaan vihdoinkin herää kuulaaseen, koleaan päivänvaloon. Hänen täytyi tunnustella itseään tajutakseen sen todeksi; hänen täytyi avata mielensä tälle ilottomalle auringonpaisteelle, tälle uudelle maailmalle, jossa ei ollut enää oleva Teddyä, eikä mitään todellista kosta eikä korvausta menetetyistä Teddystä. Teddy oli mennyttä...

Näihin asti hänessä oli ollut vihainen tunto, että Teddy oli häneltä ryöstetty — ikäänkuin Teddyä olisi pidetty häneltä piilossa. Nyt ei enää ollut Teddyä ryöstettävissä...

Hän kulki halki hajanaisen kylän ja poikki kenttien mäenrinteelle, joka viettää kohti Mertonsome'ia ja sen kellotapulia. Siinä missä rinne alkaa hän heittäytyi pensas-aidan varjoon tien viereen, lähelle polun jalkaporrasta, ja makasi liikahtamatta. Hän ei mitään miettinyt, pysytteli pikemmin aivan ajatuksettomana odottaen vaikutelmain tuloa...

Ikäänkuin olisi tuijotellut maailmaa tyhjin katsein...

Hän ei tiennyt oliko kulunut viisi minuuttia vai puoli tuntia, kun hän huomasi, että joku oli häntä katselemassa. Kun hän kääntyi kiivaasti päin rauhanhäiritsijää, oli hänen edessään pastori Dimple, toinen jalka porrastuella ja pyylevissä kasvoissa hämmingin ja säikähdyn ilme.

Hän ymmärsi heti. Jo neljässä eri tilaisuudessa Teddyn katoamisen jälkeen oli hän nähnyt tuon kelpo miehen astelevan luokseen, aina ilmeisesti varmoin päätöksin ja aina yhtä epäroiden kuin nytkin. Onnenpäivinään olivat he, hän ja Teddy, usein jutelleet hänestä, tehneet hänestä pilaa ja pitäneet hauskaa hänen kustannuksellaan. Hän oli heidän kummankin mielestä yhtä hyvä kuin Jane Austenin mr

Collins. Hän muistutti todella erehdyttävästi mr Collinsia, paitsi että oli lihavampi. Ja nyt hän oli kuin läpinäkyvä Lettyn terävän, tutkivan katseen edessä. Letty tiesi, että pastorin tottumukset, hänen soveliaisuudentuntonsa ja hänen kunnioituksensa omaa virkaansa kohtaan kehoittivat häntä tarjoamaan hengellisiä palveluksiaan ja lohdutuksiaan, lausumaan latteita ystävällisyyksiään ja taputtelemaan pehmoisella kädellään. Hän tiesi senkin, että pappi pelkäsi häntä. Hän tiesi, että tuo vanha kelpo humbugi sydämensä syvyydessä varsin hyvin tajusi olevansa vanha humbugi parka ja tajusi Lettyn olevan hänen salaisuudestaan selvillä. Ja pohjaltaan pastori epäilemättä oli liian rehellinen pakottaakseen latteita lohdutuksiaan kenellekään, joka ei kyennyt olemaan niistä kiitollinen. Jos Letty olisi voinut niistä iloita, ei hän olisi tuntenut mitään tunnonvaivoja. Hän oli olemukseltaan särkynyt mies: kykenemätön täyttämään itselleen asettamiensa vaatimuksia.

Hän oli ollut iltapäiväkävelyllään, kävelemässä "terveydekseen". Hän oli huomannut jalkaportaan takana makaavan Lettyn oikeaan aikaan voidakseen vielä kääntyä takaisin. Mutta sitten oli tullut onneton, typerä epäröinnin hetki. Nyt tuijotti Letty häneen kylmin, ilmeettömin katsein.

Hän tuijotteli vastaan, kunnes hänen pyylevät, punakat kasvonsa olivat pelkkää hämminkiä. Hän oli pahassa pulassa. Aivan kuin he olisivat sanoneet toisilleen tuhansia sanomattomia asioita.

"En aikonut", sanoi hän, "häiritä".

Jos hänellä olisi ollut tehoisa sielunlääke, kuinka mielellään hän olisikaan sen antanut!

Hän mursi lumouksen astelemalla takaisin polulle. Hän teki käsillään eleen ikäänkuin olisi aikonut niitä väännellä. Sitten hän oli paennut polkuja myöten — melkein juosten.

"Tyttö rukka!" huusi hän. "Tyttö rukka", ja jätti hänet sinne tuijottelemaan.

Letty tuijotteli — ja sitten hän puhkesi nauramaan.

Tuopa oivallista. Juuri tuollaista sopi kertoa Teddyille, kun hän vihdoinkin palaisi ja hänelle voisi jotain kertoa. Sitten hän jälleen tajusi, ettei mitään ollut olemassa ja ettei koskaan voisi enää mitkään kertomukset tulla kysymykseen. Äkkiä hän alkoi itkeä.

"Voi Teddy, Teddy", nyyhkytti hän kyynelten virratessa. "Kuinka voit minut jättää? Kuinka jaksan sen kestää?"

Hän ei ollut vuodattanut yhtään kyyneltä sen jälkeen kun ensimmäiset tiedot olivat saapuneet, mutta nyt hän voi itkeä, voi itkeä surunsa ilmi. Hän antautui hillittömästi tämän siunatun lievikkeen valtaan.

6.

Itku taukoo viimein, ja niin makasi Letty hiljaa laskevan auringon punervassa valossa.

Hän makasi niin hiljaa, että eräs ruokaa etsivä punarintasatakieli lehahti alas nurmikolle vain parin sylen päähän hänestä ja pysähtyi siihen häntä katselemaan. Sitten se hypähti vielä hiukan lähemmäksi.

Hän oli maannut jonkinlaisessa hervottoman välinpitämättömyyden tilassa, kyynelten turvottamat silmät avoinna, mitään välittämättä. Mutta linnun vilkkaat liikkeet herättivät hänen tarkkaavaisuutensa jälleen eloon. Hän alkoi sitä tarkastella pannen merkille, kuinka se syrjäsilmillä katseli häntä ja näytti aikovan vieläkin lähemmäksi. Hän liikahti tuskin huomattavasti, ja samassa tuo pieni olento jo istui marjaisen orjantappurapensaankon ulkonevalla oksalla hänen päänsä päällä.

Hänen kyynelten-huuhtoma mielensä muuttui epämääräisen ystävälliseksi. Itsetiedotonta tyydytystä tuntien se keskittyi pieneen laulajaan. Hän kääntyi, nousi istumaan ja jäljitteli linnun ystävällistä viserrystä.

7.

Kohta sen jälkeen hän kuuli heinikosta lähestyvien askelten kahinaa.

Hän katsoi olkansa yli ja keksi mr Britlingin, joka lähestyi pitkin kentän poikki johtavaa polkua. Mr Britling näytti kalpealta, väsyneeltä ja haluttomalta, ja hänen pörröinen tukkansa samoin kuin leikatut viiksensäkin ilmaisivat alakuloisuutta. Hänellä oli yllään vanha tweedpuku polvihousuineen ja mukanaan hänellä oli iso kartasto ja joitakin papereita. Hän lähestyi epäröiden. Tuntui siltä kuin hän olisi halunnut puhutella Lettyä, mutta olisi ollut epätietoinen siitä, kuinka hänet otettaisiin vastaan.

Hän aloitti ilman esipuheita. "Direck kai on kertonut teille?" virkkoi hän seisahtuen Lettyn viereen.

Lettyn vastauksena oli nyhkytys.

"Minä pelkäsin, että niin oli laita, mutta en sitä uskonut", sanoi mr Britling. "En ennenkuin nyt."

Hän epäröi ikäänkuin olisi aikonut jatkaa, ja sitten hän istuutui ruohikkoon vähän matkan päähän hänestä. Hetkisen olivat molemmat vaii.

"Aluksi se koskee hirvittävästi", sanoi hän katsellen Mertonsome'in torninhuippua ja puhuen ikäänkuin kenelle hyvänsä. "Ja sitten se koskee yhä. Koskee koskemistaan... Eikä voi sanoa juuri mitään kenellekään..."

Hetkisen hän taas oli puhumatta. Mutta he olivat toistensa lohdutuksena ja tiesivät sen kumpikin. He tunsivat yhteistä onnettomuustoveruuden ja helpotuksen tunnetta. Heitä oli kohdannut sama onnettomuus; toinen tiesi kuinka toisen oli laita. Se ei ollut samaa kuin niiden lohdutteluyritykset, jotka eivät olleet rakastaneet eivätkä peljänneet.

Letty otti pienen murtuneen oksan ja kaivoi sillä maahan pikku koloja.

"Se on kummallista", sanoi hän, "mutta minä olen iloinen, että sain varmuuden".

"Minä voin sen ymmärtää", sanoi mr Britling.

"Painajaisunet loppuvat... Minä en ole niinkään paljoa toivonut kuin pelännyt... Minä en tahtonut myöntää, että hän oli kaatunut tai kitunut. Sillä — minä en voinut ajatella sitä kuvittelematta sitä — kauheaksi. *Nyt* —"

"Nyt se on lopullisesti tiedossa", sanoi mr Britling.

"Nyt se on varmaa", sanoi Letty oltuaan hetkisen vaii. "Nyt voi ajatella hänen nukkuvan — ijäti."

Mutta tuo ei häntä tyydyttänyt. Hänellä oli enemmän mielessään. "Ei ole enää puolinaisia epäilyksiä", sanoi hän. "Hän joko on kuollut tai elää..."

Hän katsahti mr Britlingiin ikäänkuin tiedustaakseen ymmärsikö hän.

"Ettehän suinkaan enää epäile?" kysyi mr Britling.

"Mieleni on nyt tyyni — tavallaan. Hän ei sittenkään ollut siellä — ellei hän ollut kuollut. Mutta jos näkisin Teddyn tulevan tuolta pensasaidan takaa minua kohti — olisi se aivan luonnollista... Ei, älkää tuijotelko minuun. Minä tiedän varsin hyvin, että hän on kuollut. Ja se lohduttaa. Se merkitsee rauhaa... Kaikki nuo mielikuvat, joissa hän näkyi kamalasti murskaantuneena tai tuskasta valittaen — tai muut sellaiset — ne ovat menneet. Hän on päässyt hävitetyistä ruumiistaan. Hän on jälleen minun eheä Teddyni... Jossakin näkymättömissä... Vahingoittumattomana... Nukkumassa."

Hän alkoi jälleen kaivaa pienellä oksalla, kyyneleiden vierissä pitkin poskia.

Sitten mr Britling puhui edelleen. "Minua se kohtasi yht'äkkiä — en ehtinyt epäillä enkä toivoa. Aina viimeiseen asti toivoin, ettei Hugh'lle mitään sattuisi. Ja sitten aivankuin olisi pudonnut musta esirippu — äkkivarmamatta..."

Hän mietti. "Minustakin tuntuu toisinaan kuin olisi Hugh jossakin aivan lähellä. Mutta toisinaan on pelkkää tyhjyyttä..."

"Toisinaan", jatkoi mr Britling, "en tunne muuta kuin hämmästyttä. Koko asia muuttuu uskomattomaksi. Aivan samoin kuin en viikkokausiin sodan puhjettua voinut uskoa, että suuri, nykyaikainen kansakunta todellakin voi lähteä sotaan — todenteolla — koko sydämeästään... Ja ne ovat tappaneet Teddyn ja Hugh'n..."

"Ne ovat tappaneet miljoonia. Miljoonia — joilla oli isä ja äiti ja vaimo tai morsian..."

8.

"Minun on jollakin tavoin mahdotonta puhua tästä Edithille. Se on naurettavaa, tiedän sen. Mutta niin se vaan on, minä en voi... Se ei ole oikein häntä kohtaan. Jos vois, puhuisin... Aivan pian naimisiinmenomme jälkeen lakkasin hänelle puhumasta. Tarkoitin: puhumasta oikein ja luonnollisesti — niinkuin puhun teille. Eikä asia ole koskaan korjautunut. En tiedä miksi... Erityisesti on minun mahdotonta puhua hänelle Hugh'sta... Pikku asioita, pientä kriittisyyden häivää, mutta se riittää tekemään asian mahdottomaksi... Niinpä minä käyskelen ajatellen Hugh'ta ja mitä hänelle on

tapautunut... melkein kuin tukehtumisillani."

Letty vertaili tuota omiin kokemuksiinsa.

"Minä en halua puhua Teddystä — en sanaakaan."

"Se on omituista... Mutta ehkä — asia on toinen, kun on poika kysymyksessä. Kun nyt muistelen — en koskaan puhunut Marystä... En koskaan kenellekään. En ole tullut tuota milloinkaan ennen ajatelleeksi. Mutta niin se oli. En voinut. En. Kun kadottaa jonkun, jota rakastaa miehenä tai naisena, niin se on asia, jonka tahtoo pitää omanansa. Minä olen senkin kokenut. Mutta poika on enemmän oman itsen ulkopuolella. Ja enemmän omaa luomaa. Se ei ole oman olemuksen menettämistä, se on toivon ja ylpeyden kadottamista... Kerran pikkupoikana valmistin erään piirroksen erittäin huolellisesti. Minulta kului siihen pitkä aika... Eräs iso poika repi sen rikki. Ilman mitään erityistä syytä, pelkästä julmuudesta... Tuo — oli aivan samanlaista kuin Hugh'n menettäminen..."

Letty mietti.

"Ei", tunnusti hän, "minä olen vielä itsekkäämpi".

"Ei ole itsekkyyttä", sanoi mr Britling. "Mutta se on eri asia. Se ei ole niin läheistä, mutta henkilökohtaisesti sitä merkitsevämpää."

"Minä olen vain ajatellut: 'Hän on poissa. Hän on poissa!' Toisinaan, tiedättekö, olen suorastaan vihainen hänelle. Miksi hänen tarvitsi jättää minut — niin pian?"

Mr Britling nyökkäsi ymmärtävästi.

"Minä en ole vihainen enkä murtunut. Minua vain katkerasti kiduttaa se, että on sortunut jotakin, jonka kehitystä olin toivonut saavani seurata - aina — koko elinikäni", sanoi hän. "En tiedä, millainen isän ja poikien suhde yleensä on, mutta minä ihailin Hugh'ta. Minä huomasin hänessä jotain aivan erikoista. Luultavasti muut eivät sitä hänessä huomanneet. Hän oli hiljainen ja tuntui kömpelöltä. Mutta hänessä oli harvinaista hienoutta. Hän oli olento, joka vastasi äärettömän hienotunteisesti ja nopeasti saamiinsa vaikutelmiin... Tämä ei ole minun typerää luulotteluani. Asia oli todellakin niin... Tiedättekö, kun hän oli vain muutaman päivän ikäinen, niin jokainen outo ääni herätti hänessä voimakkaan vaikutelman. Hän oli kuin tuulikannel alusta pitäen... Ja hänen hiuksensa, kun hän juuri oli syntynyt — hänellä oli hyvät hiukset syntyessään — olivat kuin linnun untuvaa. Minä muistan tuon nyt hyvin elävästi, muistan kuinka mielelläni silittelin niitä. Ne olivat silkkiä, kehrättyä silkkiä. Ennenkuin oli täyttänyt kaksi vuotta, hän jo osasi puhua — kokonaisia lauseita. Hänellä oli mitä hienoin korva. Hän oli mieltynyt pitkiin sanoihin... Ja nyt", sanoi hän itkunsekaisin äänin, "nyt on koko tuo kaunis, hieno rakenne, nuo aivot, tuo raikas elämä, joka väreili kuin veden kalvo ja oli kimmainen kuin teräsvieteri, nyt se on murskattu..."

"En tahdo väittää, ettei hänellä ollut inhimillisiä heikkouksia. Kerran toisensa jälkeen olen ollut hänelle vihainen ja tuntenut pettymystä hänen tähtensä. Hänessä oli kaikenlaisia heikkouksia, me tunsimme ne kyllä emmekä niistä välittäneet. Me rakastimme häntä sitäkin enemmän... Entä hänen omituinen erikoinen näppäryytensä!... Ja syvä viisautensa. Ja koko tuo kaunis, herkkä kudos, kaikki hänen rakastettuihin aivoihinsa syöpyneet kirkkaat muistikuvat, kaikki hänen päähänpistonsa, hänen äkilliset keksintönsä..."

"Tiedättekö, sain kirjeen hänen toveriltaan Parkilta. Häntä ammuttiin eräästä ampumaluukusta. Kuula sattui hänen silmäänsä... Ajatelkaahan!"

"Yllätys... isku... veri räiskähtää. Repeytyneen nahan kappaleita ja aivoja... Silmänräpäyksessä. Ja siihen oli mennyt kahdeksantoista vuotta — rakkautta ja huolta..."

Hän istui hetkisen miettien ja jatkoi sitten. "Muistelen vain hänen lukemistaan ja kirjoittamistaan! Minä opetin itse hänet lukemaan — hänen ensimmäinen opettajattarensa näet ei ollut erikoisen nokkela. Hän oli kyllä metodinen, mutta häneltä puuttui innostusta. Siksi minä suunnittelin kaikenlaisia menetelmiä opettaakseni hänet lukemaan. Mutta niitä ei tosiaankaan tarvittu. Hän näytti keveästi suoriutuvan kaikista vaikeuksista. Hän oli jo perillä, kun parhaillaan olin häntä opettamassa. Se oli nopeata kuin jonkin villin eläimen liikunto..."

"Hän syntyi maailmaan yhtä virkkuna ja vikkelenä kuin tuo ruokaansa etsivä punarintasatakieli..."

"Nyt hän on murhattu ja heitetty pois... Niinkuin patruunakotelo..."

Hänen äänensä alkoi tukehtua ja hän vaiken. Hän nojasi kyynäspäitään polviin kätkien kasvot käsiinsä. Häntä värisytti, mutta sitten hän hiljeni. Hänen tukkansa oli epäjärjestyksessä. Hänen leikatut viiksensä ja pieni osa poskea näkyivät hänen käsiensä kummaltakin puolelta ja tekivät hänet

kaksinverroin surkuteltavan näköiseksi. Iso kartasto, jonka välistä pisti esiin papereita, lepäsi ilmeisesti unohdettuna hänen vieressään. Niin hän istui pitkän aikaa kummankaan liikkumatta tai puhumatta. Mutta he olivat samassa varjossa. He saivat suurta lohdutusta toisistaan. He eivät olleet saaneet sellaista lohdutusta sen jälkeen kun onnettomuus oli heitä kohdannut.

9.

Mr Britling keskeytti vaihtelun. Ja kun hän veti kätensä kasvoiltaan ja alkoi puhua, niin hän lausui hämmästyttävintä ja odottamattominta, mitä hän milloinkaan elämässään oli kuullut.

"Ainoa mahdollinen hallitusmuoto Albaniassa", sanoi hän katsoen värähtämättä suoraan eteensä, "tulee olemaan tasavaltainen konttorijärjestelmä Sveitsin malliin. Minä en voi keksiä mitään muuta ratkaisua, joka ei olisi jumalalle kauhistus. Ei merkitse rahtuakaan se, mitä olemme velkaa Serbialle tai mitä Italialle. Meidän on perustettava tämä maailma aivan toiselle pohjalle. Meidän on nyt viimeinkin perustettava tämä maailma — oikeuden ja kohtuuden pohjalle."

Vaiettuaan hän jatkoi: "Bukarestin sopimus oli paha sopimus. Se täytyy purkaa. Mitä tuo saksalainen Bulgarian kuningas tehneekin, on se purettava ja bulgarialaiset jälleen yhdistettävä yhdeksi kansaksi. Heidän täytyy saada omansa, minkä rangaistuksen he ansainnevatkin, heidän ei tule saada enempää kuin omansa, mitä voittoja he saavuttanevatkin."

Letty ei voinut uskoa korviaan.

"Jos me kaiken vuodatetun kalliin veren uhalla jätämme hiukankin pahuuden tai julmuuden sanelemia suunnitelmia voimaan —"

Siten hän alkoi luennoida Lettylle, kuinka tärkeä kansainvälinen politiikka on — jokaiselle; kuinka hänen ja jokaisen täytyy ymmärtää, miten vaikeata se lieneekin.

"Ei yksikään elämä ole turvattu, ei yksikään onni ole varma, ei ole mitään toiveita maailman parantamisesta, ennenkuin olemme lopettaneet kaikki mikä aiheuttaa sotaa..."

"Meidän täytyy tehdä loppu kuninkaitten mielettömyydestä ja turhamaisuudesta eikä mikään kansa saa vallita muita, vaan ainoastaan itseänsä. Ei ole mitään etua eikä ole mitenkään oikeata, että mikään kansa vallitsee ketään muuta kuin itseänsä. Tuo seikka, että ihmisiä hallitsevat toiset, jotka eivät kuulu heidän uskoonsa, jotka eivät osaa heidän kieltänsä eivätkä tunne heille ominaista tietämättömyyttä ja ennakkoluuloja — juuri tuo on se perusmielettömyys, joka on surmannut Teddyn ja Hugh'n ja miljonnia muita. Meidän velvollisuutenamme ja tehtävänämmä on tuon hulluuden lopettaminen yhtä hyvin kuin totuudenpuhuminen tai toimeentulomme ansaitseminen..."

"Mutta kuinka tuo muutos saadaan suoritetuksi?"

Mr Britling ojensi sormensa. "Ihmiset voivat muuttaa mitä hyvänsä, jos heillä on riittävät vaikuttimet ja riittävä usko."

Hän viittasi vieressään lepäävään kartastoon.

"Tässä minä suunnittelen oikeaa maailmankarttaa", sanoi hän. "Jokaisella alueella, jolla on ominainen luonteensa, tulee olla oma hallituksensa, ja Maailman Yhdysvaltojen suuren tasavallan tulee pitää yllä niiden kaikkien välillä vallitsevaa liittorauhaa. Se on elämän ilmeinen tarkoitus: maailman liittotasavalta. Miksi rasittaisimme itseämme olemalla kuuliaisia millekään muulle hallitukselle kuin tuolle? Tarvitaan vain riittävä määrä ihmisiä sitä vaatimaan, niin tuo tasavalta syntyy kohta. Miksi olemme viivytelleet niin kauan — kunnes nämä traagilliset rangaistukset tulivat? Meidän on kartoitettava maailma luonnollisiksi valtioiksi, suunniteltava sen hallitus ja suvaitsevaisuuden muodot."

"Luuletteko tuon toteutuvan?"

"Se toteutuu."

"Ja luuletteko ihmisten viitsivän kuunnella tuollaisia suunnitteluja?" kysyi Letty.

Mr Britlingin katse harhaili kaukana kukkuloilla. Hän näytti mietiskelevän. "Luulen", vastasi hän. "Vaikka ei kenties juuri nyt — eikä lopullisesti. Kuninkaat ja valtakunnat kuolevat pois, mutta suuret aatteet kerran syntyneinä eivät voi koskaan kuolla. Tuo maailman tasavalta, tuo maailman terve hallitseminen on lopultakin yhtä varma kuin auringonlasku. Mutta..."

Hän huokasi ja käänsi jotakin kartastonsa lehteä siihen katsomatta.

"Mutta me tarvitsemme sitä pian. Maailma on väsynyt tähän verenvuodatukseen, väsynyt tähän

itkemiseen, tähän voimain hävittämiseen, tähän poikain ja rakastettujen surmaamiseen. Me tarvitsemme sitä pian, ja saadaksemme sen pian meidän on tehtävä työtä sen hyväksi. Meidän tulee uhrata elämämme. Se, mitä elämästämme vielä on jäljellä...

"Se meidän on tehtävä, teidän ja minun, Letty. Mitäpä muuta tekemistä meillä enää olisikaan?... Minä en kirjoita enää mistään muusta, en ajattele enää mitään muuta kuin turvallisuutta ja järjestystä. Niin että kaikki nämä rakkaat vainajat — joka ainoa heistä, vie meitä lähemmäksi rauhan suuria päiviä ja ihmisen kehityksen varsinaista alkamista, ja kaikki tämä julmuus, joka saa miehet valittamaan lasten tavalla, joka murskaa valoisaa elämää synkäksi epätoivoksi ja surmaa nuorukaiset juuri sinä hetkenä, jolloin he ojentavat puhtaita käsiään tarttuakseen elämään — nämä julmuudet, nämä sekaannuksen kauheudet katoavat iäksi maan päältä."

10.

Letty katseli häntä kulmat rypyssä ja leuka nyrkkien varassa...

"Mutta uskotteko tosiaankin", kysyi Letty, "että maailman voi muuttaa paremmaksi kuin mitä se nyt on?"

"Kyllä — *tietysti!*" vastasi mr Britling.

"Minä en usko", virkkoi Letty. "Maailma on julma. Se on ennen kaikkea julma. Ja julmaksi se jää."

"Sen ei tarvitse olla julma", sanoi mr Britling.

"Se on pelkkä julmuuden näyttämö. Kaikkialla puukkoja. Se on täynnä sairautta ja onnettomuuksia. Mitä taas Jumalaan tulee, niin — joko Jumalaa ei ole olemassakaan tai on hän tylsämielinen. Tylsämielinen kuolasuu. Hän on kuin joku tylsämielinen, joka repii kärpäsiltä siivet."

"Ei!" sanoi mr Britling.

"Ei ole mitään edistystä. Ei mikään muutu paremmaksi. Kuinka voitte *te* uskoa Jumalaan sen jälkeen, mitä Hugh'lle on tapahtunut. *Uskotteko te Jumalaan?*"

"Uskon", sanoi mr Britling pitkän vaitiolon jälkeen. "Minä uskon Jumalaan."

"Joka sallii kaiken tämän tapahtua?" Letty kohottautui käsivartensa varaan ja ikäänkuin kädellään heitti päätelmänsä mr Britlingille. "Joka surmaa minun Teddyni ja teidän Hugh'nne — ja miljonnia muita!"

"Ei", sanoi mr Britling.

"Mutta asian *täytyy* olla niin, että hän sallii tämän kaiken tapahtua. Miksi se muuten tapahtuisi?"

"Ei", sanoi mr Britling. "Siihen saavat teologit vastata. He ovat menneet liiallisuuksiin Jumalasta puhuessaan. Heillä on ollut typeriä absoluuttisia aatteita — että hän on kaikkivaltias. He ovat hänessä keksineet kaikenlaisia ominaisuuksia, joiden eteen asettavat *kaikki*—. Mutta ihmisten terve järki tietää asian paremmin. Jokainen todella uskonnollinen ajatus kieltää sellaiset väitteet. Loppujen lopuksi onkin kristittyjen todellinen Jumala Kristus eikä Kaikkivaltias, siis pilkattu ja haavoitettu Jumala parka, joka on naulittu aineen ristiin... Kerran on hän viettävä riemuvoittoansa... Mutta ei ole oikein sanoa, että hän aiheuttaa kaikki, mitä nyt tapahtuu. Ei ole oikein ryhtyä häntä syyttämään. Teitä on johdettu harhaan. Se on teologista hullutusta. Jumala ei ole absoluuttinen, vaan rajallinen... Rajallinen Jumala, joka taistelee suurella ja syvällisellä tavallaan kuten me taistelemme heikolla ja typerällä tavallamme — ja joka on meidän *kanssamme* — siinä on kaiken todellisen uskonnon ydin... Olen samaa mieltä kuin tekin sikäli, että jos uskoisin kaikkivaltiaaseen Jumalaan, joka katselee taisteluja ja kuolemaa ja kaikkia sodan hävityksiä ja kauhuja — ja voisi ne estää — mutta panee niitä toimeen huvikseen — niin minä sylkisin hänen tyhjiin kasvoihinsa..."

"Kuka hyvänsä tekisi samoin..."

"Teidän opettajanne ja katekismuksenne ne ovat saaneet teidät kapinoimaan Jumalaa vastaan. He tahtovat väittää, että hän vallitsee koko luontoa. Ja kaikenlaista muuta typerää. Kuten keskiajalla toivotettiin julki, että Kristus epäilemättä oli suuri ritari, jolla oli oikeus kantaa aseita. Mutta Jumala onkin luonnossa ja välttämättömydessä. Välttämättömyys on Jumalan tuollapuolen — hyvän ja pahan, ajan ja paikan tuollapuolen, mysterio, joka ei tule koskaan selviämään. Jumala on meitä likempänä. Välttämättömyys on uloin, Jumala on sisin. Hän on sisempänä kuin hengityksemme, likempänä kuin kätemme ja jalkamme. Hän on toista kuin tämä maailma. Suurempi luontoa ja välttämättömyyttä, koska

hän on henki ja ne ovat sokeita, mutta hän ei kykene niitä vallitsemaan... Ei vielä..."

"Minulle on aina kerrottu, että hän on taivaan ja maan luoja."

"Se on juutalaisten Jumala, jonka kristityt omaksuivat. Se on puoskarijumala, jonkinlainen yleislääke. Se ei ole minun Jumalani."

Letty harkitsi noita omituisia ajatuksia.

"En ole koskaan ajatellut häntä sellaiseksi", sanoi hän vihdoin. "Se asettaa kaikki uuteen valoon."

"En minäkään aikaisemmin. Vasta nyt... Olen äkkiä sen keksinyt ja kirkkaasti tajunnut. Tajuan sen niin kirkkaasti, että ihmettelen, miksi en ole sitä aina tajunnut... Onhan näet niin helppoa ymmärtää, että on olemassa Jumala, ja kuinka syvä ja ihmeellinen ja veljellinen hän onkaan, kun ajattelee noita rakkaita poikia, jotka tuhansittain, sadoin tuhansin, ovat uhranneet elämänsä... Niin, saksalaiset pojat ovat tehneet samoin... Heillä oli toisenlainen käsitys julmuuksista, vääryydestä, väkivaltaisesta hyökkäyksestä — heillä oli tuosta toinen käsitys. He uhrasivat elämänsä — he uhrasivat elämänsä... Nuo kalliit elämät, joita toivon auringonpaiste valaisi.

"Ettekö huomaa, Letty, että asian täytyy olla niin? Ettekö huomaa?"

"En", sanoi hän, "minä olen käsittänyt asian toisin."

"Mutta minulle se on aivan selvää", sanoi mr Britling. "Vaikka koko maailmassa ei olisi muuta kuin toisiimme kohdistuva sääli tai se rakkaus, joka saa teidät itkemään tämän lempeän lokakuunauringon paisteessa, tai se rakkaus, jota minä tunnen Hugh'ta kohtaan — vaikka mitään muuta ei olisi olemassa — vaikka kaikki muu olisi julmuutta, pilkkaa, likaa ja katkeruutta, olisi sittenkin varma, että rakkauden ja oikeuden Jumala on olemassa. Vaikka koko maailmassa ei olisi muuta merkkiä Jumalan olemassaolosta kuin se jumalallisuus, jonka olemme pojissamme nähneet, vaikka meillä ei olisi muuta valoa kuin rakkautemme..."

"Ettehän ole pahoillanne, vaikka puhummekin tällaista?" kysyi mr Britling. "Minä en voi nyt ajatella mitään muuta kuin tätä Jumalaa, Jumalaa, joka oli Hugh'ssa ja Teddyssä ilmiselvänä, ja kuinka hän on tuleva maailman valtiaaksi..."

"Tuo taisteleva Jumala", toisti Letty. "Minä en ole milloinkaan ajatellut häntä sellaiseksi."

"Tietysti hänen täytyy olla sellainen", sanoi mr Britling. "Kuinka voisi Jumala olla persoona, kuinka hän voisi mitään merkitä ihmiselle, ellei hän olisi rajoitettu ja — inhimillinen kuten mekin... Ellei olisi mitään olemassa hänen ulkopuolellaan ja häntä vastassa."

11.

Letty kulki hitaasti takaisin yli sänkipeltojen kohti asuntoaan.

Hän oli keskustellut mr Britlingin kanssa tunnin ajan, ja kaikki hänen ajatuksensa kohdistuivat tuohon muuttuneeseen ja yksinkertaistuneeseen mieheen, joka puhui Jumalasta samalla tavalla kuin hän voi puhua näkemistään linnuista tai puusta, jonka suojassa hän oli ollut. Ja mr Britlingiä koskeviin ajatuksiin kutoutui tuo omituinen käsitys Jumalasta rajallisena henkilönä, joka saattoi tulla yhtä läheiseksi kuin Teddy ja kuiskata rakkauden sanoja elämän pimeydessä. Hänellä oli hupainen tunne, että Jumala todellakin taisteli kuten mr Britling ja että mr Britling rakasti niinkuin Jumala, vaikka hänen näköpiirinsä olikin sanomattoman paljon ahtaampi. Letty piti hänestä hänen karttojensa ja unelmiensa ja sen suorasukaisuuden vuoksi, joka ilmeni hänen puheessaan. Oli omituista, kuinka Teddy-vainajaan kohdistuva painostava ajatus nyt oli hävinnyt hänen mielestään. Hänet valtasi kokonaan tunne, että jokin oli loppunut ja että jotakin uutta alkoi, ikäänkuin olisi hänen elämässään lehti kääntynyt ja kaikki ollut uutta. Muutamiin vuosiin hän ei ollut omistanut uskonnolle muuta kuin halveksivia ajatuksia, koska hänen kehittyvä älynsä oli sen kumonnut anteeksiantamattoman pakon ja tyhjään vaatimusten järjestelmänä, kiistan esineenä asiassa, jossa ei ollut muuta kuin teennäisiä kiistan syitä. Hän oli ollut onnellinen ateisti. Hän oli leikkinyt auringonpaisteessa kuten luonnon olento mitä täydellisimmin luottaen sen maailman pohjimmaiseen hyvyyteen, jossa hän eli. Hän oli kieltäytynyt ajattelemasta mitään kiusallisia tai epämiellyttäviä asioita. Kunnes sodan verinen kypälä oli pyyhkäissyt pois hänen luottamuksensa. Teddy, leikkiveri, oli poissa, rakkauden leikki oli iäksi lopussa samoin kuin elämän raikas sellaisenaan hyväksyminen. Ja Teddyyn sijaan oli tullut elämän suru, elämän surkuttelu ja tämä Jumalan siirtyminen äärettömistä etäisyyksistä hänen oman olemuksensa välittömään kosketukseen.

Mr Britling oli jäänyt kartastonsa seuraan. Hän makasi pitkänään pensasaidan vieressä kirja avoimena edessään. Vain vähän aikaa sitten hänen puuhansa olisi Lettystä tuntunut typerimmältä, mitä ajatella

saattaa. Mr Britling piirteli täytäkynällään hyvin huolellisesti punaisia rajaviivoja karttoihinsa. Mutta nyt Letty sen ymmärsi.

Hän ymmärsi, että nuo mr Britlingin piirtelemät punaiset viivat voivat lopultakin osoittautua viisaammiksi ja lujemmiksi kuin diplomaattien kaupanteot...

Viimeksi kuluneena tuntina mr Britling oli muuttunut hänelle hyvin läheiseksi. Letty tunsu itsessään aivan uudenlaista kiintymystä häneen. Hän ei ollut milloinkaan ennen aprikoinut suhteitaan muiden kuin Teddyn ja itsensä välillä. Nyt hän äkkiä tuntui avautuvan koko maailman myötätunnolle. Tuo uusi ajatus, että on olemassa lempeä Jumala, joka taistelee omaa taistelua ja jonka sukulaiseksi mr Britlingin ja Teddyn voi ajatella — se oli vaikuttanut voimakkaasti hänen mielikuvitukseensa. Hän piili syksyisessä auringonpaisteessa. Hän oli pienessä linnussa, joka oli näyttänyt niin luottavalta ja ystävälliseltä. Kaikessa, mikä oli ystävällistä ja hyvää, kaikessa, mikä oli hellää, oli Jumala. Tuhannet vanhat lausemat, joita hän oli lukenut tai kuullut, niistä paljoakaan välittämättä, lausemia, jotka olivat levänneet lahoavina luina hänen muistissaan, tulivat äkkiä lihaksi ja heräsivät eloon. Tämä Jumala — jos tämä oli Jumala, niin ei todellakaan ollut järjetöntä sanoa että Jumala on rakkaus, että hän on ystävä ja seuralainen... Hänen seurassaan saattoi olla mahdollista kestää elämää, jossa Teddy ja hän eivät enää milloinkaan vaeltaisi vierekkäin eivätkä enää suunnittelisi tulevaista onnea. Olihan hän oikeastaan ollut hyvin onnellinen; hänen onnensa oli ollut ihmeellinen. Hän oli kokenut paljon enemmän onnea, paljon enemmän rakkautta yhtenä lyhyenä vuotena kuin useimmat ihmiset koko elämänsä aikana. Ja niin olivat Lettyn tunteet nyt vaihtuneet, että hän lähdettyään ulos pää täynnä murhan ja koston ajatuksia, palasi takaisin auringon laskiessa ajatellen sääliä, ajatellen niitä tuhansia Teddyn hyvyiden ja hellyyden ilmauksia, jotka kenties lopultakin olivat vain viittaus Jumalan rajattomaan hyvyyteen ja hellyyteen... Mitä oikeutta hänellä oli kalpeaan ja katkeraan murheeseen, itsekkääseen ja kostonhimoiseen, kun vanha Britling yhä voi suunnitella laupeuden aikakautta maan päälle ja yli koko maailman lepäsi punerva kultainen auringonpaiste lämpöisenä kuin Teddyn hymy...

Hänen täytyi mennä tupaan, suudella Cissie'ä ja asettaa paketti pois näkyvistä, kunnes voisi keksiä jonkin sotilasparan, jolle sen lähettäisi. Surunsa vallassa hän oli ollut Cissie'lle armoton. Hän oli itsekkäässä surussaan kohdellut Cissie'ä niinkuin olisi voinut kohdella jotakin tuolia tai pöytää, ollenkaan ajattelematta, että Cissie saattoi olla väsynyt, että hän saattoi uneksia tulevaa onnea. Cissie'llä oli rakkauden leikki vielä leikkimättä, ja hänen miehensä oli jo khakipuvussa. Heillä ei tulisi olemaan sellaista vuotta kuin Lettyllä oli ollut ennenkuin sota pimensi maailman. Ennenkuin Cissie voi mennä naimisiin, täytyi rauhan palata, ja rauha oli vielä kaukana. Ja Direck tulisi joutumaan vaaranalaiseksi hänkin...

Letty kulki pienen metsikön läpi ja yli jalkaportaan, josta tupa näkyi. Siellä se lepäsi suurten pähkinäpuitten keskellä, ja ikkunoissa hehkui laskeva aurinko. Tummanpunaiset köynnösruusut, jotka hän ja Teddy olivat istuttaneet, kukkivat yhä oviaukon yläpuolella. Ovi oli auki ja ihmisiä näkyi liikkuvan eteisessä.

Tuosta tuli ulos joku, joku vieras puettuna outoon sotilaspukuun, ja hänen takanaan näkyi khakipukuinen mies — sehän oli mr Direck. Ja hänen takanaan tuli Cissie.

Mutta tuo vieras!

Hän laskeutui alas ovelta ja kulki kohti puutarhan veräjää...

Kuka — kuka oli tuo vieras? Hän oli puettuna kummallisiin ulkomaalaisiin vaatteisiin, jonkinlaisesta sinisestä kankaasta tehtyihin ylhäältä valjiin housuihin ja puseroon, ja hänen vasenta käsivarttaan kannatti valkoinen side. Hänen hattunsa oli työnnetty takaraivolle ja hänellä oli täysiparta...

Hän oli aivan outo, muukalainen. Letty ei tiennyt, oliko hän menettämässä järkensä. Tietysti tuo oli muukalainen!

Sitten vieras astui askeleen, omituisen askeleen sivulle päin, hän ikäänkuin hypähti polkua astellessaan ja samassa silmänräpäyksessä hän lakkasi olemasta outo ja muukalainen. Hän muuttui hämmästyttävän, uskomattoman tutuksi astuessaan tuon askeleen...

Ei!

Lettyn hengitys taukosi. Koko hänen olentonsa tuntui lakkaavan olemasta. Ja kun tuo muukalainen, joka oli hänelle samalla niin uskomattoman tuttu, oli hetkisen tuijottanut hänen liikkumatonta hahmoansa, niin hän heilutti hattuaan — tehden liikkeen, joka lopullisesti kruunasi ja vahvisti tuttuusvaikutelman. Letty ei antanut merkkiäkään vastaukseksi.

Ei, tuo tuttuus oli vain olosuhteiden mieletöntä oikuttelua.

Tuo vieras tuli kenties Belgiasta kertomaan jotakin Teddystä...

Sitten Letty itsekin hämmästyti omaa ääntänsä, järjetöntä, hullunkurista äännähdystä — se oli aivan samanlainen kuin se ääni, jota käytetään jäljiteltäessä lapsille lehmän ammutusta. Hän sanoi: "Muu-uu."

Sitten hän alkoi juosta eteenpäin, vaikka jalat eivät tuntuneetkaan omilta; hän heilutti käsiään ja juostessaan hän näki yhä varmemmin, että tuo outopukuinen haavoittunut oli Teddy. Hän juoksi yhä nopeammin, kompastuen ja melkein kaatuen. Hänestä tuntui, että maailma menisi pirstoiksi, ellei hän kyllin pian ehtisi hänen luokseen.

Kunpa pääsisi, kunpa pääsisi aivan hänen luokseen!...

"Letty! Letty! Vain toinen käsi..."

Hän tarrautui mieheensä, joka kiersi käsivartensa hänen ympärilleen...

Kaikki oli hyvin. Hän oli aina tiennyt, että kaikki oli hyvin. (Piti pysytellä aivan likellä.) Paitsi eräänä lyhyenä hetkenä. Mutta se oli ollut hulluutta. Olihan hän tiennyt koko ajan, että Teddy oli elossa. Ja tässähän hän nyt oli ilmielävänä. (Piti pysytellä aivan likellä.) Mutta tuntui erittäin hyvältä, kun oli varma — kaiken tuskan jälkeen — sai koskea häneen, painautua häntä vasten, tuntea ilmielävän miehensä, joka itkien suuteli häntä, itkien hänkin, itkien yhdessä hänen kanssaan. "Teddy, rakkaani!"

12.

Letty oli tuvassa yrittäen kuunnella ja ymmärtää asioita, jotka olivat liian monimutkaisia hänen tunteita-tulvivalle mielelleen. Mr Direck siinä koetti selittää jotakin — se koski myöhästynyttä sähkösanomaa, joka oli saapunut kohta Lettyn lähdettyä. Mr Direck koetti selittää paljoa muutakin. Mutta mitä oikeastaan merkitsivät minkäänlaiset selitykset, kun hänellä oli Teddy eikä heidän välillään ollut muuta kuin outo parta ja siteissä oleva käsi? Aluksi hän, mieletöntä kyllä, oli aivan varma, että nuo kaksi vierasta seikkaa nekin kohta katoavat ja Teddy tulee ihan entiselleen.

Teddyä oli ammuttu käsivarteen...

"Kätteni on mennyttä, rakas pikku Letty! Onneksi se on vasen käteni. Minä saan kantaa koukkua niinkuin joku vanha merirosvo..."

Puhuttiin jotakin hänen vangiksijoutumisestaan. "Se toinen upseeri" — nimittäin mr Direckin upseeri — "oli maannut siellä monta vuorokautta". Teddyä oli ammuttu käsivarteen ja putoava palkki oli iskenyt hänet tainnoksiin. Tullessaan jälleen tajuihinsa hän oli aseeton ja eräs saksalainen seisoi hänen edessään...

Sittemmin hän oli päässyt pakenemaan. Aivan pian oli hänen onnistunut paeta. Hän oli ollut eräällä rautatieasemalla jossakin päin Belgiassa suljettuna odotushuoneeseen kolmen neljän ranskalaisen vangin seurassa. Brittiläiset ja ranskalaiset lentokoneet olivat pommittaneet asemaa; heidän vartiensa ja pari vankia oli saanut surmansa. Hälinän aikana olivat muut paenneet kaupungille. Heinävarastot paloivat ja eräs paloöljyvarasto oli vaarassa. "Sen jälkeen oli koetettava päästä pakoon. Jos minut olisi löydetty vapaana kävelemässä, olisin tullut ammutuksi."

Pommi oli singonnut muutamia lasin ja raudan sirpaleita Teddyn ranteeseen. Se näytti ensin vähäpätöiseltä asialta eikä vaivannut häntä viikkokausiin. Mutta sitten tuli haavaan jotakin likaa.

Kapealla mukulakivin lasketulla kadulla rautatieaseman takana hän oli tavannut erään naishenkilön, joka ei osannut englantia, mutta joka vei hänet erään papin luo, ja pappi oli hänet piilottanut.

Letty ei aluksi saanut selkoa kertomuksen kokonaispiirteistä eikä hän niistä kovin paljoa välittänytkään; hän tahtoi kuulla kättä ja käsivartta koskevista seikoista.

Kun tarina kerrottiin kokonaisuudessaan, ilmeni siinä omituisia asioita. Eräs vanha talonpoika oli pakottanut Teddyn työhön pellolleen, ollenkaan välittämättä käsivarren vioittumisesta ja kivusta, olipa hän vielä viitannut ohikulkevaan saksalaiseen, kun Teddy oli esittänyt vastaväitteitä. Sitten esiintyivät kertomuksessa niin sanotut "ne", s.o. henkilöt, jotka olivat ottaneet toimekseen pakolaisten siirtämisen Hollantiin. Oli puhe yövalvonnasta, noista pitkistä, toisiaan seuraavista öistä ennen vapautteen pääsemistä. Mutta Lettyn mieltä kiinnitti ainoastaan käsi. Siteen sisäpuolella oli jotakin mielikuvitusta kiduttavaa, jotakin sidottua, siellä oli tynkä. Hän ei voinut sitä ajatella eikä voinut olla sitä ajattelemta.

"Mutta miksi sinulta käsi meni?"

Se oli ollut vähäpätöinen asia aluksi, mutta sitten se oli tullut kipeäksi...

"Minä en mennyt sairaalaan, koska pelkäsin, että minut pidätettäisiin, joten en pääsisi kotiin. Minä näet ikävöin kuollakseni kotia, sairastin vaikeata koti-ikävää. Ei kukaan liene ollut pahemmin sen taudin vallassa. Muistelin tupaa ja puutarhaa ja miten täällä katsellaan ikkunasta ohikulkijoita — muistin tuhannet kerrat. Ne olivat aina ikäänkuin silmäini edessä. Vanha Dimple hyväntahtoisine hymyineen, mrs Wolker tuolla kylän laidassa ja miten hän tapasi hakea itselleen olutta iskien meille vain silmää, kun huomasi, että häntä katselimme, ja pikku Charlie tuhrus, jonka nenä tuhisi, kun hän kulki sikojensa luo, ja kaikki tyynni. Ja sinä Letty. Varsinkin sinä. Ja se, kuinka me tapasimme nojata ikkunanpieleen, olkapää olkapäätä vasten ja sinun poskesi aivan silmäini edessä... Eikä minulla ollut mitään kipua ruumiissani..."

"Kuinka minä tuota ajattelinkaan ja ikävöinkään!..."

"Siksi, näetkös, minä en mennyt sairaalaan. Toivoin aina pääseväni Englantiin sitä ennen. Ja niin se jäi liian kauaksi..."

"Elämä on palannut sinun mukanasini!" sanoi Letty. "Aina tähän päivään asti minä uskoin, että sinä palaisit. Tänään — tänään minä epäilin... Luulin kaiken olevan ohi — koko todellisen elämän, rakkauden ja ilon, luulin, ettei minulla ollut enää mitään tehtävää, ei muuta kuin koettaa kestää — ja säilyttää sinun muistoasi... Käsivarsi parka. Käsivarsi parka. Olla ystävällinen ihmisille. Ja kuvitella sinun elävän jossakin... En minä käsivarresta välitä. Piankin... Olen iloinen, että olet ollut mukana, mutta olen vielä iloisempi, että olet tullut takaisin etkä voi enää milloinkaan lähteä... Minä koetan olla sinun oikeana kätenäsi, rakas, ja vasempana kätenäsi ja molempina käsinäsi. Molemmat käteni sinun rakkaan menetetyin vasemman kätesi sijaan. Saat kolme kättä kahden sijaan..."

13.

Letty seiso ikkunan ääressä niin lähellä Teddyä kuin voi, maailmassa, joka näytti olevan täynnä yllätyksiä. Hän ei voinut ollenkaan kiinnittää huomiotaan muihin, ainoastaan kun Teddy puhui heille tai he Teddylle, hän yleensä huomasi heidän olemassaolonsa.

Nyt esimerkiksi Teddy puhui mr Direckille.

He olivat puhelleet kanadalaisista, jotka olivat tulleet essexiläisten sijaan sen taistelun jälkeen missä Teddy oli joutunut vangiksi. Silloin kävi ilmi, että mr Direck puhui omasta rykmentistään. "Minä en ole ainoa amerikkalainen, joka on muuttunut kanadalaiseksi — siksi aikaa kuin sotaa kestää."

Vihdoinkin hän oli saanut tilaisuuden asiansa selittämiseen.

"Minä olen valehdellut", sanoi hän riemastuneena. "Olen siirtänyt syntymäpaikkaani kuusisataa mailia."

"Mutta huomatkaa, etten hyväksy ainoatakaan niistä Amerikkaa koskevista väitteistä, joita Cissie on lausunut — en ainoatakaan. Te ette ymmärrä, millaisessa asemassa Amerikka on. Amerikka on uusi maailma, jossa ei enää ole rotuja eikä kansallisuuksia; se on valinkauha, josta me valamme paremman olotilan. Olen aina niin uskonut — ja huolimatta tuhansista pikkuasioista uskon niin nytkin. En ota takaisin yhtään väitettäni. Enkä minä taistele amerikkalaisena. Taistelen vain omana itsenäni... En lähde taistelemaan Englannin puolesta, huomatkaa se! Älkää erehtykö luulemaan sellaista! En ole riittävässä määrin ihastunut moneenkaan englantilaiseen olosuhteeseen, voidakseni sen tehdä. En voi käsittää, kuinka kukaan saattaa olla ihastunut teidän valtakuntaanne valekuolleine saksalaisine hoveineen, kavaline poliitikkoineen, lordeineen ja ladyineen ja keikareineen, siihen tapaan, millä Irlantia ja Intiaa kohdellaan, siihen, että jokainen siirtää vastuunalaisuuden toisen kannettavaksi ja kertoo valheita teidän varsinaisesta kansastanne. Minä en aio taistella Englannin puolesta. Aion taistella Cissie'n puolesta — ja oikeuden ja Belgian ja muun sellaisen puolesta — mutta erikoisesti Cissie'n puolesta. Ja olipa miten hyvänsä, pappa Britlingiä en voi katsella enää silmästä silmään... Haluan nähdä juoksuhaudat — läheltä. Otaksun, että ne ovat sen arvoisia, että tulee olemaan mielenkiintoista jutella niistä joskus... Sen vuoksi minä lähdän", sanoi mr Direck. "Mutta varsinkin — Cissie'n tähden. Ymmärrätkö?"

Cissie oli tullut hänen viereensä seisomaan.

Hänen katseensa siirtyi raajarikkoisesta Teddy parasta mr Direckiin ja jälleen takaisin.

"Aina tähän saakka", sanoi hän, "olen halunnut, että te lähtisitte..."

Kyynel nousivat hänen silmiinsä.

"Minun kai täytyy antaa teidän mennä", sanoi hän. "Minun olisi paha, ellette menisi..."

14.

"Hyvä Jumala, kuinka vanhalta isäntä näyttää!" huudahti Teddy äkkiä.

Hän seiso ikkunan pielessä ja mr Direckin tullessa kysyvän näköisenä luo hän osoitti mr Britlingiä, joka kulki pitkin tietä Dower House'iin päin.

"Hän näyttää tosiaankin vanhalta. En ole sitä ennen huomannut", sanoi mr Direck.

"Hänhän on harmaantunut!" huudahti Teddy kurkistaen katsomaan. "Hän ei ollut harmaa minun lähtiessäni."

He silmäilivät mr Britlingiä, joka polvihousuissaan kiipesi ylämäkeä kartasto ja paperit käsissään selän takana.

"Minun täytyy mennä häntä tapaamaan", sanoi Teddy irroittaen Lettyn kädet itsestään.

"Ei", virkkoi Letty pysähdyttäen hänet.

"Mutta hän tulee iloiseksi —"

Letty seiso miehensä tiellä. Hän oli näkevinään, kuinka mr Britling äkkiä heräisi unestaan, jossa hän kuvitteli Jumalan hallitsevan Maailman Yhdysvaltoja — heräisi ottamaan osaa Teddyn onnellisen palaamisen synnyttämään iloon...

"Ei", sanoi hän, "se saisi hänet vain ajattelemaan jälleen Hugh'ta, — ja hänen kuolemaansa. Älä mene nyt Teddy. Mitäpä hän *sinusta*?... Anna hänen olla rauhassa sellaiselta... Anna hänen uneksia kartastonsa ääressä... Hän ei ole niinkään lohduton — jos tietäisit... Minä kerron sinulle, Teddy — kun voin..."

"Mutta juuri nyt — Ei, hän ajattelisi taas Hugh'ta... Anna hänen mennä... Hänellä on Jumalansa ja kartastonsa mukanaan... Ne merkitsevät enemmän kuin luuletkaan."

TOINEN LUKU.

Mr Britling kirjoittaa aamunkoittoon asti.

1.

Muutamia viikkoja oli kulunut. Nyt oltiin marraskuun keskivaiheilla, ja mr Britling istui paksuun, lämpöiseen yönuttuunsa ja laamapyjamaansa kääriytyneenä työpöytänsä ääressä tavantakaa kirjoittaen erästä tutkielmaa, tutkielmaa, joka ilmaisi suunnattoman korkealle tähtääviä tarkoitusperiä, sillä sen nimenä oli "Kuinka maailmaa paremmin hallittaisiin".

Viime aikoina oli onnettomuus häntä kovin rasittanut. Päivisin elämä oli siedettävää, mutta öisin — ellei hän puolustautunut tekemällä työtä — tulivat sodan hävitykset ja julmuudet sietämättömään tapaan hänelle irvistelemään. Milloin häntä ahdistivat pitkät pakolaisjonot, milloin hän ajatteli kaatuneita, jotka makasivat jäykkinä ja vääntyneinä lukemattomissa kauhistuttavissa asennoissa. Toisinaan hän taas vajosi kokonaan pelottavana uhkaavan taloudellisen ja yhteiskunnallisen hajaannuksen aavisteluihin... Toisella kertaa hän ajatteli haavoja sekä sodassa saatujen vammojen ruumiillisesti ja henkisesti runtelevaa vaikutusta. Joskus hän ajatteli pahuuden riemuvoittoa. Typerät ja riemuitsevat henkilöt rehentelivät maailmassa, jonka typeruus oli hävittänyt, kopein elein, lisääntyneen merkityksen tyytyväinen hymy mielessään, kaiken harkinnan, maltillisuuden ja hyväntahtoisuuden viha muuttuneena pilkalliseksi halveksimiseksi. Ja heidän tallaamaansa tantereeseen sekoittuen makasi Hugh'n ruumis, kasvot maata vasten. Pojan takaraivossa oli hyytyneeseen vereen tahraantuneiden hiusten reunustama — hiusten, jotka olivat aikoinaan olleet "pehmeät kuin untuvat linnun rinnassa" — suuri, punainen reikä. Tuon reijän hän aina näki armottoman selvästi. Ne astelivat hänen ylitsensä — ollenkaan välittämättä. Ne polkivat saveen hänen hienojen aivojensa hajalleen singonneita osia...

Kaikista tuollaisista kaameista mielialoista voi mr Britling paeta ainoastaan työlamppunsa valopiiriin.

Hänen työnsä voi loihdita esiin näkyjä, kuin opiumi-unia, järjestyksen ja oikeuden maailmasta. Keskellä maailmanvararikon synkkää aikaa hän ryhtyi suunnittelemaan entistäkin rohkeampaa yritystä — välittämättä siitä, oliko toiveita saada kannattajia...

2.

Mutta tänä yönä ei edes lampun valopiiri voinut pitää hänen ajatuksiaan koossa. Epäily oli hiipinyt tähän viimeiseenkin turvapaikkaan. Hän veti paperit lähemmäksi itseään ja selaili jo suunnittelemaansa osaa.

Kirjassa, jota hän nyt alkoi kirjoittaa, oli hänen aikomuksensa selvitellä niitä hallitusmenetelmiä, jotka voisivat tehdä maailman olojen valvonnan varmemmaksi ja oikeamielisemmäksi. Hän uskoi yhä kansanvaltaan, mutta tajusi yhä selvemmin, ettei kansanvalta ollut löytänyt vielä omaa menetelmäänsä. Sen oli päästävä käsiksi ihmisten omiintuntoihin, sen oli varustauduttava elimillä, joita ei vielä ollut muodostunut. Lukemattomia utteran kokeilun ja väittelyn vuosia oli ihmiskunnan vielä elettävä, ennenkuin tämä suuri aate voi muuttua todellisuudeksi ja oikeus, toteennäytetty oikeus, voi päästä vallitsemaan maailmaa.

Sitä ennen täytyi maailman yhä olla verisen melodraaman, korviasärkevän metelin, tarttuvan hulluuden ja rajattoman, järjettömän hävityksen näyttämönä. Toinen hieno yksilö toisensa jälkeen temmattiin opinnoistaan, yliopistosta ja laboratorion surmattavaksi ja vaiennettavaksi...

Voiko ajatella, että tämä mielettömänä hirviönä riehuva ihmiskunta olisi koskaan ajatuksen hienoon verkkoon vangittavissa ja siinä säilytettävissä?

Eikö ollut pelkkää vaateliaisuutta ja mielettömyyttä, jos yksityinen mies ryhtyi suunnittelemaan maailman parempaa hallitsemista?

Ihminen on pyristellen, kärsimystä tuottaen ja itse kärsien sukeltanut esiin luovan Ajan pimeydestä, joka kohta on hänet jälleen musertava ja nielevä. Eikö olisi parempi pyristellä toisten mukana, eikö olisi parempi syödä, juoda, tapella, kirkua, itkeä ja rukoilla, unohtaa Hugh, lakata häntä muistelemasta, poistaa mielestään kaikki nuo itserakkaat "paremman maailmanhallituksen" ajatukset ja kääntyä sodan valoisampiin puoliin, katselemaan tapahtumia pilalehtien näkökannalta? Eihän ruoka ja juoma loppu, vaikka poikamme ovatkin kuolleet. Ihmiskunta, joka on hoiperrellut liejuun ja vereen, koettakoon parhaansa mukaan hoiperrella takaisin säännöllisiin oloihin...

Säilyttäkäämme joka tapauksessa kallisarvoinen huumorinvaistomme...

Hän veti käsikirjoituksen luokseen. Hetkisen hän istui koristellen sen otsaketta "Kuinka maailmaa paremmin hallittaisiin" pienillä, irvistelevillä paholaisen päillä ja häilyvillä hännillä...

3.

Mr Britlingin kirjoituspöydällä lepäsi kellon vieressä kömpelöllä englanninkielellä kirjoitettu kirje, jonka kuoreen kiinnitetty lappu ilmaisi, että se oli *sensuurin avaama*.

Norjassa oleva ystävällinen välittäjä oli kirjeellisesti ilmoittanut mr Britlingille, että hra Heinrichkin oli kuollut; hän oli kuollut haavoittuneena vankina Venäjällä muutamia kuukausia sitten. Hän oli haavoittunut ja joutunut vangiksi kärsittyään sitä ennen mitä suurimpia vaivoja Karpat-vuorten soliin suuntautuvan suuren venäläisen hyökkäyksen aikana varhain keväällä, ja hänen haavansa oli kääntynyt kuolettavaksi. Hän oli ajaksi hiukan toipunut, mutta sitten hän oli jälleen saanut vammoja eräässä saksalaisten ja kroatialaisten sotilaitten välisessä tappelussa, oli sairastunut ja kuollut. Ennen kuolemaansa hän oli kirjoittanut vanhemmilleen ja pyytänyt, että se viulu, jonka hän oli jättänyt mr Britlingin haltuun, jos mahdollista hankittaisiin takaisin. Selvää oli, että viulu sekä hänelle että heille nyt oli muuttunut vertauskuvaksi, johon liittyi monia muistoja.

Tämän kirjeen sisältö täytti lampun kellervän valopiirin; siihen oli vastattava, ja erilaiset vastausmahdollisuudet risteilivät mr Britlingin aivoissa karkoittaen kaikki aatteellisten kirjoitelmain suunnittelut. Hän ajatteli tuolla kaukana Pommerissa eläviä vanhoja vanhempia — hän luuli, mutta ei ollut aivan varma, että Heinrich oli ollut heidän ainoa poikansa — ja tuota iloisennäköistä, silmilaseilla varustettua nuorukaista, joka nyt lahosi ja maatui matalassa haudassaan Venäjällä...

Taaskin eräs poika menetetty — koko maailma menetti poikiaan...

Hän huomasi ajattelevansa Heinrichiä aivan samalla tavalla, joskaan ei yhtä kiinteästi, kuin omaa poikaansa, nimittäin järjettömästi särjettyjen toiveiden esineenä. Hänen mielestään ei päässyt ollenkaan vaikuttamaan se tosiasia, että Heinrich oli vihollinen ja että hänen kuolemansa

"uuvutussodan" kannalta oli Hugh'n kuoleman vastapaino ja korvaus. Hän johtui suoraa päätä siihen perustavaan tosiasiaan, että molemmat olivat olleet kunnollisia ja hyviä nuorukaisia ja että sama asia oli ollut syynä kummankin kuolemaan...

Minkäänlaisen ajatustempun avulla hän ei voinut nähdä noita kahta nuorukaista toistensa vastustajina. Heidän välilleen ei voinut ajatella minkäänlaista kiistakysymystä. Molemmissa esiintyi jokseenkin samanlainen tieteellinen taipumus: Hugh'ssa kenties enemmän mielikuvituksen rohkeutta ja innostusta, Heinrichissä enemmän oppivaisuutta ja menetelmällisyyttä. Ja nyt oli sota murskannut heidät toisiaan vastaan...

Hän muisti, kuinka oli ensi kerran nähnyt Heinrichin asemalla ja miten nuorukaisen ylenpalttinen saksalaisuus oli häntä huvittanut. Lyhyttukkainen, heleän vaalea pää, jota peitti kellervänvalkoinen ylioppilaslakki, pisti esiin väkijoukosta ja liikuskele sinne tänne nähtävästi tiedustelutarkoituksissa. Kasvot olivat vieraan kielen aiheuttaman ponnistelun vaikutuksesta tulipunaiset. Nuori mies oli puettu valkoiseen flanellipukuun, jota punaiset reunukset koristivat, hänen kenkensä olivat valmistetut vihertävänkeltaisesta nahasta, joka ainoastaan saksalaisesta ylioppilaasta voi tuntua olevan *chic*, hänellä oli reppu selässään ja toisessa kädessään hän kantoi hyvin varovaisesti kallista viuluansa, tätä samaa viuluvainajaa. Toisessa kädessä oli puustaleikatulla kahvalla ja terävällä kenkäimellä varustettu keppi. Hän oli uskomattomassa määrin saksalainen. "Herr Heinrich!" sanoi mr Britling, ja samassa kantapäät jo iskivät yhteen kumarrusta varten, kumarrusta, johon otti osaa koko yläruumis ja jota eräs valtava vihanneskantamusta kuljettava eukko suuressa määrin häiritsi. Alusta loppuun asti säilytti hra Heinrich luonteudessa englantilaisessa ympäristössään oman kumarruksensa — ja aina hän häiriintyi sitä suorittaessaan.

Samana vaikutuksen hän oli tehnyt aina: hieman jäykkä, hieman hullunkurinen, aina siisti, punakka ja menetelmällinen. Pojat pitivät hänestä ehdottomasti, samoin mrs Britling; kaikkien mielestä hän oli olento, josta sopii pitää. Hän ei moittinut koskaan mitään, luonnonhelmassa vietettyjä yhteiskekkereitä lukuunottamatta. Niitä hän ei hyväksynyt, hän ei ymmärtänyt, miksi koko perhe yht'äkkiä lähti johonkin villiin seutuun nauttiakseen ilman haarukkain ja veisten apua kylmiä ruokia vakavain puolipäivähetkien aikana. Hän esitti vastalauseensa mr Britlingille, kunnioittavasti, mutta hyvin varmasti. Hänen mielestään sisältyi heidän sopimukseensa, että hänen oli saatava ateria keitettyä ruokaa keskipäivällä. Muuten joutui hänen *Magen* hämmingin ja sekasorron tilaan. Iltaisin hän ei voinut nauttia ruokaa vakavasti ja menestyksellä...

Taipumus liian niukkaankin itsensä ravitsemiseen ja jonkinlainen hienon hienon tunteikkisuuden puute olivat ainoat hra Heinrichin englantilaisissa toteamat puutokset. Epäilemättä hän piti englantilaisia tunteettomina. Hänen sydämensä tuli vielä huonommin tyydytetyksi kuin *der Magen*. Hän oli olento, jonka tunteet pyrkivät ilmautumaan; hän kaipasi suurta ystävyyttä, romanttisia suhteita, rakkautta. Hän teki urheita yrityksiä kunnioittaakseen ja ymmärtääkseen mr Britlingiä ja saadakseen hänet kaikessa hiljaisuudessa ymmärtämään itseänsä. Hän koetti päästä pitkille kävelyille ja syvällisiin keskusteluihin Hugh'n kanssa, hän koki täyttää sydämensä tyhjyyttä Cissie'llä ja vihdoinkin hän keksi Hicksonin työssä ihmeellistä viattomuutta ja suloa. Tytön hiukset olivat palmikolla hra Heinrichin ensi kerran hänet nähdessä, ja tuo seikka teki hänestä melkein Margaretan. Tuo nuori mies oli vaatinut rakkautta, lämmintä ja täyttävää, aivan samoin kuin sopimukseen sisältyvää *Mittagsessen'iään*. Mutta näistä Essexin ihmisistä ei yksikään voinut häntä tyydyttää: he olivat hiljaisia, käsittämättömiä, he liukuivat hänen sydämensä pehmeiden ja ahnaiden sormien lomitse, niin että hänen lopulta täytyi turvautua omaan itseensä, kirjeitä kirjoitteleviin ystäviinsä Saksassa, Maud Hicksonin ihannoimiseen ja Billyn moraaliseen kasvatukseen. Billyn. Mr Britlingin muistiin palautui vihdoinkin tuo kuva: nuori Heinrich orava olkapäällään, joka niin usein oli häntä estänyt ehdottomasti tuomitsemasta Saksaa. Sellainen oli läheltä nähden eräs noista raakamaisista preussilaisista. Mitä kaunaa meillä ja hänellä oli ollut?...

Muitakin Heinrichiä koskevia muisteloja liioitteli mr Britlingin haavelmissa. Heinrich hockeypelissä — hän juoksi erinomaisen nopeasti ja verraten taitamattomasti, joutui Lettyn petoksen ja ilkunnan esineeksi, juoksi päätä pahkaa eteenpäin ja taas taaksepäin heittäytyäkseen sitten pitkäkseen maahan, aivan uupuneena... Tai Heinrich vakavana ja tulipunaisena tuijottelemassa silmälasien läpi kortteihinsa "skatia" pelattaessa... Tai Heinrich venheessä isolla lammikolla, tai Heinrich uimassa, tai Heinrich mitä ihmeellisimmissä asennoissa päästäkseen lähelle Claveringsin puiston hirviä. Yhteen aikaan oli hänen kunnianhimonsa suurena päämääränä päästä aivan lähelle jotakin hirveä, niin että voisi *koskea* siihen... Tai Heinrich tekemässä luettelointia. Hänellä oli intohimoinen halu merkitä luetteloihin kirjoja, nuotteja ja mitä irrallisia esineitä hyvänsä, joita suinkin sopi ryhmitellä. Hänen rakkaampana huvinaan oli sommitella sanakirjojen leikattuihin reunoihin liitettäviä merkkejä, joiden avulla voi heti paikalla löytää hakemansa sanan. Hän oli ostanut kolme sanakirjaa ja leikannut niitten reunat päästen kerta kerralta yhä parempiin tuloksiin; hän toivoi varmaan ansaitsevansa suuren omaisuuden hankkimalla keksinnölleen patentin... Hänen huoneistaan kuului omituisia ääniä hänen etsiessään musiikkia viulustaan. Paikkakunnalle saapuessaan hän oli toivonut pääsevänsä "jonkin jousikvartetin" jäseneksi. Mutta Matching's Easyssä ei ollut mitään jousikvartetia. Hänen täytyi turvautua pianolaan, jonka

kanssa hän yritti soittaa duettoja. Mutta pianola soittikin koko dueton yksin ja sillä oli nuoren Britlingin käsissä taipumusta kiusalliseen oikullisuuteen: äärimäinen nopeus vaihtui yht'äkkiä äärimäiseksi hitaudeksi...

Sitten muistui mieleen Heinrich vakavasti juttelemassa. Hänen silmälasinsa saivat hänen pyöreät, siniset silmänsä näyttämään suuremmilta kuin olivatkaan. Hän puhui elämäkäsityksestään, mitä uskoi ja mitä ei uskonut, tulevaisuudenunelmistaan ja -mahdollisuuksistaan.

Hän oli asettanut itselleen kaksi päätehtävää. Absoluuttiselta laajuudeltaan ne kenties olivat erilaiset, mutta niillä oli sama merkitys hänen sielunelämälleen. Ensimmäinen niistä oli se, että hän kohta kun oli saanut tohtorinarvon kielitieteellisissä aineissa aikoi antautua kansainvälisen kielen kehittelijäksi: tarkoituksena oli yhdistää kaikki esperanton ja idon edut. "Sitten", sanoi hra Heinrich, "en luule enää milloinkaan syntyvän sotia". Toinen tehtävä, joka oli tärkeä ensinnäkin siitä syystä, että hra Heinrich niin mielellään työskenteli sen palveluksessa, mutta myöskin siksi, että hän uskoi sen tuottavan itselleen suuren omaisuuden ja siten mahdollisuutta ajaa täydellisen kielen asiaa, oli järjestelmän suunnitteleminen sanakirjojen reunaleikkauksia ja kaikenlaisia aakkosellisia hakukirjoja varten. Siitä piti tulla niin täydellinen, että tarvitsi vain kuljettaa kättänsä ja katsettansa pitkin sen kirjan reunaa, josta halusi tietoja noutaa, ja avata se "täsmälleen oikeasta kohdasta". Hänen aikomuksenaan oli kehittää tätä keksintöä täysin saksalaisella perinpohjaisuudella. "Nyt", sanoi hän, "on minun ryhdyttävä tutkimaan niitä koneita, joita kirjanreunojen leikkaamisessa käytetään. Mahdollista on, että minun täytyy keksiä nekin." Siinä oli hra Heinrichin kaksipiippuinen elämänsuunnitelma. Noita suuntaviivoja hän oli noudattava ja siinä ohessa kehittävä suurta, epämääräistä tunne-elämäänsä, joka näissä oloissa tuli niin huonosti tyydytetyksi...

Sellainen oli hra Heinrichin lyhyt tarina.

Tarina oli lopussa — aivan samoin kuin Hugh'n tarina oli lopussa. Ensimmäistä nidosta ei koskaan tulisi seuraamaan toinen ja kolmas. Se päättyi ennenaikaiseen hautaan Venäjänmaalla. Reunaluettelon suuri aate ei tulisi koskaan saamaan patenttia, pianoladuettoja ei koskaan enää soitettaisi.

Mielikuvitus havaitsi vilahdukselta pienen hahmon, joka miehekkäästi ponnisteli Karpatien liejussa ja lumessa, näki sen horjahtelevan joutuessaan ensi kerran kokemaan granaattitulta, sijoitti sen keskelle hyökkäystä, pakoa, väsymystä ja nälkää ja kenties öistä väkiryynnäkköä ja oli arvaavinaan milloin haavoittava luoti lensi. Sitten seurasi surkea vaellus vankeuteen, hävitettyyn, köyhtyneeseen ja katkeroituneeseen maahan. Likaisiin riepuihin käärittyjä haavoja, kipuja, toiminnan puutetta ja pieni, köyrynyt ja murtunut Heinrich istumassa itsekseen hälisevässä joukossa, kuolettava haava ruumiissaan...

Hänellä oli tapana istua omituisessa asennossaan käsivarret ristissä päällekkäin olevain polvien varassa ja silmälasiansa lomitse syrjäsilmillä katsahdellen...

Niin hän varmaan oli istunut, ja pian sen jälkeen hän lepäsi kovalla vuoteella kärsien, hoidon puutteessa, ilman pienintäkään mukavuutta, makasi liikkumatta, kenties toisinaan ajatellen Matching's Easyä ja aprikoiden mitä Hugh ja Teddy mahtoivat toimia. Sitten hän joutui kuumeeseen, ja hänen maailmansa muuttui räikeäväriseksi, fantastiseksi ja rumaksi. Kunnes eräänä päivänä häneen valautui sanomaton uupumus, kivut vähenivät ja kaikki ajatukset ja muistot himmenivät himmenemistään...

Viulu oli tänään iltapäivällä tuotu mr Britlingin työhuoneeseen ja lepäsi nyt tuolilla ulomman ikkunan luona. Pieni, murtunut siru parka, ryöstetyn elämän pienoinen, surkea jäännös! Se lepäsi laatikossaan kuin pieni lapsi arkussaan.

"Minun täytyy kirjoittaa kirje hänen vanhalle isälleen ja äidilleen", mietti mr Britling. "Enhän voi ilman muuta lähettää tuota pientä viulu parkaa — sanaa sanomatta. Tässä surkuteltavassa mielettömän vihan myrskyssä sopinee lähettää ainakin ystävällinen tervehdys — ilman vihamielisyyttä.

"Minun synkeydestäni teidän synkeyteenne", sanoi mr Britling.

Hänen täytyi kirjoittaa kirje englanninkielellä. Mutta vaikka he eivät osaisikaan englantia, löytyisi varmaan sellainen henkilö, joka sen heille kääntäisi. Hänen täytyi kirjoittaa niin selvästi kuin suinkin mahdollista.

4.

Hän työnsi syrjään käsikirjoituksensa "Kuinka maailmaa paremmin hallittaisiin" ja alkoi kirjoittaa jokseenkin hitaasti pyörein ja selvin kirjaimin:

Hyvä herra,

Kirjoitan teille tämän kirjeen ilmoittaakseni, että lähetän takaisin ne muutamat pikku esineet, joita poikanne pyynnöstä olen säilyttänyt sodan puhkeamisesta saakka. Lähetän ne

Mr Britling jätti tähän kohtaan toistaiseksi aukon täyttääkseen sen sitten, kun saisi selville, miten lähetys tulisi tapahtumaan norjalaisen välittäjän avulla.

Erityisesti on kysymyksessä hänen viulunsa, jota hän on kolmeen kertaan pyytänyt teille lähettämään. Se lienee joko teiltä saatu lahja tai käsitti hän sen monien kotiin ja teihin liittyvien seikkain symboliksi. Minä pidän silmällä, että se tulee erikoisen huolellisesti päällystetyksi, ja teen kaikkeni saadakseni sen saapumaan vahingoittumattomana perille.

Tahdon lausua teille, ettei tämän sodan paino ja kiihtymys ole saanut meitä täällä Matching's Easyssä unohtamaan ystäväämme, teidän poikaanne. Hän oli yksi meistä, me pidimme hänestä, hänellä oli täällä ystäviä, jotka yhä edelleenkin ovat hänen ystäviänsä. Me pidimme häntä kelpo toverina, ja teidän menetyksenne merkitsee meillekin tappiota. Olen koonnut teitä varten muutamia pikavalokuvia, joita minulla sattui olemaan ja joissa voitte nähdä hänet auringonpaisteessa; ne kenties tekevät teille helpommaksi kuvailla mieleenne hiukan elävämmän kuin muuten olisi mahdollista, millaisissa oloissa hän täällä eli. Eräeseen näistä kuvista haluan erikoisesti viitata. Siinä näkyy perheemme aterioimassa ulkona, ja kuten näette, istuu lähinnä poikaanne eräs nuorukainen, vuotta tai paria nuorempi kuin hän, kilistellen lasia hänen kanssaan. Olen piirtänyt ristin hänen päänsä yläpuolelle. Hän oli vanhin poikani, hän oli minulle hyvin rakas ja hänkin on kaatunut tässä sodassa. Kuten näette, hymyilevät he toisilleen hyvin hilpeästi.

Tuota kirjoittaessaan oli mr Britling tullut lähemmin ajatelleeksi valokuvia ja oli ottanut ne esiin pienestä laatikosta, jonne hän tapasi ne pistää. Hän haki esiin ne kortit, joissa nuori saksalainen oli mukana, mutta huomasi joukossa olevan toisiakin auringonpaisteisia kuvia, joilla oli hänelle nyt aivan toinen merkitys kuin ennen. Siellä oli kaksi, joissa nähtiin pikkupojat, Teddy, Hugh, Cissie ja Letty hanhenmarssissa, eräs kortti, joka esitti mr Van der Pantia hymyillen seisomassa valtaovella hra Heinrichin jättämät tohvelit jalassa. Siellä oli lukemattomia Teddynkin kuvia. Kodakilla on onnellinen vaisto kieltäytyä toimimasta pilvisinä päivinä, joten valokuvien säilyttämät elämän muistot muodostavat sarjan valoimpia hetkiä. Näiden pikavalokuvien yläpuolella olevassa laatikossa lepäsivät Hugh'n kirjeet ja sekalainen kokoelma hänen elämänsä koskevia asiapapereita.

Mr Britling taukosi kirjoittamasta, selaili noita papereita ja mietiskeli. Heinrichin kirjeet ja postikortit olivat joutuneet niiden joukkoon, samoin eräs Teddyn kirje...

Kirjeet vahvistivat valokuvien tekemää vaikutelmaa, joka muistutti mieleen, kuinka ystävällisiä ja miellyttäviä ihmiset voivat toisilleen olla. Ja nyt olivat kansalliskiihkon villiaasit tulleet potkimaan ja surmaamaan, epäluuloisuus, häikäilemätön ahneus ja pahuus olivat myrkyttäneet heidän mielensä, räjähdysaineita käyttävät mielipuolet olivat muuttaneet tämän alkuperäisen hyvyyden vihan huudoiksi ja veren pärskeeksi. Kuinka hyviä ihmiset ovatkaan — kunnes rupeavat julmiksi! Hänen ajatuksissaan vilisi äkkiä pieniä juttuja ja kertomuksia ihmisten hyväntahtoisuudesta, joka oli murtautunut sodan pahantahtoisuuden läpi, molemminpuolisesta avusta, jota pahoin haavoittuneet saksalaiset ja englantilaiset olivat antaneet toisilleen maatessaan vierekkäin loassa ja pimeässä juoksuautojen välillä, vankien ja heidän voittajainsa välisestä toveruudesta, saksalaisista ja englantilaisista, jotka veljeilivät joulun aikaan... Tuosta hän oli nähnyt valokuvia eräässä jokapäiväisessä sanomalehdessä...

Näiltä vaelluksiltaan hänen ajatuksensa palasi edessä olevaan tehtävään.

Hän koetti kuvata mieleensä Heinrichin vanhemmat. Hän otaksui heidät sivistyneiksi, kelpo ihmisiksi. Oli ilmeistä, että nuorukainen oli tullut hyvästä kodista, jossa ystävällinen henki vallitsi. Mutta hän kuvitteli heidät — itsekään tietämättä miksi — paljoa vanhemmiksi kuin itsensä. Kenties oli nuori Heinrich jossakin tilaisuudessa maininnut, että he olivat vanhoja — hän ei voinut muistaa. Hänellä oli omituinen halu kirjoittaa heille lohduttavaan sävyyn, ikäänkuin heidän menetyksensä olisi ollut surkuteltavampi kuin hänen omansa. Hän epäili, oliko heillä hänen valoisan mielenlaatunsa suomaa lohdutusta, voivatko he yhtä helposti kuin hän turvautua hänen omaksumaansa uskoon, oliko Pommerissa samaa lohduttavaa mahdollisuutta kirjoittaa tutkielmaa siitä, miten maailmaa paremmin hallittaisiin. Hän ei ajatellut tuota aivan selvästi, mutta se oli hänen tajuntansa pohjalla. Hän kirjoitti edelleen:

Jos ajattelette, ettei kumpikaan näistä pojista ole kaatunut yhteisen, jalon asian puolesta, vaan taistelussa toisiansa vastaan hallitsijahuoneiden, rajojen, kauppateiden ja sortavan ylivallan puolesta, niin minusta näyttää, että teidän täytyy tuntea tämä sota traagillisimmaksi ja kauheimmaksi tapaukseksi, mikä milloinkaan on ihmiskuntaa kohdannut.

Hän istui tuon kirjoitettuaan muutamia minuutteja miettien, ja kun hän jälleen ryhtyi kirjoittamaan, tuli jo ensimmäisessä lauseessa näkyviin uusi ajatusura.

Jos lasketaan kuolleet ja haavoittuneet, niin tämä on historian kauhein sota; teille kuten minullekin on se ollut melkein äärimäistä henkilökohtaista tragiikkaa... Mustaa murhetta...

Mutta onko se kauhein sota?

En usko sitä. Voin kirjoittaa teille ja sanoa, etten todellakaan usko poikaimme kuolleen aivan suotta. Tuskamme ja ahdistuksemme eivät liene menneet hukkaan — kenties ne ovat välttämättömät. Ne voivat todellakin olla välttämättömät. Tässä minä nyt olen, ryöstettynä ja kurjana — mutta minussa elää toivo. Ei milloinkaan ennen ole sodan kude ollut niin tumma, minä myönnän sen. Mutta sodan tumma kude ei ole myöskään ollut koskaan niin hiukikulunut. Tuhansista kohdista paistaa valo sen läpi.

Mr Britlingin kynä pysähtyi.

Hänen huoneessaan vallitsi täydellinen hiljaisuus.

"Halpahintaista kaunopuheisuutta", virkkoi mr Britling vihdoin, äänessä erinomaisen katkera sävy.

Hän joutui epätoivoiseen riitaan tyyliänsä kanssa. Tuskitellessaan omaa kykenemättömyyttään ajatusten ilmaisemiseen, puuttuvaa valtaansa noihin kapinallisiin sanoihin ja lauseparsiiin nähden, jotka kaikki toivat mukanaan omia mielikuvayhtymiä ja virikkeitään siten eksyttäen hänet varsinaisen tehtävänsä ladulta, hän kokonaan unohti pommerilaiset vanhemmat. Hän luki uudelleen tuon epätydyttävän lauseen.

"Se on kuin onkin totta", kuiskasi hän. "Se ilmaisee täsmälleen mitä tahdon sanoa..."

Täsmälleen?...

Hänen ajatuksensa kiintyivät tuohon sanaan... Kun on paljon sanottavaa, niin tyyli käy hankalaksi. Aivan kuin pitäisi liikaa lukua univormustaan taistelun alkaessa... Mutta toisaalta juuri siitä on pidettävä lukua taistelun alkaessa... Kaikki pitää olla järjestyksessä...

Hän otti uuden arkin ja yritti alkaa kolmeen kertaan.

"Sota on kuin tumma kude..."

"Sota on tummakuteinen esirippu, joka laskeutuu polkumme poikki."

"Sota on tiheä, tummakuteinen esirippu, joka laskeutuu ihmiskunnan kaiken toivon ja hyvyyden eteen. Mutta aina se on laskenut läpitseen joitakin valon pilkahduksia, ja nyt — minä en näe unta — nyt se käy hiukikuluneeksi ja sieltä täältä, tuhansista kohdista valo murtautuu läpi. Siitä meidän on kiittäminen näitä rakkaita poikiamme —"

Hänen kynänsä pysähtyi taas.

"Minun täytyy tehdä jonkinlainen luonnos", sanoi mr Britling.

5.

Kolme tuntia myöhemmin mr Britling kirjoitti päivänvalossa, vaikka hänen työlamppunsa vielä paloi, ja hänen kirjeensä vanhalle Heinrichille oli tuskin vieläkään muuta kuin kirjettä varten kerätty aineskokoelma. Mutta aines alkoi järjestyä suurin piirtein ja mr Britlingin tarkoitukset alkoivat pukeutua vastaaviin muotoihinsa. Hänestä oli nyt selvää, ettei hän enää kirjoittanut yksilöllisesti rajoitettuna henkilönä noille kahdelle yksilölle, jotka surren elivät männikön keskellä sijaitsevassa vanhassa, suuressa, korkeaseinäisessä, jyrkkäkattoisessa kodissa, jonka kuvaa Heinrich oli kerran hänelle näyttänyt. Hän tunsu heitä liian vähän voidakseen niin henkilökohtaisesti heidän puoleensa kääntyä. Hän tajusi, ettei hän kirjoittanut mr Britlinginä, vaan englantilaisena — muuta hän ei voinut heille merkitä — ja hän kirjoitti heille saksalaisina; hän ei voinut heitä toisin käsittää. Hän oli ryöstetty Englanti kirjoittamassa ryöstetyille Saksalle...

Hän ei enää kirjoittanut erityisen pojan erityisille vanhemmille, vaan koko sille kärsimyksen, tuskan, katkeruuden ja uupumuksen valtavalle määrälle, mikä lepäsi "rintaman" esiripun takana. Hitaasti, mutta varmasti oli Saksan miespuolinen väestö katoamassa. Siinä yön hiljaisuudessa istuessaan hän ajatteli, että keskusvalloilta oli kaatunut vähintään kaksi miljoonaa miestä ja että yhtä suuri määrä oli raajarikkoja ja työkyvyttömiä. Siihen verrattuina olivat meidän brittiläisten häviöt vähäiset, vaikka ne aikaisempien kokemustemme mittakaavaa käyttäen olivatkin suunnattomat ja kaikkialle ulottuvat. Suuremmat armeijamme saivat vielä kärsiä, ja me olimme auttamattomasti menettäneet hiukan

enemmän kuin neljännesmiljonan. Mutta murhenäytelmän uhka alkoi kasaantua meidän kohdallemme. Me tiesimme jo nyt riittävästi ymmärtääksemme miltä todellisuuden täytyi tuntua niissä Saksan kodeissa, joihin nuo kaatuneet miehet eivät milloinkaan palaa...

Jos Englannilla vielä oli suurin osa laskuansa maksamatta, olivat ranskalaiset jo maksaneet lähes viimeistä ropoa myöten. He olivat varmaan menettäneet jo melkoista enemmän kuin miljonan miehiään ja yhä he vuotivat verta. Idässä oli Venäjä kadottanut paljoa enemmän kuin miehen miehestä tässä elämän joukkohävityksessä. Vähän ajan kuluttua ei enää mikään sensuuri kykenisi tukahduttamaan kansojen ääntä. Ei tulisi enää olemaan puhe kunniaista ja valloituksista, hegemonioista ja kauppatateista; olisi vain vainajiansa itkevä Eurooppa...

Sen Saksan, jolle hän kirjoitti, tulisivat muodostamaan lesket ja lapset, nälistyneet pojat ja tytöt, raajarikkoiset miehet, vanhat miehet, miehet, jotka olivat menettäneet veljensä, sukulaisensa, ystävänsä ja toiminnanhalunsa. Ei mikään maalla tai merellä saavutettu loistava voitto voinut pelastaa Saksaa tuosta kohtalosta. Samoin kävisi Ranskan, Venäjän ja vihdoin Englannin, suuremmassa tai pienemmässä määrässä. Ennen sotaa ei ollut olemassa mitään sellaista Saksaa, johon englantilainen olisi voinut vedota. Saksa oli ollut uhka, vaara, marssivain, aseistettujen miesten aikaansaama kauhistuttava tanteren töminä. Silloin oli ollut yhtä mahdotonta puhua Saksalle kuin pysähdyttää Kaiserin toitottava auto Unter den Lindenillä ja pyytää saada hiukan rauhassa keskustella hänen kanssaan. Mutta Saksalla, joka oli katsellut kaikkia tehtyjä hyökkäyksiä hieman epäilyksensekaisella ylpeydellä, oli nyt silmät täynnä kyneleitä ja verta. He olivat uskoneet, he olivat totelleet, mutta mitään todellista voittoa ei ollut tullut. Se taisteli yhä edelleen, verta vuotaen ja tuskissaan hävitti voimiaan ja koko maailman voimia ilman muuta huomattavissa olevaa tulosta kuin uupumus; niin tarmokas se oli, niin uskollinen, niin ylpeä ja niin äärimäisen typerä. Ja ajattelevan Saksan, millainen se ennen sotaa lieneekään ollut, täytyi nyt olla jotakin jäännösmäistä, jotakin työlampun ääreen jätettyä, joka samoinkuin hänkin mietiskeli, suri ja lasi häviöitä, tuijotellen synkkään tulevaisuuteen...

Sille hän kirjoitti, tuolle epämääräisesti aistimalleen olennolle hänen omaa valopiiriään muistuttavan valoläikän ulkopuolella — olennolle, joka oli Heinrichin isä, joka oli suuri Saksa, Saksa, joka on ollut aikaisemmin olemassa, ja joka tulee elämään senkin jälkeen, kun kotkat ovat lakanneet räpyttelemästä...

Poikamme, kirjoitti hän, ovat kaatuneet taistellen toisiaan vastaan. He ovat taistelleet niin hämäristä syistä, että Saksan sanomalehdistö yhä vielä vilkkaasti väittelee siitä, mitkä nuo syyt olivat. Meille oli aiheena se, että Belgiaan hyökättiin ja että Ranska oli joutumassa perikatoon. Mikään muu ei olisi saanut Englantia ryhtymään taisteluun teitä vastaan. Mutta minkätähden te hyökkäsitte Belgiaan ja olisiko sitä jotenkin voitu estää, sitä emme tiedä vielä nytkään. Ja tätä sotaa jatkuu yhä, yhä kuolee lisää nuorukaisia, ja nuo miehet, jotka eivät ole mukana taistelussa, nuo sanomalehtien toimituksissa ja ministeriöissä istuvat miehet, ne suunnittelevat sotaretkiä, iskuja ja vastaiskuja, jotka eivät muodosta mitään ajateltavissa-olevaa suunnitelmaa. Mutta nyt heitä on odottamassa eräs asia, joka on sotaa kauheampi. Se on tilinteon päivä oman kansansa edessä.

Minkä puolesta me olemme taistelleet? Minkä puolesta me taistelemme? Tiedättekö te? Tietääkö kukaan? Miksi minä uhraan viimeiset voimani ja te kaikki mitä teillä on jäljellä käydäksemme tätä sotaa toisiamme vastaan? Mitä voittoa meillä on siitä, että tuotamme toisillemme vieläkin enemmän kärsimystä? Miksi liikkuisimme yhä edelleen kuin lankanuket kruunattujen vähämielisten ja järjettömäin diplomaattien käsissä? Jos me olisimmekin olleet mykkiä ja taipuvaisia aikaisemmin, eikö poikiemme veri nyt huuda meille, että tämä mielettömyys on lopetettava? Me olemme sallineet noiden ihmisten lähettää poikamme kuolemaan.

Teidän ja minun on lopetettava tällaiset sodat, tällaiset nuorukaisia kohtaavat verilöylyt.

Nuorukaisia kohtaavat verilöylyt! Siinä on todellakin nykyaikaisen sodan olemus. Nuorten surmaamisessa. Inhimillisen perinnön hävittämisessä, tulevaisuuden koko elämän ja varojen tuhlaamisessa nykyhetken vihaan ja ahneuteen. Mielipuolet ja konnat, poliitikot, keinottelijat ja ne henkilöt, jotka ansaitsevat ihmisten epäluuloisuuden ja ajatuksettoman, rehellisen vihan nojalla, ne aiheuttavat sotia; suurten joukkojen tylsätunteisuus ja hyvänsävyisyys tekevät ne mahdollisiksi. Onko teidän ja minun kärsittävä sellaista, kunnes sivistyksemme koko rakennus, joka on niin hitaasti ja vaivalloisesti saatu kohoamaan, joutuu perinpohjaisen hävityksen uhriksi?

Kun istuuduin teille kirjoittamaan, oli aikomukseni kirjoittaa teidän pojastanne ja omastani. Mutta minusta tuntuu, että se, mitä voisi sanoa erikoisesti meidän menetyksestämme, voidaan jättää sanomatta: se voidaan ymmärtää, vaikka sitä ei pueta sanoiksi. Mutta sanottava ja kirjoitettava on, että sota pitää lopettaa ja ettei sitä voi tehdä kukaan muu kuin te, minä ja me kaikki. Meidän on se tehtävä rakkaudesta poikiimme, rotuumme ja kaikkeen inhimilliseen. Sota ei ole enää inhimillistä, kemistit ja keksijät ovat saaneet aikaan muutoksen. Poikaani ammuttiin silmään; hänen aivonsa murskasi joku, joka ei edes saanut koskaan tietää, mitä oli tehnyt. Ajatelkaahan, mitä tuo merkitsee!... Minun

mielestäni on selvää ja varmaan on se selvää teidän ja koko maailman mielestä, että sota nykyään on tuohuksen lähentämistä räjähdysaineihin, jotka leimahtavat koko maailmaa hävittäväksi paloksi. Tervejärkinen ihminen ei näinä aikoina voi kirjoittaa toiselle mistään muusta kuin siitä, miten ihmiskunta pelastettaisiin sodasta.

Nyt toivon, että olette kärsivällinen ja kuuntelette minua loppuun. Tämän sodan alkupuolella oli sellainen kausi, jolloin oli vaikea olla kärsivällinen, koska menetysten ja onnettomuuksien pelko oli alinomaa uhkaamassa. Nyt meidän ei tarvitse enää pelätä. Se, mitä pelkäsimme, on tapahtunut. Kun ajatuksissamme istumme poikavainajiemme murskattujen ruumiiden ääressä, voimme varmaan olla kärsivällisiä kuin kallio.

Minä tahdon sanoa teille aivan suoraan ja koristelematta, että minun käsittääkseni Saksa, joka on tämän sodan johtavana ja keskeisenä voimana, on suurin syyllinen. Kun kirjoitan teille niinkuin englantilainen saksalaiselle sodan vielä kestäessä, tahdon tässä kohden välttää kaikkea väärinkäsitystä. Olen vakuutettu siitä, että Saksa tuona vuosikymmenenä, joka päättyi 1871 Ranskan häviöön, käänsi kasvonsa päin pahaa ja että sen kieltäytyminen kohtelemasta jalomielisesti Ranskaa ja rupeamasta minkään muun suurvallan ystäväksi on tämän sodan oleellisin aihe. Saksa riemuitsi voitostaan — ja polki hävinneen jalkoihinsa. Se antoi voitetun kokea sietämättömiä nöyryytyksiä. Se suunnitteli uusia hyökkäyksiä. Jo kauan ennen tämän verilöylyn alkamista Saksa varustautui sotaan maalla ja merellä, laskemalla vesille sotalaivoja, rakentamalla strategisia ratoja, kasaamalla valtavia sotatarvevarastoja, uhkaamalla ja pakottamalla koko maailmaa pysymään sen uhkausten tasalla... Lopulta ei millään Euroopan kansalla ollut muuta valinnan mahdollisuutta kuin joko alistua Saksan tahtoon tai ryhtyä sotaan. Saksan tahto taas ei ollut sellainen, että oikeamieliset miehet olisivat voineet siihen alistua. Se osoittautui ahdasmieliseksi ja armottomaksi tahdoksi. Se oli Zabern-tahtoa. Te ette näyttäneet haluavanne maailmaa hallitsevaksi kansaksi, maailman kokoajiksi ja yhdistäjiksi. Te ette tahtoneet yhdistää maailmaa. Te tahdoitte, että ylenmäärin kansallistuntoinen Saksa, hentomielinen ja ahdasmielinen Saksa, Saksa, joka palvoi naurettavan Kaiserinne ja hänen poikasarjansa valokuvia, univormupukuinen Saksa, joka halveksi kaikkea muuta kulttuuria paitsi omaansa, saisi painaa jalkansa hajoitetun ja nöyryytetyn ihmiskunnan niskaan. Nuo olivat sietämättömiä tulevaisuuden näköaloja. Minä olisin mieluummin nähnyt koko ihmiskunnan kuolevan.

Suokaa anteeksi, että puhun "teistä". Te ette ole vastuussa tuon Saksan teoista enempää kuin minä — sir Edward Greyn. Mutta tämä tapahtui teidän maassanne, ettekä te tehnyt kaikkea voitavaanne estääksenne sitä — ja samoin olen minä sallinut yhtä ja toista tapahtua täällä Englannissa...

"Tuo on niin kuivaa, niin ylimalkaista", kuiskasi mr Britling. "Ja sittenkin — juuri tuo on surmannut meidän poikamme."

Hän istui hetkisen hiljaa. Sitten hän luki uuden lehden käsikirjoitustaan.

Kun sinkoan nuo syytökset Saksaa vastaan, ei minulla juuri ole halua väittää Englantia oikeamieliseksi. Tämä sota ei ole tuottanut kunnian hohdetta Saksalle enempää kuin Englannille tai Venäjällekkään. Me kolme olemme sattuneet olemaan taistelijoista voimakkaimmat, mutta kunnia kuuluu voittamattomalle Ranskalle. Ranska, Belgia ja Serbia, ne loistavat sankarimaina. Ne ovat taistellen puolustaneet rakastettua maata ja vapautta, ja ovat taistelleet urhoollisemmin kuin saattoi toivoakaan. Tässä sodassa on noilla mailla ollut yksinkertaiset, selvät tarkoitukset, joihin he ovat pyrkineet ehdottoman jalolla tavalla. Englantilaiset kuten saksalaisetkin voivat syystä kyllä kadehtia tuota yksinkertaista selvyttä. Toivon, että te kunniallisena miehenä ja tämän sodan katkeroin opetusten kouluttamana yhdytte palavaan haluuni saada nähdä Ranskan, Belgian ja Serbian kohoavan entiselleen kaikesta tästä verestä ja taistelusta, saavan kansallisuksiensa määräämät rajat, suojan ja varmuuden. Venäjistä en tahdo tässä kirjoittaa, vaan siirryn kohta puhumaan omasta maastani; sen vain haluan huomauttaa, että Englanti ja Venäjä tarjoavat lukemattomia vertauskohtia. Meillä on samanlaisia selkkauksia, samanlaisia vaikeuksia. Meillä on esimerkiksi ulkomaalta tuotu hallitsijahuone, meillä on sieluasurmaava valtiokirkko, joka tukahduttaa ja myrkyttää hallitsevan luokkamme kasvatusta, meillä on kansa, joka ei ole missään yhteydessä salaperäisen hallituksen kanssa, ja meissä ilmenee sama perinnäinen tieteen halveksiminen. Meillä on Irlantimme ja Puolamme. Meidän kuninkaammekin ovat omituisesti toistensa näköisiä...

Tässä kohdassa oli kirjoitus keskeytynyt, ja mr Britling aloitti ikäänkuin uudelleen alusta.

Poliittisessa suhteessa on brittiläinen valtakunta omituisten sattumain kömpelö kokoelma. Se on ilmiö, josta sopii ylpeillä yhtä vähän kuin piikiven reunaviivoista tai perunan muodosta. Suurimmalle osalle Englannin kansaa Intia ja Egypti ja koko tuo puoli järjestelmäämme eivät merkitse yhtään mitään; kaupparamme on asia, jota he eivät ymmärrä, ja valtiomme rikkauteen heillä ei ole mitään osaa. Iso-Britannia on ollut neljän kansanvallan muodostama ryhmä, joka on kiedottu valtavaan, mutta sattumalta syntyneeseen imperialismin verkkoon. Tavallinen kansalainen elää täällä poliittisen avuttomuuden tunnossa kehdestä hautaan. Siitä huolimatta elää täällä suuri kansa samoin kuin

Venäjälläkin, kansa, jolla on oma sielu ja luonne, kansa, joka on auttamattomasti hyväsydämistä ja varustettu omintakeisella lahjakkuudella, jolta vielä puuttuu täysin vastaavaa tahtoa ja ilmausta. Me olemme aloitelleet samaa suurta koetta, jota Ranska, Amerikka, Sveitsi ja Kiina parhaillaan suorittavat, nimittäin kansanvaltaisuuden koetta. Se on inhimillisen yhteenliittymän uusi muoto, ja me olemme vasta puolittain alkaneet tajuta sen vaatimuksia ja välttämättömiä edellytyksiä. On näet joutavaa väittää, että muinaisajan pienet kaupunkikansanvallat olisivat verrattavissa niihin suuriin, käytännöllisen tasavaltaisuuden kokeisiin, joita ihmiskunta nykyään suorittaa. Tämä kansanvaltaisten tasavaltain aikakausi, joka nyt on alkamassa, on uusi aikakausi. Sitä ei ote vielä kestänyt vuosisataakaan, ei mitätöntä sadan vuoden aikaakaan... Kaikki uusi on heikkoa; rotta voi helposti tappaa pienen ihmislapsen, ja välitön itsepuolustus voi olla sitä heikompaa, mitä suurempi tulevaisuus on. Ja minusta näyttää, että teidän täydellinen ja täysin kehitelty imperialisminne, jota saksalaiset hoitavat saksalaisia varten, on tarkoituksiltaan ja näköaloiltaan paljoa vanhettuneempaa, mitättömämpää ja vähemmän jaloa kuin nämä Lännen uniset, kasvuiässä olevat jättiläiskansanvallat, jotka niin suunnitelmattomasti taistelevat sitä vastaan...

Myönnän mielelläni, että me taistelemme ilman suunnitelmaa, surkeiden päällikköjen johdolla, määrättömästi tuhlaten sekä varoja että aikaa. Että sodan jatkumisesta voidaan syyttää meidän puutteellista kuriamme ja sitä epärehellisyyttä ja temppuilua, joka on tehottomuutemme seurauksena. Kun tämä sota alkoi, toivoin näkeväni militarismin kukistuvan vuoden kuluessa...

6.

Tästä kohdasta lähtien mr Britlingin muistiinpanot muuttuivat katkonaisemmiksi. Niissä ilmeni kyllä ajatuksenyhteyttä, mutta ne eivät punoutuneet kiinteästi toisiinsa. Hänen ajatuksensa oli hypähdellessään jättänyt aukkoja, joita kynä ei ollut ehtinyt täyttämään. Hän oli alkanut tajuta että hänen kirjeensä pommerilaisille vanhemmille oli muuttumassa mahdottomaksi. Se oli alkanut saada tieteellisen tutkimuksen luonnetta.

"Mutta tutkimuksiakin tarvitaan", sanoi hän. "Elleivät meidänlaisemme miehet puutu näihin asioihin, hallitaan meitä yhä edelleenkin huonosti ja yhä edelleenkin joutuvat poikamme surman suuhun..."

7.

En luule, että te saksalaiset täysin tajuate, kuinka vastustamattomasti te olitte valloittamassa maailmaa, ennenkuin tämä sota alkoi. Jos olisitte uhranneet edes toisen puolen tähän sotaan tuhlaamaanne tarmoa ja älyä ihmisten sielujen ja henkien valloittamiseen, niin uskon, että olisitte saaneet maailman johdon käsiinne kenenkään panematta vastalauseita. Teidän tieteenne oli viisi vuotta, yhteiskunnallinen ja taloudellinen järjestelmänne neljännesvuosisadan meitä edempänä... Ei milloinkaan ole suurella kansalla ollut niin suuria mahdollisuuksia johtaa ja ohjata ihmiskuntaa maailmantasavaltaa ja yleistä rauhaa kohti. Siihen vaadittiin vain eräänlaista mielikuvituksen ylevyyttä...

Mutta teidän junkkarinne, teidän keisarillinen hovinne, teidän typerät, turmeltuneet prinssinne — mitä he välittivät sellaisista unelmista? Kateellista mielihyvää tuntien he syöksivät kaiken, mitä Saksa oli saanut aikaan, sodan liekkeihin...

8.

Kuten epäilemättä tiedätte, uneksi poikanne aina sellaista maailmanrauhaa, johon tässä olen viittaillut; hän oli ylevämielisempi kuin hänen maansa. Hän ei voinut pitää sotaa ja vihamielisyyttä muuna kuin väärinkäsityksenä. Hän uskoi, että maailma, jossa ihmiset voisivat lausua selvästi ajatuksensa, välttämättä eläisi rauhassa. Senvuoksi hän alinomaa suunnitteli esperanton tai idon tai jonkin muun yleisen yhdysvälineen täydellistämistä ja levittämistä. Minun poikani mielen täytti samansukuinen ja vieläkin laajakantoisempi haave, inhimillisen tieteen unelma, joka ei välitä kuninkaista, ei maista eikä roduista...

Nämä pojat, nämä toiveet, sota on surmannut...

Se katkelma loppui tuohon. Mr Britling keskeytti lukunsa hetkiseksi.

"Mutta onko se ne surmannut?" kuiskasi hän...

"Jos sinä olisit elänyt, rakas poikani, niin sinä ja sinun Englantisi olisitte puhuneet nuoremmalle Saksalle — paremmin kuin milloinkaan minä..."

Hän selaili taaksepäin, luki sieltä täältä, ja hänen tyytymättömyytensä kasvoi.

"Tutkielma", virkahti mr Britling.

Milloinkaan ei mr Britling ollut tuntenut niin selvästi olevansa heikko, yksinkertainen, tietämätön ja ajattelematon kirjoittelija eikä hän ollut milloinkaan tuntenut niin vuorentarvasta vakaumusta, että Jumalan henki puhui hänessä ja että hänen tehtävänänsä oli ottaa jollakin tavoin osaa uuden elämänjärjestyksen luomiseen maan päällä. Se oli kenties häviävän mitätön osa tehtävän suuruuteen verrattuna, mutta hänelle se oli nyt tuleva ylimmäksi tarkoituksiperäksi. Hänelle tuotti sietämätöntä tuskaa, että hänen palveluksensa kaikista hänen innokkaista toivomuksistaan huolimatta osoittautuivat niin ala-arvoisiksi laadultaan ja niin heikoiksi suunnittelultaan. Aina hänestä tuntui siltä, kuin hän olisi saamaisillaan selvästi ja kauniisti lausutuksi mitä tarkoitti, ja aina hän havaitsi, ettei kirjoittamansa osunutkaan ytimeen, että se antoi arvottoman väärennyksen sydämen elävän tunnon asemesta, aina hän huomasi yrityksensä heikoiksi ja riittämättömiksi. Tässä tapauksessa hän oli aluksi luullut kultaisen kirkkaasti näkevänsä veljeyden, anteeksiannon, yhteisen kutsumuksen hyvän sanoman. Kenelle sopisikaan paremmin lähettää sellainen sanoma kuin noille sureville vanhemmille? Keneltä tullen se voisi tehokkaammin vaikuttaa kuin häneltä itseltään? Nyt hän oli lukenut kirjoittamansa esityksen. Hänen väsyneestä mielestään se tuntui surkuteltavan haalealta yritykseltä. Siinä ei ollut valoa, siinä ei ollut syvyyttä. Se oli kuin jossakin keskusteluseurassa annettu lausunto.

Häntä vaivasi mieleen kuvautuva vanha saksalainen pariskunta hämmästyneenä tarkistelemassa silmälasiansa läpi hänen kirjeeseensä. Kenties hänen ällistyttyvät yleistyksensä loukkasivat heitä salaa. Miksi tuo englantilainen meille saarnaa? saattoivat he kysyä.

Hän nojasi väsyneesti tuolinsa selustimeen, leuka rintaa vasten vaipuneena. Hetkisen hän oli ajattelematta mitään ja luki sitten sen rivin, johon katse osui:

"Nämä pojat, nämä toiveet on sota surmannut."

Nuo sanat viipyivät hetken hänen mielessään.

"Ei!" sanoi mr Britling pontevasti. "He elävät."

Ja äkkiä syntyi hänen mielessään aatos, ettei hän ollutkaan yksin. Oli olemassa tuhansia ja kymmeniä tuhansia hänenlaisiaan miehiä ja naisia, jotka halusivat samoinkuin hän lausua sovinnon sanan. Esteitä ei ollut yksin hänen kätensä tiellä... Ranskalaisia ja venäläisiä istui samassa hiljaisuudessa samoja vaikeuksia aprikoiden. Oli saksalaisia, jotka hakivat hänen luokseen johtavaa tietä. Nytkin, hänen istuessaan kirjoittamassa. Ja nyt hän tunsu ensi kerran selvästi erään läsnäolon, jota hän viimeksi kuluneina viikkoina oli usein ajatellut, läsnäolon niin läheisen, että se oli hänen silmänsä sisäpuolella, hänen aivoissaan ja käsissään. Se ei ollut mikään harha-aistimus; se oli välitön ja todellinen tunne. Siinä oli Hugh, Hugh, jota hän oli luullut kuolleeksi, siinä oli nuori Heinrich, elävänä hänkin, siinä oli hän itse, siinä olivat nuo toiset, jotka etsivät, siinä olivat nuo kaikki, mutta vielä jotakin enemmän, siinä oli Mestari, ihmissuvun johtaja, siinä oli Jumala, läsnä hänessä, ja hän tiesi, että siinä oli Jumala. Koko ajan hän oli hapuillut pimeässä, luullut olevansa yksin louhikoiden, rotkojen ja armottomuuden keskellä, ja äkkiä olikin käsi, varma, luja käsi koskettanut hänen kättänsä. Ja ääni hänen sisässään kehoitti häntä olemaan rohkealla mielellä. Tuona hetkenä ei tapahtunut mitään taikatemppea; hän oli yhä heikko ja oli väsynyt, alakuloinen kaunopuhuja, hyvä aie varustettuna huonoilla edellytyksillä. Mutta hän ei ollut enää yksin eikä onneton, hän ja epätoivo eivät enää kuuluneet samaan maailmaan. Jumala oli hänen vierellään, oli hänessä ja hänen ympärillään... Tämä oli mr Britlingin elämän ratkaiseva käännekohta. Se oli niin kepeätä kuin huhtikuinen aamupilvi; se oli niin suurta kuin luomisen ensimmäinen päivä. Muutaman hetken hän vielä istui hiljaa, leuka rintaa vasten ja kädet riippuen. Sitten hän nousi ja veti syvään henkeään...

Tuo oli tullut melkein kuin itsestään selvänä asiana.

Viikkokausia oli hänen mielensä askarrellut tuossa aatoksessa. Hän oli puhunut Lettylle tästä rajallisesta Jumalasta, joka johtaa ihmisen vaellusretkeä ajan ja paikan piirissä. Mutta tähän asti oli Jumala merkinnyt hänelle vain älyn avulla käsitettävää asiaa, teoriaa, väitettä, sellaista, mistä voi puhua, mutta jota ei todella tunne... Mr Britling oli tähän asti ajatellut Jumalaa niinkuin joku henkilö, joka on tullut tyhjiin taloon, kauniiseen ja miellyttävään, missä kaikkialla tuntuu hienon persoonallisuuden aavistus. Kun vieras sitten koettaa ominpäinsä perehtyä ympäristöönsä, kuuleekin hän etehisestä kotiin saapuvan isännän hyvän, ystävällisen äänen...

Hänen ei tarvinnut joutua epätoivoon sen vuoksi, että hän itse kuului heikkojen joukkoon. Jumala oli todellakin hänen kanssaan ja hän Jumalan kanssa. Kuningas saapui omiensa luo. Keskellä pimeyttä ja sekaannusta, painajaisunen kaltaisia kauheuksia ja suuren sodan kaameata typeryyttä taisteli Jumala,

Maailman Tasavallan päämies, päästäkseen vallitsemaan. Kunhan teki parhaansa ja kaikki minkä voi niin valtavan suuren asian hyväksi, niin mitä merkitsi, jos suoritettu osuus tuntuikin pieneltä ja mitättömältä?

"Olen ajatellut liian paljon itseäni", virkkoi mr Britling, "ja mitä tekisin omin neuvoin. Olen unohtanut sen, joka on kanssani..."

10.

Hän selaili jäljellä olevan osan yöllä kirjoittamaansa ja luki sen nyt ikäänkuin se olisi ollut toisen miehen työtä.

Tämä muistiinpanojen jälkiosa oli katkonaista ja epäselvällä käsialalla kirjoitettua.

"Tehkäämme itsestämme maailman järjestyksen vartijoita ja suojelejoita..."

"Ellei muusta syystä, niin rakkaudesta vainajiamme kohtaan..."

"Vihkiytykäämme palvelukseen. Omistautukaamme koko sielullamme ja koko sydämellämme täydentämään ja kehittämään kansanvallan menetelmiä ja ikuisiksi ajoiksi poistamaan kuninkaat ja keisarit ja pappisjuonet ja seikkailijajoukkiot, kauppasaksat, pääomankasajat ja keinottelijat, jotka ovat viekoitelleet ihmiskunnan tähän veren ja vihan rämeikköön — johon poikamme ovat hukkuneet — jossa me yhä kahlaamme..."

Kuinka avuttomalta tuo vinkuva kehoitus kuulostakaan! Sävy muuttui riiteleväksi.

"Jotka ovat viekoitelleet", luki mr Britling punniten tuota lausepartta.

"Jotka ovat kanssamme langenneet", hän korjasi...

"Tulee niin kiukkuseksi ja katkeraksi — luullakseni siitä syystä, että tuntee itsensä yksinäiseksi. Koska tuntee, etteivät samat syyt ole yhtä päteviä heille kuin itselle. Raivostuu tuntiessaan heidän äänettömän ja välinpitämättömän vastalauseensa ja unohtaa sen Voiman, jonka osana itse on..."

Sivu, joka sisälsi tuon arvostelunalaisen lauseen, oli muuten tyhjä, paitsi että vinosti sen poikki oli kirjoitettu huolellisella käsialalla "Hugh" ja "Hugh Philip Britling"...

Seuraavalle lehdelle hän oli kirjoittanut: "Rakentakaamme Maailman Tasavallan rauha näiden raunioiden keskelle. Tulokoon siitä meidän uskontomme, meidän kutsumuksemme."

Siihen hän oli pysähtynyt.

11.

Hän huokasi.

Hän katseli hajallisia papereita ajatellen kirjettä, jonka oli ollut määrä niistä sukeutua.

Hänen väsymyksensä sai ensinnä puheenvuoron.

"Kenties olisi sittenkin parasta lähettää vain viulu..."

Hän nojasi poskiaan käsiinsä ja istui siten pitkän aikaa. Hänen silmänsä tuijottivat kuin sokean. Ajatukset vaeltelivat, hajaantuivat ja himmenivät. Vihdoin hän keskitti ajatuksensa tuohon viime ajatukseensa:

"Parasta lähettää vain viulu — sanaa sanomatta.

"Ei. Minun täytyy kirjoittaa heille koruttomasti.

"Jumalasta sellaisena kuin minä olen hänet löytänyt.

"Sellaisena kuin Hän on löytänyt minut..."

Hetkiseksi häipyivät pommerilaiset hänen mielestään. Hän mutisi itsekseen. Hän harkitsi tuota vakaumusta, joka yht'äkkiä oli muuttunut kirkkaaksi ja ehdottomaksi hänen mielessään.

"Uskonto on ensimmäinen ja viimeinen, ja ennenkuin ihminen on löytänyt Jumalan ja Jumala hänet, on ihmisen työhön ryhtyminen hedelmätöntä ja hänen toimintansa vailla tarkoitusta. Hänellä voi olla ystävyysuhteita, osittaista vilpittömyyttä, kunnian sirpaleita. Mutta kaikki tuo pääsee oikeuksiinsa ja

koko elämä pääsee oikeuksiinsa vain Jumalan yhteydessä. Vain Jumalan yhteydessä. Jumalan, joka ihmistä välineenään käyttellen taistelee Sokeata Voimaa, Yötä ja Olemattomuutta vastaan, Jumalan, joka on päämäärä, joka on tarkoitus. Hän on ainoa Kuningas... Tietysti minun on kirjoitettava hänestä. Koko maailmalle, jossa elän, on minun kerrottava hänestä. Ja oikean Kuninkaan saapuessa, Kuninkaan, joka on saapuva, Kuninkaan, joka on läsnä missä ikänä oikeamieliset kokoontuvat, on entisen maailman verentahraama törky, nämä kurjat kuninkaat ja pöyhkeilevät keisarit, nämä kavalat poliitikot ja juonikkaat lainoppineet, nämä miehet, jotka vaativat ja vievät, pettävät ja pakottavat, nämä sodan aiheuttajat ja sortajat — kaikki tuo on kutistuva ja häviävä kuten tuleen heitetty paperi..."

Hetkisen kuluttua hän sanoi:

"Poikamme, jotka ovat osoittaneet meille Jumalan..."

12.

Hän hieroi käsillään silmiänsä ja otsaansa.

Yön ponnistukset olivat uuvuttaneet hänen aivonsa; hänen ajatuksensa vire oli lauennut. Tajunta oli hetken aikaa ihan tyhjä hänen istuessaan siinä kirjoituspöytänsä ääressä kädet painettuina silmiä vasten...

Sitten hän nousi, seiso i aivan liikahtamatta ikkunan luona ja katseli ulos.

Hänen lamppunsa paloi yhä vielä, mutta vähään aikaan hän ei ollut enää kirjoittanut lampun valossa. Huomaamatta oli tullut päivä, joten hän ei enää tarvinnut erikoista kellervää valopiiriänsä. Maailma oli jälleen saanut väriä, puhdasta, helmenkirkasta, selvää ja varmaa kuin lapsen katse tai tytön ääni, ja kultainen pilvenhattara purjehti taivaalla yli kirkontornin. Lammen päällä lepäsi tuskin kyynärän vahvuinen, pehmeä, harmaa sumupeitto. Peltokanaparvi juoksi, pysähtyi ja juoksi jälleen kasteisessa ruohossa puutarhanaidan tuolla puolen. Tänä vuonna oli runsaasti peltokanoja; metsästys oli ollut hyvin vähissä. Kauempana, niityllä, istui jänis pystyssä ja liikkumatta kuin kivi. Hevonen hirnui... Lämpö ja valo alkoi aallehtia kohti Matching's Easyn maailmaa auringon noustessa. Tuntui siltä kuin maailmassa olisi vain aamua ja auringonnousua.

Loitompana, kirkon tienoilla, kuului aamuvirkku niittomies hiovan viikatettaan.

End of Project Gutenberg's Mr Britling pääsee selvyyteen II, by H. G. Wells

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK MR BRITLING PÄÄSEE SELVYYTEEN II ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase "Project Gutenberg"), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the

user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original "Plain Vanilla ASCII" or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or

unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we

do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.